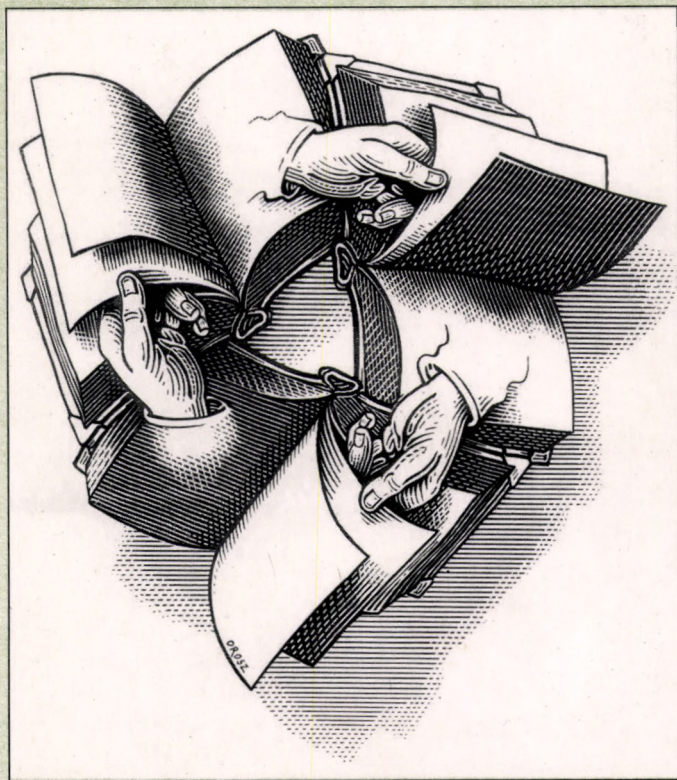

ÚJ FOLYAM XV. 3-4. SZÁM BUDAPEST, 2006. ÁPRILIS ÁRA: 480 FT

MAGYAR SZEMLE

VÁLTOZATOK A MODERN KONZERVATIVIZMUSRA: *EGEDY GERGELY, LÁNCZI ANDRÁS, SZABADFALVI JÓZSEF* – *SZAKOLCZAI GYÖRGY*: DUÁLIS GAZDASÁG – *ÍRÁSOK AZ ELSZAKÍTOTT NEMZETRÉSZEKRŐL: HÁMORI PÉTER, STURM LÁSZLÓ, BEKE GYÖRGY, LÁSZLÓFFY ALADÁR* – *KÖRKÉP: SZABÓ MÁTÉ BALLA BÁLINT KÖNYVÉRŐL* – *GÁSPÁR G. JÁNOS*: EMELKEDŐ POLITIKA? – *BOD PÉTER ÁKOS* AZ ÚJ ADÓSSÁGCSAPDÁRÓL

HÍREK. Március 21-én a Batthyány Alapítvány előadótermében került sor *GRÓH GÁSPÁR: Határ. Ok nélkül* című kötetének bemutatójára. A könyvet Cselényi László, a Duna Televízió elnöke mutatta be, a szerzővel Lászlóffy Aladár beszélgetett. (A könyv megvásárolható és megrendelhető a szerkesztőségben, helyben fizetve 20%, postázva 10% kedvezménnyel, bolti ára 2700 Ft. Hasonló kedvezménnyel kaphatók a Magyar Szemle Könyvek más kötetei is.)

Lapunk ára 2006-ban az újságárusoknál és a könyvesboltokban 480 forint lesz. Előfizetőink 380 forintért kapják meg a lapot, az előfizetés egy évre 2280, fél évre 1180 forint lesz. A lap előfizethető a szerkesztőségben (tel. 311-6477), illetve a Magyar Postánál.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2005) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

Hamarosan megkezdni működését a Magyar Szemle honlapjának interaktív webáruházzá alakított változata.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:
<http://www.hungary.com/magyarszemle>
<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és csütörtökön 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány
OTP Bank Rt.
MOL Rt.
Richter Gedeon Rt.
Karsai Holding Rt.
Nemzeti Civil Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Livia*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XV.	3-4. SZÁM	2006. ÁPRILIS
GRÓH GÁSPÁR	<i>Szakadékkország</i>	3
EGEDY GERGELY	<i>„Patricius” és „mozgósító” konzervativizmus</i>	8
LÁNCZI ANDRÁS	<i>Konzervativizmus: itt, most</i>	25
SZAKOLCZAI GYÖRGY	<i>Duális gazdaság és a külkereskedelmi hiány</i>	41
SZABADFALVI JÓZSEF	<i>Egy elfeledett társadalomtudós Portrévázlat Ottlik Lászlóról</i>	58
STURM LÁSZLÓ	<i>A méltó élet álma – In memoriam Peéry Rezső</i>	79
HÁMORI PÉTER	<i>„Produktív szociálpolitika” a visszacsatolt északi és keleti területeken II.</i>	99
SÁLYI TAMÁS	<i>Nagy-Britannia az Európai Gazdasági Közösségben 1973–1990. I.</i>	110
BEKE GYÖRGY	<i>Három ország, egy haza</i>	124
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Nyelvem hegyén nemzetek</i>	134
TAKÁCS ÁDÁM	<i>Az elfelejthetetlen Michel Foucault</i>	139
1% metafizika	<i>Richard Rohr: A férfi útja</i>	146

KÖRKÉP

SZABÓ MÁTÉ	<i>Túl a szűkösségen</i> (Balla Bálint: Szociológia és kultúra)	149
BALLA BÁLINT	<i>Deportáltak az Alföldön</i> (Telepessors. Szerkesztette Saád József)	153
TÖRÖK BÁLINT	<i>Luka László szép élete</i>	158
KATONA SZABÓ ERZSÉBET	<i>Találkozások Orosz Istvánnal</i>	163
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Olaszok Eritreában</i>	166
METZ KATALIN	<i>Se rizspor, se paróka</i>	170
TÓTH KLÁRA	<i>Hol vannak a botrányfilmek?</i>	174
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Emelkedő politika?</i>	178
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Széchenyi-díjat Szundi őrnagynak is!</i> (Újabb adósságcsapda?)	186
	<i>Summaries</i>	195
	<i>E számunk szerzői</i>	199

E számunkat Orosz István grafikusművész munkáival illusztráltuk. A fedélen a Lapozó című mű szerepel. (A művész reprodukciói)

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

II. fokozat

SZAKADÉKORSZÁG

A nagy sorsfordulókon talán túl vagyunk. Van egy Magyarország, az európai Európa szélén, nyugatabbra csak akkor kerül, ha az unió határa mozdul kelet felé. „Kompország”-nak mondta Ady. Amely Kelet és Nyugat közt jár oda-vissza, s nem tud végleg kikötni a nyugati parton. Máshogy értette ezt, mint ahogyan mi ezt ma gondoljuk, Nyugat ugyanazt jelentette akkor is, de a Kelet más volt. Volt karaktere, nem romlott vagy félszívvvel vallott Nyugatot jelentett, hanem valami ősi tunyaságot, a statikus világeszményt lustaságával megjelenítő befelé fordulást. Ma már csak tehetetlenséget, leszakadást, reménytelenséget, világon kívüliséget. Ma az ország, úgy hisszük, megérkezett a nyugati partra, tán ki is kötött, de teli van pakolva azzal, amit a sokféleképpen értett Kelet jelent: teli van mindazzal, ami korábban e tehetetlenséggel egyenértékű ingázásra kényszerítette. Fény és csillogás, világszínvonalú dinamika az egyik oldalon, kerekek és agyak forgását bénító sár a másikon.

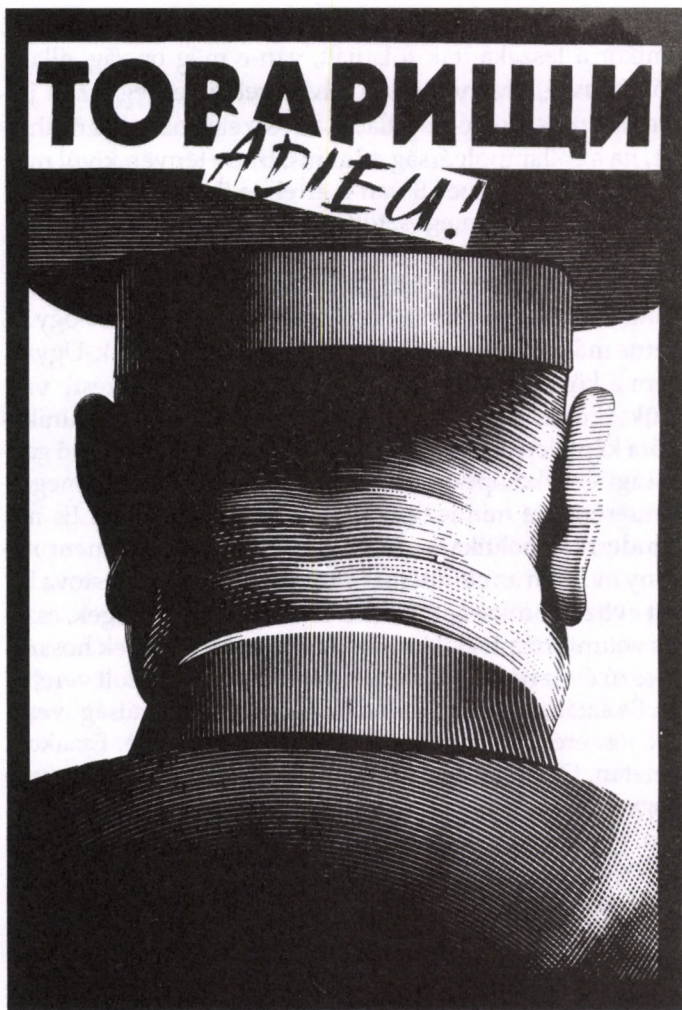
Választások idejét éljük, de a parlamenti választás nem igazán az, aminek mondják. Választani annyit jelent, mint az elérhetetlen végtelenről lemondani, s egy birtokolható részt választani. A politikában a voksolás nem ez: két vagy több végesség közül rábökünk arra, amelyiket tágasabbnak véljük. A legtöbben eleve tudják, hogy melyik lesz az, amelyik majd kell nekik, de ők is hallgathatják a sok szónoklatot, amellyel meg akarják győzni őket. Akik biztosak döntésükben, szívesen hallgatják ismét azt, amit amúgy is

hallani szeretnek. Ők a világnézeti, értékelvű szavazók. Mások nem a távolabbi múlt, nem elvi álláspontjuk, hanem a maguk tapasztalatai alapján. Termésükről ismerik a gyümölcsfákat, s amelyiken nem nekik tetsző gyümölcs terem, annak tövére fejszét emelnek. A modern politológiai nyelv őket nevezi protest szavazóknak.

A közös jövő kiszolgáltatottsága mindettől még nem sokat változik. Állunk öröklött és magunk teremtette bajainkkal a végtelennel szemközt, és azon fáradozunk, hogy jobbra forduljanak a dolgok. Érezzük, hogy a Kelet és Nyugat szavakban jelképesen megmutatkozó kettősség vesz minket körül, s hallhatjuk, amint némelyek a megosztottság betegségéről mondanak mézes szavakat. Mert a kettészakadásról, a pártoskodásról, viszályról, szellemi szakadékokról, hideg-polgárháborúról mindig lehet meghatóan bölcs mondatokat fogalmazni. És szirupos szólamokban hirdetni megbékélést, árokbetemetést – hogy aztán a szembenállás még feszültebb legyen.

Csakhogy ennek az országnak tán a legkisebb baja a politika beháborúja, a pártoknak mindenütt az a dolguk, hogy megküzdjenek egymással. És aztán az előttük álló feladatokkal. A panaszos szavak súlyát az adja, hogy nemcsak a politikában látható a szakadás, hanem szinte mindenben. A nagyvállalatokat vonzó régiókkal szemben ott vannak a reménytelenül leszakadóban lévő vidékek, a tizenévesen nyelveket beszélő, újdonság autókban feszítő, a világ bármely pontján otthonosan mozgó ifjakkal szemben a funkcionális analfabéta, sohanapján munkához jutók, a Bangladesben élők demográfiai mutatóit idéző életesélyű külvárosiakkal szemben a dán adatokkal jellemezhető kilátású elitövezetek lakói. Udvari vécés falusi iskolák, digitális stúdióval felszerelt alapítványi gimnáziumok, hajléktalanok és milliárdosok.

A világban mindig voltak és lesznek éles kontrasztok, mindig szélsőségeivel kerek a világ. De mi van ott és ak-

kor, ahol már értelmét veszti az átlagolás, mert a pólusok között nő a távolság, s köztük egyre kevesebb az tömeg, amely a szélső pontok közti egyensúlyt a kisebb billenések

ellenére is bizonyosan helyre tudja állítani? Mi van akkor, amikor a leszakadtak föladják, van-e még ország, állam, köztársaság, érezheti-e a nyelvi értelemben egyazon jelrendszert használó populáció az összetartozás közös ihletét, ha az állampolgárság adminisztratív tényén kívül más már nem köti össze? S van-e értelme ilyen körülmények között a politikai megosztottság amúgy valós problémájáról beszélni?

Ha azt mondjuk, hogy a politikában talán igen, akkor csak abban van igazunk, hogy *talán*. Ha elfelejtjük, hogy lehetne másként, még nehezebb helyzetbe kerülünk. Ugyan nem a közügyek intézésében való közmegegyezésre van szükségünk, hanem a szétesett gazdaság, a kommunikációra képtelen értékrendszerek, az egymásnak feszülő gazdasági érdekcsoportok közös felelősségérzetének megteremtésére, de mindez persze a politikára is kihat. És hat minderre a politika is, mert a kialakult helyzet nem néhány év, nem az elmúlt másfél évtized, hanem idestova bő hat évtized örökségét tükrözi. Széttépett közösségek, eszelős voluntarizmusból kinőtt, torz fejlesztési tervek hosszú-hosszú évtizedei, s közben nemzedékek eltékozolt verejtéke. És aztán az újra megjelenő, hagyományos válságövezetek, jószerével ugyanott, ahol mindennek előtte: Északon, Keleten, Délen. És ha mindezt látjuk, észre kell vennünk, hogy mindebben a politikának óriási felelőssége volt és van, s ha annyi sebet oszthatott, gyógyítania is kellene tudni. De abból, hogy elvehet életet valaki, nem következik, hogy adhat is.

Tudniuk kell, kellene ezt a politikával főállásban (azt már nem nagyon merem mondani, hogy hivatásszerűen) foglalkozóknak, s azoknak is, akik választópolgárként szólnak bele a közügyekbe. A történelem egyik nehezen magyarázható tanulsága, hogy a társadalmak működésében észlelhető valami sajátos törekvés a kiegyenlítődesre. A hosszú béke után az emberek mintha háborúzni akarnának, a há-

ború iszonyata fölerősíti az élet értékébe vetett hitet. Az individualista korokat a kollektivitás időszakai követik – és megfordítva. De a múlt tanulságaival két okból sem tudunk sokat kezdeni. Az egyik az, hogy saját életünk évszázadnyira csak kivételesen nyúló terminusának ismeretében a magunk és gyermekeink jövőjét illetően nem spekulálhatunk ennél hosszabbra nyúló korszakokban. A másik az, hogy ez a mi korunk alapvetően különbözik minden mástól, hiszen – micsoda vívmány – ma már módjában áll az embernek elpusztítani a Földet, s magát, önmagát, az emberiséget. Vagyis másként kell gondolkoznunk világról, emberről, jövőről – és a politikáról is.

Választási viharban élünk, s többnyire, sokszor úgy látom, hogy értelmiségi körben pártszimpátiától függetlenül, súlyos kiábrándultsággal nézzük, mi folyik itt. A kettészakadt közbeszédben lassan már magunknak sem hiszünk, pedig egyre inkább magunkra vagyunk utalva.

A választás lezárul, Magyarországnak lesz kormánya. Az elmúlt négy év a belső szakadásokat elmélyítette, s ijesztő új gondokat idézett fel (eladósodás, foglalkoztatási válság, az ifjúság jövővesztése, a piaci verseny élmezőnyéből kimaradtak fölöslegként, ballasztként kezelése). Sokszor látuk: a politika küzdelem, akárcsak a sport. A mai, kiélezett versenyben, amikor tudományos módszerekkel kiválasztott, remekül felkészített versenyzők küzdenek egymással, nem feltétlenül a hagyományosan jobbnak tekintett játékos győz, hanem aki kevesebbet ront. Kellő mértéktartással látnunk kell: a kormányoktól nem szabad csodákat várnunk. Azt azonban igen, hogy az elmúlt négy évben elkövetett, „ki nem kényszerített hibák” ne ismétlődjenek meg. Hiszen a mérkőzések statisztikáiban a pontot érő adogatásokkal legalábbis megegyező fontosságú rovat az, amely az „unforced errors” számát mutatja.

„PATRÍCIUS” ÉS „MOZGÓSÍTÓ” KONZERVATIVIZMUS

Gyakran – s joggal – emlegetett sajátossága politikai kultúránknak, hogy két olyan szellemi irányzata is van, amelyek a lehetségesnél jóval kisebb szerephez jutottak 1989 után, noha Nyugat-Európában kulcsfontosságúak: egyikük a (valódi) szociáldemokrácia, a másik pedig a konzervativizmus. S a kisebb súly nem csak a politikai diskurzusban való jelenlétükre vonatkozik, hanem a tényleges politikai szerepükre is.¹ Az alábbi elemzés arra a kérdésre keres választ (természetesen csak vázlatszerűen), hogy a jobboldal részeként regenerálódott magyar konzervativizmus milyen stratégiákkal próbálta értékeit és szempontjait érvényesíteni a számára felettébb mostoha körülmények közepette – s ennek során mire bizonyult képesnek és mire nem az elmúlt másfél évtizedben.

A felelethez induljunk ki abból a sokat eláruló paradoxonból, hogy az államszocializmus bukása után nálunk a konzervatívok kényszerültek (volna) radikális szerepkörbe, míg a gazdasági és kulturális szférákban érintetlenül hagyott status quo védelme a baloldal érdekévé vált. Nem szükséges különösebb történelmi tájékozottság annak felismeréséhez, hogy ez nem éppen a szokásos képlet... Köztudomású ugyanis, hogy „alap esetben” épp a konzervativizmus törekszik a folytonosság fenntartására, nem pedig a baloldal.² Ennek az ellentmondásos, a konzervatív gondolkodás szemszögéből természetellenes helyzetnek az oka a magyarországi rendszerváltozás azon sajátosságaiban keresendő, amelyek lehetővé tették

a kommunizmus „továbbélését”, még pontosabban annak a sajátos politikai és szociológiai képződménynek az életre keltését, amelyet röviden és tömören a „posztkommunizmus” fogalmával írhatunk le. Ez a mai napig rányomja a bélyegét a hazai közéletre és közgondolkodásra, és haszonélvezői meghatározó gazdasági pozíciókkal is rendelkeznek; erejüket mi sem tükrözi jobban, mint hogy 2005-ben ugyanaz az a jól körülhatárolható érdekcsoport irányítja az országot, mint amelyik 1989-ben az állampártot „szociáldemokratává” varázsolta!³ A posztkommunizmusba – a hazai realitások markáns jellemzőjeként – a kommunista örökség mellett az antikommunizmusát főladó hazai radikális liberalizmus is beleszövődött. E tanulmány amellet kíván érvelni, hogy a magyar társadalomnak ez a nyomasztó öröksége a kikristályosodó, a posztkommunizmusba való „belesimulás” informális ajánlatait elutasító magyar konzervativizmust kényszerpályák közötti választás elé állította, lehetőségeit és stratégiáját máig hatóan nagymértékben befolyásolta. Milyen módon? Mindenekelőtt úgy, hogy olyan irányvonal követésére készítette, amely a posztkommunizmusban rejlő kihívásra a leghatékonyabb választ kínálta. S nem feltétlenül arra, amit esetleg más körülmények között választott volna – vagy épp amit a 20. századi konzervativizmus „főárama” mintaként sugallt.

A posztkommunista elit a polgárosodás ellen

Milyen feltételrendszert szabott a „poszttotalitárius” helyzet az újjászerveződő konzervativizmus számára? Amely igencsak nehéz helyzetből indult, hiszen az államszocialista rendszer Aczél György nevével fémjelezhető kultúrpolitikája egyetlen más eszmei irányzathoz sem viszonyult ellenségesebben – s egyetlen másnak a megfoj-

tására sem törekedett következetesebben. A konzervativizmus stigmatizálására irányuló erőfeszítések 1989 után újult erővel folytatódtak, de gondolatmenetünk szempontjából most mégsem ezt, hanem a posztkommunista „establishmentnek” azt a törekvését emeljük ki, hogy a kapitalizálódás villámgyorsan kibontakozó folyamatát kezdettől fogva következetesen el akarta választani a polgárosodástól. (Ezért támogatta – a hatalom formális visszahódítása után – a multinacionális cégeknek kedvező készpénzes privatizációt.) Miért tette ezt? Azért, mert számolt azzal, méghozzá igen pontosan, hogy ez utóbbi folyamat távlatosan ellenfelének, a konzervativizmusnak teremthet társadalmi bázist. (S ebbeli igyekezetében következetesen hirdette a liberális tézist: a „spontán” folyamatokba nem lehet s nem is szabad az államnak beleszólnia...) A posztkommunizmus ethoszától egyébként is roppant távol állt a klasszikus polgári értékvilág: nem véletlen, hogy a Kádár-rendszernek az úgynevezett „második gazdaság” keretében kialakult „kvázi-polgársága” is épp a polgárságra legkevésbé jellemző vonásokból (rövid távú gondolkodás, az erkölcsi és jogi normák semmibevétele, az azonnali meggazdagodás vágya) táplálkozott. A posztkommunizmus másutt kereste – és találta meg – a saját társadalmi alapját: egyrészt, magától értetődően, a káder-elitből kialakult nagytulajdonosi körben, másrészt pedig – s ez biztosította számára a tömegtámogatást – az állam kegyeitől függő, kiszolgáltatott helyzetű rétegekben. Azokban az emberekben, akiket joggal lehet – a neves amerikai szociológus, David Riesman terminológiájával – „kívülről vezéreltként” jellemezni. A „kívülről vezérelt”, vagyis saját hit és meggyőződés nélküli, autonómiáját elveszítő embertípus társadalmi dominanciája ugyanis nélkülözhetetlen feltétele volt – és maradt – a posztkommunista hatalmi mechanizmus informális működésének. (Viszonylag ritkán vizsgált, de a honi kon-

zervativizmus esélyei szempontjából egyáltalán nem lényegtelen kérdés, vajon a Kádár-rendszernek mennyire sikerült magához hasonlítania mentalitásában és attitűdjeiben a magyar társadalmat.) A „kívülről vezéreltség” jelenségének figyelembevétele nélkül nemigen lehet megérteni a posztkommunizmus mély társadalmi beágyazottságát, az általa kialakított, az értékek „viszonylagosságát” hangsúlyozó, valójában az irántuk való közömbösséget erősítő gondolkodásmód fennmaradását, s ezzel összefüggésben azt a paradoxont, hogy bár a posztkommunisták igen korán eljegyezték magukat a neoliberális gazdaságpolitikával, e kurzus kárvallottjai közül mégis oly sokan őket támogatják.

A piacgazdaság kiépítésének a polgárosodással való összekapcsolása a konzervatívoknak volt alapvető érdeke, s ezt az újjászülető magyar konzervatív gondolkodás többé-kevésbé fel is ismerte. A magyar történelem sajnálatosan sok példával bizonyította, milyen következményekkel jár a polgárság felszámolása, a polgárok alattvalókká változtatása... Azt természetesen a konzervatívok sem gondolták, hogy az állam „csinálhat” polgárokat, azt viszont igen, hogy a kiépülő piacgazdaság jellegének a meghatározásában, a polgárrá válás segítségével a nemzetől felhatalmazott kormányzatnak komoly lehetőségei – és kötelességei – vannak. A modernizáció, a felzárkózás tehát konzervatív nézőpontból a „honpolgárosodást” igényelte, s e koncepciót jó néhányan vallották, még ha *expressis verbis* ez nem is mindig fogalmazódott meg. Az Antall-kormánynak azonban igen gyorsan meg kellett tapasztalnia, hogy a politikai döntéshozatal jogának megszerzése önmagában keveset ér a gazdasági és kulturális erőforrások birtoklása nélkül. Milyen stratégiát választott – s ezáltal milyen arculatot öltött – a magyar konzervativizmus „főárama” ebben a helyzetben?

A „patricius” konzervativizmus kísérlete

A kérdésre adandó válaszhoz szükséges egy egészen rövid eszmetörténeti visszatekintés. A konzervativizmus „dogmatikájának” alapelve, hogy nincs egyetemes érvényű minta, így minden kornak és minden nemzetnek meg kell alkotnia a saját konzervativizmusát. De ezzel együtt tény, hogy a konzervatív politika – és gondolkodás – történetén mintegy vörös fonalként húzódik keresztül két felfogás vetélkedése, amelyeket az alábbiakban nevezünk „patricius” és „népi” („populista”) konzervativizmusnak.⁴ Az előbbi, melyet sok szerző „elitistának” (vagy épp „arisztokratikusnak”) nevez, gyakorlatilag a tudatosan artikulált konzervativizmussal egyidős: ez a „klasszikus” irányzat a bajok végső okát az iparosodás nyomán kialakuló, a tradicionális kereteket és intézményeket felbontó „tömegtársadalomban” látja. S ezzel összefüggésben abban, hogy az autoritás forrásainak a felszámolása a természetes hierarchia megszűnéséhez és az arctalan, a középszerűséget kanonizáló tömegdemokráciához vezet el. A konzervatív politika feladata ezért szerinte mindenekelőtt az, hogy a liberalizmus individualizmussával és a tömegdemokrácia zsarnoki kollektívizmussal egyaránt szembeszálljon (szigorúan alkotmányos eszközökkel), hiszen a szabadság és az egyenlőség abszolutizálása egyaránt veszélyes. A másik, igazából csak a 19. század végére kikristályosodó vonulat viszont „kisemberpárti”, elitellenes, s a rend fennmaradását nem a „tömegek lázadásától” félti, hanem a liberalizmussal rokonszenvező vagy épp a „társadalmi mérnökösödés” irányában tájékozódó elitek uralmától. E tradíció sokkal többet hajlamos a „népre” bízni: nézőpontjából a rendet nem az fenyegeti, hogy a tömegek túl akarnának lépni a társadalmi együttélés írott és íratlan szabályain, hanem az elidegenedett eliteknek a racionalizmusba vetett hite. Vagyis, röviden, az a meggyőződés húzódik meg a háttérben, hogy a tömegek ösztönösen konzer-

vatívok: sokkal, de sokkal konzervatívabbak vezetőiknél. Hozzá kell fűznünk persze mindehhez, hogy a jelentékeny különbségek ellenére mindkét felfogás egész sor közös értéket vall, s a dolgok „természetes” rendjét kívánja megvédeni a dezintegráló hatásoktól.

A magyar konzervativizmus a rendszerváltozást követően – a világháború előtti hagyományaival is összhangban – először a „patrícius” változat irányában indult el. Antall Józsefnek ehhez mindenekelőtt az MDF-et megalapító, az „úri középosztály” mentalitásával szemben régi sérelmeket és mély ellenérzéseket tápláló, Bíró Zoltán nevével fémjelozhető „népnemzeti” irányvonallal kellett megbirkóznia: az általa képviselt politikafelfogástól gyökeresen eltért az utóbbi plebejus-demokrata szemlélete és retorikája. A „népnemzetiek” „harmadikutas” felfogásával ellentétben, amelyet tévedés lenne a konzervativizmus „népi” változatával azonosítani, Antall azt a német kereszténydemokrata eszmevilágot tekintette követendő mintának, melynek elvi alapjaira támaszkodva az NSZK-ban végrehajtották a „gazdasági csodát” a II. világháború után. A konzervativizmusnak az akkori MDF által választott, Alfred Müller-Armack, Walter Eucken, Wilhelm Röpke és Ludwig Erhard szellemi útmutatásából merítő irányzata a szociális piacgazdaság „rajnai modelljének” az adaptálására törekedett – e tekintetben Magyarország gyakorlatilag egyedül maradt a térségben, hiszen a többiek vagy a liberális modellt választották, vagy a korábbi államszocialista rendszer átfestett változatát.⁵ A „patrícius” konzervativizmus egész európai történelme során abból a klasszikus elvből indult ki, hogy a társadalmi hierarchia magasabb szintjeinek nemcsak irányítaniuk kell az alsóbb szinteket, hanem gondoskodniuk is kell róluk – az ezredvégi magyar változat szemléletét ugyancsak szociális érzékenység hatotta át. Sikerült is, a külső minta másolását elutasítva, a társadalom kialakult szövetét fenyegető „sokkterápia” alkalmazását elkerülnie, de a gazdaság szférá-

jában végül sok tekintetben engedni kényszerült a liberális ortodoxia elvárásainak. (Az amerikai szigorúságú 1992-es csődötörvény, amely az exportálni képes hazai vállalkozások egyharmadát felszámolta, az exportfinanszírozás beszüntetésével s az új számviteli törvénnyel együtt erősen „sokkolták” a gazdaságot és közvetett módon erősen szűkítették a piacgazdaság szociális dimenzióját.) Kádár Béla fogalmazásában: a tiszteletre méltó eredmények ellenére a szociális piacgazdaság „rendszerpolitikai és folyamatpolitikai elemei közötti összhang” nem alakult ki.⁶ S ez nem véletlenül alakult így: a mérséklet és a törvénytisztelet régi és nemes patrícus erényének a gyakorlása nem segíthette a sikeres fellépést a rendszerváltozásra alaposan felkészült, a jogi kereteket jó előre kialakító nómenklatúra-elittel szemben. (S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a kilencvenes évek elején a nemzeti politika külső mozgásterét is jóval szűkebb volt már, mint a világháború utáni időszakban, amikor a nyugatnémet kereszténydemokrácia kiépítette a „Sozialmarktwirtschaft” kereteit.)

E megállapítás mellé azonban az is oda kívánczok, hogy az erőteljesebb kormányzati politikához hiányzott a szilárd társadalmi háttér is. Ezzel kapcsolatos stratégiáját az MDF tudatosan nem a Kádár-korszakban megindult felemás (kis)polgárosodásra kívánta alapozni, hanem inkább az egykori „úri középosztály” maradékára, e csoport azonban roppant kis létszámú volt – így törekvése beleütközött a „self-made man” vagy „state-made man” dilemmájába. A potenciális bázis kiszélesítését az is nagymértékben akadályozta, hogy „patrícus” szemlélet kulcseleme, az „autoritás” nem talált visszhangra a posztkommunizmus uralta közgondolkodásban. Joggal hívta fel a figyelmet Molnár Tamás filozófus arra, hogy csak a felületes szemlélő gondolja, a „kívülről irányított” ember inkább tudatában van az autoritásnak: ez valójában sokkal inkább épp ellentétéről, a „belülről vezérelt” emberről mondható

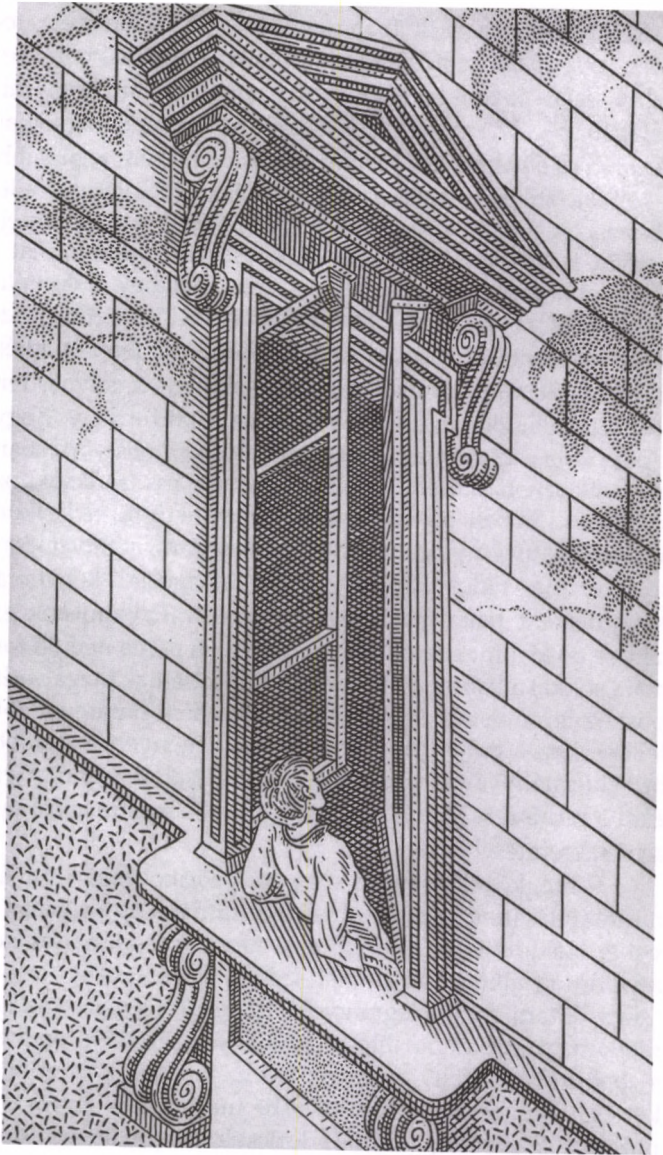
el, arról, aki maga is hoz felelős döntéseket, miközben mások döntéseit is kész elfogadni.⁷ A konzervatívok szerint az autoritás az a „természetes ár”, amelyet az egyén a társadalomhoz való tartozásért fizet – a posztkommunizmus viszont épp ennek a kohézióknak a megerősödését igyekezett megakadályozni, a stabil normák nélküli, atomizált társadalom fenntartásában lévén érdekelt. A korabeli – és azóta is gyakran ismételt – vádakkal ellentétben az antalli MDF értékrendje és programja a legkevésbé sem volt „korszerűtlen” – „csak” nem volt elég hatékony a posztkommunizmus mostoha közegében.

A „mozgósító” konzervativizmus kísérlete

1994-ben, a „patrícius” konzervativizmus veresége után úgy tűnt, hogy a rendszerváltozásra eredetileg kidolgozott posztkommunista forгатókönyv megvalósulhat: a „kettős hatalom” rendhagyó állapotának megszűnésével újra egy kézbe került a politikai és a gazdasági hatalom. A jobboldal egésze a „padlón” volt: sem az „úri középosztály” hagyományaira támaszkodó történelmi konzervativizmus, sem az utóbbtól idegenkedő, autentikus baloldali tradíciókat is ápoló, de a posztkommunista törésvonal által uralt erőtér jobb oldalára kerülő népi-nemzeti tábor nem tudott meggyőző alternatívát állítani azzal a „szocialista” és liberális elittel szemben, amely a kommunizmus mentális örökségére épített, méghozzá igen eredményesen. Ebben a nehéz helyzetben vállalkozott a jobboldal újjaszervezésére a Fidesz – s igen jó politikai érzékkel úgy döntött, hogy nem az öröklött rendszer megváltoztatásának sziszifuszi munkájában felörlődött, szélesebb bázis nélküli „patrícius” konzervativizmus feltámasztására tesz kísérletet, hanem új eszmei alapokon próbálja összefogni a jobboldal „mainstream” csoportjait. A fentebb alkalma-

zott disztinkciónkat követve: bár a Fidesz nem határozta meg magát konzervatívként (s erre volt is oka, mivel több nem konzervatív elemet is beemelt világképébe), tágabb értelemben mégis joggal minősíthetjük új elvi platformját, amelyben fokozatosan eltompult a párt kezdeti liberális karaktere, a „népi”, („populista”) konzervativizmus magyar változatának.

A félreértések elkerülése végett: a „populista” jelző itt nem abban a pejoratív, a jobboldali diktatúrával kacérkodó értelemben áll, ahogy azt a baloldali és liberális sajtó használni szokta. Néha tudatlanságból, gyakran viszont tudatosan rendszeresen egymásba csúsztatják a populizmusnak mint mozgalomnak, ideológiának és stílusnak a fogalmát. Kétségtelen persze, hogy nem könnyű egyértelműen meghatározni a „populizmus” tartalmát. A kifejezést először a 19. század végi amerikai farmermozgalom tette ismertté, résztvevői ugyanis, az oligarchiák és monopóliumok nyomasztó uralma ellen hadakozva, így határozták meg magukat. A hazai kontextusban, ahogy Gyurácz Ferenc rámutatott kitűnő tanulmányában, leginkább a harmincas évek népi íróinak a szellemi mozgalmával és örökségével asszociálható.⁸ (A népi mozgalom történetéről írott könyvének német fordításában Borbándi Gyula is a „populizmus” kifejezést használta.)⁹ A populizmus nemzetközileg talán legismertebb kutatója, Margaret Canovan a populizmus két alapvető változatát különböztette meg, az agrár- és a politikai populizmust. Az utóbbi kategórián belül négy változatot különített el: a populista demokráciát, amely bővíteni akarja a népnek a politikában való részvételét, a politikusi populizmust, amely a népet hivatkozási alapként kezeli, akármilyen orientációt követ is, a „reakciósként” jellemzett populizmust, és a tekintélyelvű populista diktatúrát, amelyet

például Perón Argentínában megvalósított.¹⁰ Igen széles tehát a „populista” minősítéssel kapcsolatba hozható rendszerek skálája – joggal hangsúlyozta ezért Canovan, hogy mivel igen sokféle, egymással markánsan ellenkező ideológiai tartalomra alkalmazták e jelzőt, közös vonásként leginkább a politikai stílus, a hatalmat megszemélyesítő, sajátosan elitellenes, érzelmileg erősen telített, moralizáló retorika emelhető ki. Ez pedig különféle értékrendekhez kapcsolódhat – a pártpolitikai spektrum bal- és jobboldalának különféle irányzataihoz egyaránt. (Amelyek orientációját ezért pusztán e kapcsolódás alapján nem is lehet érdemben megítélni.) A konzervativizmuséhoz is kapcsolódhat, amelyhez természetesen illeszkedési pontot kínál az a körülmény, hogy a populista mozgalmak szintén nem univerzális sémákban gondolkodnak, hanem a helyi, a partikuláris tradíciókhoz kötődnek. Ebben az értelemben beszélhetünk elvi síkon a konzervativizmus „populista” változatáról, amelyet e sorok szerzője a Fidesz kapcsán inkább „mozgósító” konzervativizmusként határozna meg. A konzervativizmusnak ez a kissé talán atípusos, de semmiképp sem példa nélküli formája sokkal alkalmasabb érvrendszert kínált a „megalvadt” posztkommunista hatalmi struktúrák elleni határozottabb fellépéshez, a status quo felmondásának igényéhez, a „több, mint kormányváltás” programjának megvalósításához. S ezáltal a rendszerváltozás elmaradt morális legitimitációjának a megteremtéséhez is...

E megközelítésben a magyar politikai közösség újraintegrálásának eszmei fundamentumává egy olyan jövőkép vált, amely a „közjó” és a nemzet fogalmának középpontba állításával sokkal szélesebb rétegeket tudott megszólítani, mint a legnagyobb hangsúlyt a jogállami keretek megtartására fordító, a „kívülről vezérelt” tömeghez a „belülről vezérelt” polgárok nyelvén szóló, az érzelmeket és a képzeletet sokkal kevésbé megragadó „patrícius” politika. E jövőkép számos kulcseleme jól illeszkedett

a konzervatív gondolkodás hagyományos értékvilágához; a nemzet különösen kezdettől fogva vonatkoztatási csomóponttá vált. (Emlékezetes, hogy az eredetileg liberális értékrendű Fidesz épp nemzeti elkötelezettségének kinyilvánításával csatlakozott a jobboldali táborhoz.) A politikai közösség e nemzetcentrikus felfogásban kulturális közösséget is feltételezett, ami nemcsak a balliberális oldal szemléletétől különbözött radikálisan, hanem a nemzet iránt ugyancsak mélyen elkötelezett „patrícius” szemlélet „jogcentrikusságán” is túllépett. A két megközelítés különbsége – talán még megengedhető mértékű egyszerűsítéssel – az „államnemzeti” és a „kulturálnemzeti” felfogás kategóriáival írható le: az előbbi – nem tagadva a kulturális dimenzió jelentőségét – a nemzetben elsődlegesen a közös intézményekkel az államban összefogott politikai közösséget lát, míg az utóbbi (Roger Scruton kifejezésével) a nemzet „prepolitikai” kulturális alapzatát tekinti a legfontosabbnak. Ez az új politika természetesen sok ponton kontinuitást mutatott az MDF szellemi örökségével; azt bizonyos értelemben „modernizálta”, beleértve ebbe az olykor defenzív historizálással való szakítást és a politikai marketing tudatos alkalmazását is. (A folytonosságot mi sem mutatja jobban, mint hogy Antallt és Orbánt nagyjából ugyanazokkal a vádakkal támadták...) A tömegek szerepét illetően (nem alaptalan) aggályokat tápláló „patrícius” konzervativizmussal ellentétben a „mozgósító” változat szinte természetes közegének tekintette a mediatizált tömegdemokráciát. A posztkommunizmusra adott reakcióként értékelhető, de a „mozgósító” stratégiába jól illeszkedett a „barát–ellenség” dichotómiára épülő konfrontatív politika vállalása, ellentétben azzal a kompromisszum-orientáltsággal, amely a „patrícius” irányvonalat jellemzi. Ebből fakadt az a „metapolitikai” üzenetekkel is felerősített törekvés, hogy a politikai élet középpontjába a posztkommunizmushoz való viszony törésvonala kerüljön.¹¹

A neoliberalizmus doktrínáját a hazai konzervativizmus mindkét említett irányzata, igen bölcsen, a Bismarckra és Disraelire visszavezethető szociális konzervativizmus tradícióihoz kapcsolódva, elutasította. De egyik sem kötelezte el magát a jóléti állam klasszikus szociáldemokrata koncepciója mellett sem, amely idegen az egyéni felelősséget hangsúlyozó konzervatív gondolkodástól: lényegében mindketten a szociális ellátórendszer azon felfogását vallották, amely a vagyoni különbségek megváltoztatásának a szándéka nélkül nyújt segítséget a rászorulóknak. A „mozgósító” változat azonban – a gazdasági patriotizmus és a globalizáció elleni védekezés jegyében – „patricius” elődjénél jóval többet bízott az államra, és non-mainstream ideológiája tudatosan szembefordult a kapitalizmus „neo-amerikai modelljének” elvárásaival. Ezzel függ össze, hogy a „mozgósító” konzervativizmus magyar változata a polgárosodás társadalmi feltételeinek megteremtésében is kulcsszerepet szánt az államnak: ezt szolgálták a középosztályt erősítő intézkedések. S ha 1998 és 2002 között sok – részben jogos, részben alaptalan – kritika érte a Fidesz irányvonalát azért, hogy elsősorban a kedvezőbb egzisztenciális helyzetűeket támogatta, az ellenzékbe szorulás óta igen markánsan előtérbe állította a „kisember” igényeit, a szociális biztonság kellékeit.

E sajátosságok lehetővé teszik, hogy a magyar konzervativizmus fentebb körvonalazott két változatát a bal–jobb skála által uralt politikai tagoltság két külön tartományában helyezzük el. A hazai politikatudomány már a kilencvenes évek első felében rámutatott arra, hogy nálunk a baloldal és a jobboldal tartalmát – a nyugati mintától eltérően – elsősorban nem a gazdasági kérdésekben tanúsított álláspont, az állam kívánatos szerepének értékelése, hanem sokkal inkább az ideológiai-kulturális dimenzióban elfoglalt pozíció adja.¹² E kétdimenziós mezőben, ami tulajdonképpen a két legalapvetőbb értékhez, a szabadsághoz és az egyenlőség-

hez való viszonyulásra épül, a kulturális-ideológiai jobboldal nem feltétlenül esik egybe a gazdasági jobboldalal – mint ahogy ez a kulturális-ideológiai baloldal és a gazdasági baloldal esetében sem áll fenn. Vagyis a két törésvonal gyakorta metszi egymást. S joggal emelhető ki az is, hogy az ideológiai-kulturális vetületben sokkal gyorsabban és egyértelműbben kristályosodtak ki a pártok álláspontjai, mint az elosztási-gazdasági vetületben. Ha tehát a potenciális konfliktusokat nem kizárólag egyetlen skála mentén képzeljük el, hanem a bal- és jobboldalhoz két különböző dimenzióban rendelünk értelmezési tartományokat, akkor – vállalva a tipizálásban mindig benne rejlő kockázatot – azt mondhatjuk, hogy az antalli „patrícius” konzervativizmus nemcsak a kulturális és erkölcsi kérdésekben, hanem gazdasági téren is (dominánsan) jobboldali pozíciót foglalt el. A Fidesz által képviselt „mozgósító” változat viszont 2002 óta annak az úrnak a kitöltésére vállalkozik, amelyet a többnyire „keresztényszociálisként” minősített mező fed le, azaz a kulturális-ideológiai vonatkozásokban tanúsított következetes jobboldali-konzervatív magatartást a gazdasági dimenzióban némi (hol több, hol kevesebb) baloldalisággal – vagy, még pontosabban, a baloldalnak tulajdonított értékekkel párosítja. (Ami nem jelenti természetesen azt, hogy gazdaságpolitikai elképzelései mind ezekre épülnek – az ingyenes juttatások helyett az adókedvezmények preferálása például épp nem a szociáldemokrata szemléletre jellemző.) A lakosságot leginkább érintő árakba való kormányzati beavatkozástól a teljes körű privatizáció ellenzéséig és a gazdasági kulcspozíciók állami kézben tartásának szándékáig azonban sok minden kétségtelenül nem abba a mezőbe helyezi a Fidesz gazdaságpolitikai koncepcióját, amelyet a nyugat-európai fejlődés tipikusan jobboldaliként azonosított. Mindez azért is figyelemre méltó, mert a modern angolszász világban más képletet találunk: a „népi” konzervativizmussal rokonszenvezők többnyire a korlátlan szabadpiac hívei.

A „thatcherizmusnál” például kevés eszmei irányzat fordult élesebben szembe a „patrícius”-elitista hagyományokkal, kevés hirdette meg elszántabban, hogy nem kell mindenáron a társadalmi konszenzus fenntartására törekedni – és kevés állt ki harciasabban a minimális állam, individualizmus és szabad verseny mellett.¹³

A tradicionális konzervatív értékek védelmét széles körű állami szerepvállalással kombináló irányvonalát azonban igen szerencsésen választotta meg a Fidesz: a magyar feltételek objektíve ezt igényelték. A történelmi hátrányok sorával sújtott, az államszocializmus által megrokkantott, s a rendszerváltás által szélsőségesen polarizált magyar társadalom körülményei közepette súlyos hiba lett volna az angol vagy amerikai „neokonzervatív” (gazdasági tartalmát tekintve neoliberais) modell másolásának megkísérlése. Sőt! Számos jel utal arra, hogy a hazai viszonyok bázisán a konzervatívok számára hatékonyabb stratégia lenne a bajor típusú keresztényszocializmus valamiféle magyar változatának a megteremtése, mint a több liberalizmussal telítődött, a szociális szférában valamivel kevesebbet vállaló klasszikus kereszténydemokrácia.

Az identitás dilemmái

A Fidesz mindeközben tudatosan igyekezett kerülni az egyértelmű ideológiai azonosulást bármely eszmerendszerrel. Hogy ebben mekkora szerepet játszott feledtetni kívánt liberális múltja, s mekkorát az a reálpolitikai megfontolás, hogy a tiszta eszmei képlet hiánya szélesebb mozgásteret kínál, csak találgathatjuk. Mint ahogy azt is, hogy a sokszínű magyar jobboldalt klasszikus „patrícius” konzervatív alapon egyáltalán egyben lehetne-e tartani... (Hosszabb távon a legnagyobb jobboldali párt valószínűleg nem is spórolhatja meg eszmei alapjainak és értékrendjének egyértelműbb

megfogalmazását.) Tény mindenesetre, hogy a „mozgósítás”, a néphez fordulás eleme 2002 után a polgári körök megszervezésével, a politikának a mozgalmi szférába való helyezésével még markánsabbá vált. Miként értékelhetjük egészében véve ezt az irányvonalat? Az elmúlt évtized fényében bátran megfogalmazható – s ezt még az is nehezen vitathatja, akinek történetesen jobban tetszik a „patrícius” politika stílusa: a posztkommunizmus ellenében a „mozgósító” konzervativizmus stratégiája többet ért el „patrícius” alternatívájánál. (Amelynek jelenleg nincs is igazi „gazdája”, bár fontos szociokulturális csoportok képviselőiben feltétlenül lenne helye és funkciója a hazai politikai palettán.) A Fidesz politikájában a konzervativizmus mindenesetre nem került a „populizmus fogságába”, ahogy ezt a Népszabadság publicistája állította 2004 decemberében¹⁴, hanem egy olyan sajátos karaktert és arculatot öltött, amely képessé tette arra, hogy megtalálja a posztkommunista hatalmi túlsúllyal szembeni siker talán egyetlen lehetséges stratégiáját. S bizonyára felesleges is megjegyezni: a populizmus vádja maga is populizmus, ha a megalapozott érvek hiányát pótolja... Aligha vitatható, hogy ha a populizmust úgy értelmezzük, ahogy azt a baloldali és liberális újságírók gyakran teszik, vagyis közönséges demagógiaként, akkor bizony ennek a hagyományai nem a magyar konzervativizmus korábbi és jelenlegi képviselőihez, hanem a 89-ig uralkodó, a hiteles legitimitációjának hiányát ezzel pótolni próbáló diktatúra ideológiájához – és posztkommunista örökségéhez – kapcsolódnak.

EGEDY GERGELY

Jegyzetek

- 1 Ami a konzervativizmusnak a szellemi életben elfoglalt „hadállásait” illeti, kétségtelenül elmondható, hogy azok a kilencvenes évek végétől örvendetes módon sokat erősödtek az évtized első feléhez és közepé-

- hez képest, amikor még csak maroknyian foglalkoztunk a konzervatívizmus elméleti kérdéseivel.
- 2 A konzervatív gondolkodás rövid „természetrájához” ld. Egedy Gergely: *Konzervatívizmus: elvek és irányzatok*, in: *Konzervatívizmus az ezredfordulón*, Magyar Szemle Könyvek, 2001.
 - 3 Vö.: Láncki András: *A kommunizmus mint hagyomány*, in: *Konzervatív Kiáltvány*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002, 45–54. l.
 - 4 Vö.: Aughey, Arthur – Jones, Greta – Riches, W. T. M.: *The Conservative Political Tradition in Britain and the United States*, Pinter Publishers, London, 1992. (Különösen a két első fejezet: *The Character of Conservatism; Order and Social Discipline*)
 - 5 Az MDF által vallott gazdaságpolitikai felfogás szellemi gyökereihez ld. Hieronymi Ottó: *A szociális piacgazdaság és a magyar átalakulás*, Magyar Szemle, 1993. július.
 - 6 Kádár Béla: *A mai szociális piacgazdaság Magyarországon*, in: *A szociális piacgazdaság ma*, a Batthyány Lajos Alapítvány, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem és a Konrad Adenauer Alapítvány tudományos szakkonferenciája, a Batthyány Lajos Alapítvány Kiadója, Budapest, 1996, 35. l. „Hiába mondta a kormány intézménypolitikai szempontból, hogy éljen a szociális piacgazdaság és a szakaszos átalakulás. A nagy folyamatszabályozási hibákért a történelem benyújtotta a számlát 1993-ban” – fűzte ehhez hozzá Kádár Béla. (i. m. 54. l.)
 - 7 Molnár Tamás: *Az autoritás és ellenségei*, Kairosz, Budapest, 2002, 19–20. l.
 - 8 Gyurácz Ferenc: *A „populizmus” értelmezéseiről*, Hitel, 1992. szeptember, 34. l.
 - 9 Borbándi Gyula: *Der Ungarische Populismus*, Studia Hungarica 7, (Schriften des Ungarischen Instituts), Hase und Koehler, Mainz–München, 1976. Erről részletesebben: Borbándi Gyula: *A populizmus jelentésváltozásáról*, Hitel, 1990, 25. szám.
 - 10 Margaret Cavovan: *Populism*, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York, 1981, 128–138. l.
 - 11 A politikai törésvonalak alakulásának hátteréhez ld.: Löffler Tibor: *Predomináns törésvonal és törésvonal-politika a magyar pártrendszerben*, Politikatudományi Szemle, 2002/1–2.
 - 12 Körösenyi András: *Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta*, Politikatudományi Szemle, 1993/3.
 - 13 A „népi” („populista”) konzervatívizmus thatcheri változatához részletesebben ld.: Egedy Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika*, Századvég, Budapest, 2005, 229–254. l.
 - 14 Zimányi Zoltán: *Fogságban*, Népszabadság, 2004. dec. 29.

KONZERVATIVIZMUS: ITT, MOST

Ha még nem is tört meg a jég Magyarországon, a konzervatív szó hallatán ma már nem feltétlenül negatív képzetek támadnak. Ez még akkor is igaz, ha a jobboldal politikai ellenfelei továbbra is negatív felhanggal igyekeznek a konzervativizmust az egész jobboldallal azonosítani, sőt a baloldal szubkultúrájában gyalázkodó versecskék, rigmusok formájában kifejezetten uszító módon hergelnek az általuk egyáltalán nem ismert konzervativizmus ellen. Amíg a közgondolkodásban bármilyen változást el tud valaki érni, hosszú és következetes szellemi munkát kell elvégezni. Az Egyesült Államokban legalább huszonöt-harminc évet vett igénybe, mire a mai konzervatívok az 1980-as években Reagan elnöksége alatt politikai és kulturális pozíciókat tudtak kiépíteni, nagyrészt ennek tulajdonítható, hogy – a Clinton-éveket leszámítva (1993–2001) – 1981 óta a mai napig a republikánusok alakítottak kormányokat.¹ Más a helyzet Nagy-Britanniában, amely a konzervatív politikai és társadalmi gondolkodás őshazája, követendő mintája. 1900 és 2000 között a brit konzervatívok – egyedül vagy koalícióban – összesen hatvannégy évet töltöttek hatalmon, viszont az utóbbi években képtelenek megtalálni az Új Labourrel szembeni hatásos fegyvert. A toryk megújulásának záloga, hogy milyen módon lehet konzervatív érveket találni a mai politika feltételei között a politikai és társadalmi kérdésekre. Németországban az 1920-as évek konzervatív forradalma² az 1933–1945 közötti „különös út” miatt megszakadt, a második világháború

után pedig a kereszténydemokrácia és a keresztényszocializmus házassága következtében a keresztény univerzalizmus talaján éledt újra, emiatt sok tekintetben le is szakadt a klasszikus konzervativizmustól. Nem véletlen, hogy az elmúlt egy évben – nem függetlenül a 2005-ös választásoktól – több vita is folyt Németországban a konzervativizmusról. Figyelmet érdemel a francia jobboldal konzervatív értékekkel is átszőtt intellektuális útkeresése a francia republikanizmus irányában, amelynek a gyökerei a 19. századig nyúlnak.

Minden országban más-más képet kapunk, ezért a kérdés az, hogy milyen értelemben beszélhetünk konzervativizmusról. Van-e univerzális konzervativizmus? Mi a konzervativizmus? Politikai doktrína? Ideológia? Egyszerűen egy többé-kevésbé jól körülírható politikai magatartásmód? Mik a magyar konzervativizmus sajátosságai?

Két magyar könyv a konzervativizmusról

Egedy Gergely hosszú idő óta elkötelezetten és szisztematikusan tanulmányozza a konzervativizmus jelenlegi helyzetét. Érdekes módon előbb született meg a *Konzervativizmus az ezredfordulón* című munkája (Magyar Szemle Könyvek, 2001), mint a *Brit konzervatív gondolkodás és politika* című műve (Századvég, 2005). Az előbbi könyv, amely mintegy tízévnyi vizsgálódás írásait tartalmazza, azt az igényt is megfogalmazta ugyanis, hogy konzervatív válaszokra van szükség Magyarországon a posztkommunista körülmények között felmerülő kérdésekre. A következő határozott mondatokat olvassuk a bevezetőben: „a liberalizmus alkotó fantáziája kimerült [...] A globális kihívásokra nekünk magyar válaszokat kell adnunk, s hogy ezt megtehessek, ahhoz szilárd elvekre és értékekre: érték-konzervativizmusra van szükségünk [...] A konzervati-

vizmust olyan erőssé kell tenni, hogy ne csak a politika szférájában legyenek esélyei, hanem szellemi síkon, a kulturális és tudományos életben is elfoglalhassa méltó helyét.”³ Ezt követően azonban a szerző inkább eszmetörténeti írásokkal lépett elő (például Chestertonról vagy T. S. Eliotról), hogy visszalépjön a nagy mintához, a brit konzervativizmushoz. Mintha túl nagyra tűnt volna fel a feladat, amelyet kitűzött a szerző, vagy egyszerűen elbizonytalanodott, merre is haladjon Egedy Gergely „a szilárd elvek” kidolgozásában. Úgy tűnik fel, hogy inkább a történész eszközeit használva kíván hozzájárulni az érték-konzervativizmus megszilárdulásához. Ugyanakkor nem mondott le arról, hogy alakítsa a magyar közbeszédet és politikát a konzervatív értékek nevében.⁴

Nehéz pontosan megállapítani, hogy mikortól is kezdődött a konzervatív elvek és értékek tanulmányozása Magyarországon 1989 után. A történészek már 1989 előtt is foglalkoztak a magyar politikai konzervativizmussal, de a konzervativizmussal mint olyannal, illetve a politika alakításának eszközével nem. Fontos lépés volt Edmund Burke *Töprengések a francia forradalomról* című klasszikus művének a magyar nyelvű megjelentetése 1990-ben (Atlantisz/Medvetánc). Az első kísérletek egyike volt a rövid életű Konzervatív Szemle megalapítása az 1990-es évek első felében. Aztán jöttek további fordítások. Ezek közül ki kell emelni Roger Scruton *Mi a konzervativizmus?* című munkáját (Osiris, 1995), Robert Nisbet *Konzervativizmus: álom és valóság* című művét (Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996), Molnár Tamás számos könyvének magyar nyelvű kiadását, Leo Strauss *Természetjog és történelem* neokonzervatívokat inspiráló írását (Pallas Studó/Attraktor Kiadó, 1999), John Kekes *A konzervativizmus ésszerűsége* (Európa, 2001) és Michael Oakeshott *Politikai racionalizmus* című (Új Mandátum, 2001) művét. A fordításokkal párhuzamosan kezdtek megjelenni magyar szerzők munkái is, ame-

lyek közvetlenül vagy közvetve a konzervativizmussal foglalkoztak, sőt 2004 októberében kétnapos nemzetközi konferencia is lezajlott Magyarországon „Conservatism – Old and New” címen. Ma már elmondható, hogy Magyarországon a konzervatív politikai és társadalmi gondolkodás sokféle, többféle fórumot és folyóiratot használ, meglehetősen elkülönülő, intellektuális csere nemigen tapasztalható a külön asztaloknál helyet foglalók között. Ennek vannak természetes okai – szakmai elkülönülés, eltérő érdekek, politikától való távolság –, de vannak egyéb okai is, mint a kialakulófélben lévő és az intellektuális mércékben bizonytalan akadémiai és közéleti anarchia, a posztkommunizmusra jellemző szellemi tévelygés, az értékítélet formáinak kialakulatlansága, s gyakran a szellemi restség és parvenüség, ami adódik a magyar szellemi élet szűk keresztmetszeteiből és „a külföldi fontosabb, mint a magyar szellemi termék” attitűdjéből. Az is hátráltatja a szellemi életünk kibontakozását a posztmarxiánus társadalomtudományi gondolkodás és nyelvezet uralma alatt, hogy a politika nyelvén fogalmazzunk, nem alakult ki a magyar társadalomtudomány saját nyelvezete, a saját tapasztalataink általános fogalmakban való megfogalmazása.

Egedy Gergely az elsők között volt a magyar tudományos életben, aki a konzervativizmus politikai és szellemi jelentőségével elkezdett foglalkozni. Kiindulópontja világos és egyértelmű: a konzervativizmust Magyarországon újra kell teremteni, mert bár „vannak konzervatív hagyományaink, a csaknem fél évszázados diktatúra azonban durván megszakította organikus fejlődésüket”.⁵ Nem hibás-e a kiindulópont? Nem logikai ellentmondás-e újrateemni azt, aminek a lényege a szervesség, a megszakíthatatlanság? Inkább történészi vagy filozófiai, esetleg politikusi feladat a konzervativizmus feltámasztása? Másképpen fogalmazva: konstrukcióra vagy rekonstrukcióra van-e szükség?

ség. A kérdések azért nem költőiek, mert alapvető probléma, hogy a konzervativizmus értékei univerzálisak-e. Ha azok, akkor mind a rekonstrukcióra, mind a konstrukcióra lehetőség nyílik, akár egymást kiegészítő módon; de ha nem, akkor csak rekonstrukcióra van szükség és lehetőség, amiből az is következik, hogy a konzervativizmus lényege a tradicionalitás. Ennek is megvannak a hívei, hiszen Lovas Rezső, a Szent István-terv szerkesztője így írt: „A konzervatív gondolkodás lényege, hogy a dolgok gyökerét, magyarázatát a történelemben keresi, és a jövőt a múltból próbálja extrapolálni.”⁶ Meglátásom szerint a konzervativizmusnak mint politikai elvnek és értékészletnek része, de nem első számú erénye a tradicionalizmus. Egedy Gergely is mintha ezt vallaná.

A magyar konzervatív kérdés

Mi lehetne a 21. század kezdetén más irányító kérdése a konzervativizmusról szóló átfogó könyvnek Magyarországon, mint a modernizáció. Ha Egedy tradicionalista volna, akkor nem a modernizáció kérdését tette volna első helyre a kötetében. Politológiai-szociológiai-történeti irodalomra támaszkodva keresi a világban azokat a párhuzamos folyamatokat, amelyekbe a magyar állapot is beleillik. De a hangsúly nem ezen van, hanem azon, hogy milyen úttjai vannak a modernizációnak a kommunizmus bukása után. Egedy megkülönbözteti a modernizáció „szerves” és „szervetlen” útját: az előbbi az identitáson, a nemzeti polgárságon és a hazai tőke erősítésén alapuló modernizáció, az utóbbi – a liberális út – csupán a globalizációba való bekapcsolódást tartja fontosnak, kettészakítja a nemzeti közösséget, ráadásul „egyúttal végképp a perifériára számúzi az ezen alternatívát választó társadalmat”. Vagyis a szervetlen modernizáció liberális hívei rövid távon gon-

dolkoznak, hosszú távon pedig kiszolgáltatott helyzetbe hozzák és tartják a magyar társadalmat. Nem véletlen, hogy a hazai liberálisok évek óta a nacionalizmus vádjával igyekeznek lejáratni a magyar jobboldal egészét. A megvalósult liberalizmus ugyanis a nemzetek és nemzetállamok nélküli világ, amelyben csak „individuumok”, azaz tovább már „nem osztható” egységek találhatók – mintha az emberiség életképes volna belső differenciálódás nélkül, mint ha „az örök béke” megváltoztatná az emberi természetet. Mintha a gondolkodás lehetséges volna különbségek és ellentétek felfedezése nélkül: a liberális eszmény nem más, mint az emberi gondolkodás és civilizáltság lassú megszüntetése. Az örök béke az erősek pacifizmusa volna. Fontos, hogy Egedy Gergely – bár nem fejt ki részletesen – különbséget tesz modernizáció és westernizáció között. Ha a kettőt összekeverjük, akkor eleve föladjuk, hogy egyenrangú félként lépünk be a globalizált világba, illetve hallgatólagosan elfogadnánk a modern nyugati progresszizmus kétséges tanát. A nyugatiasodás programjánál ugyanis van magasabb eszmény is: a jó élet feltételeinek a megteremtése. Ha valaki a jó élet feltételeit azonosítja a Nyugattal, a nyugatias életformával, logikai hibát követ el, mert feltételezi, hogy egy sajátos kultúra – a nyugati kultúra – az általános vagy egyetemes kultúrával azonos. A nyugati kultúrának van számos olyan értéke és intézménye, amely érdemes a megfontolásra, meggyőződéseink erősítésére, de nem mechanikusan és gondolattalanul. Ráadásul a magyar kultúra európai kultúra, latinos-keresztényi kultúra, része a nyugati civilizációnak. A magyar konzervatív ezért csak annyit állít, hogy a viszonyítási pontul szolgáló identitás nélkül nincs gondolkodás, gondolkodás nélkül nincs különbségtétel, különbségek megállapítása nélkül nincs ítéletalkotás.

Ugyanez a kérdés merül fel Egedy könyvének egyik további fejezetében, a „Konzervativizmus és nemzettu-

dat"-ban. Vajon a nemzet a progresszivitás mellékterméke, ideiglenes képződmény, ahogy a liberálisok állítják, vagy tényleges funkciója van? Vajon a nemzeti identitás az egyetemes értékek érvényesülésének az akadály, vagy ellenkezőleg, olyan erő, amely a strukturált, bonyolult világ építőköve? Egedy válasza ezekre a kérdésekre: „A liberális felfogással ellentétben tehát a konzervatívok számára a nemzet semmiképpen sem egy olyan racionális kalkulációk révén összetartott közösség, amely szinte el is tűnik az egyének mögött, mintha csak valami harmadrangú háttértámaszték lenne [...] állam nélkül lehetséges nemzet, generációról generációra áthagyományozott kulturális identitástudat nélkül azonban nem.”⁷ A nemzet nem individuumok összessége, megfordítva, csak a nemzeti közösség teszi lehetővé a valahova tartozás életben tartó pszichikai feltételének megteremtésével az egyén lelki-testi értelemben vett jó életét. Egedy Gergely mindig intellektuális nyitottsággal és vitakészséggel kezeli a témáit. Közben határozottan állást foglal, nem hagy kétséget afelől, hogy miről mit gondol, rendre – az adott téma vagy kérdés legjobb szakirodalmához fordulva – ismerteti azokat a felfogásokat, kutatási eredményeket, amelyek saját érvelése nyersanyagául szolgálnak, ahogy képzeletbeli vitapartnerei sem hagyhatják figyelmen kívül ezeket a műveket és gondolatmeneteket. Valójában azonban Egedy Gergely nem nevez meg konkrétan senkit vitapartneréül: általában beszél a liberálisokról, a konzervativizmus érveinek az építését tűzi ki célul. Ennek a módszernek vannak előnyei és hátrányai. Előnye, hogy a konzervatív irodalom legjavát adva mutathatja be a konzervatív érveket és gondolatokat. Ha megnézzük a könyv bármelyik tanulmányának jegyzetapparátusát, akkor a megírás pillanatáig tisztában leszünk az adott terület konzervatív szerzőivel és a műveikkel. A visszatérő ma élő szerzők neve: Robert Nisbet, Roger Scruton, Noel O’Sullivan, Kenneth Minogue,

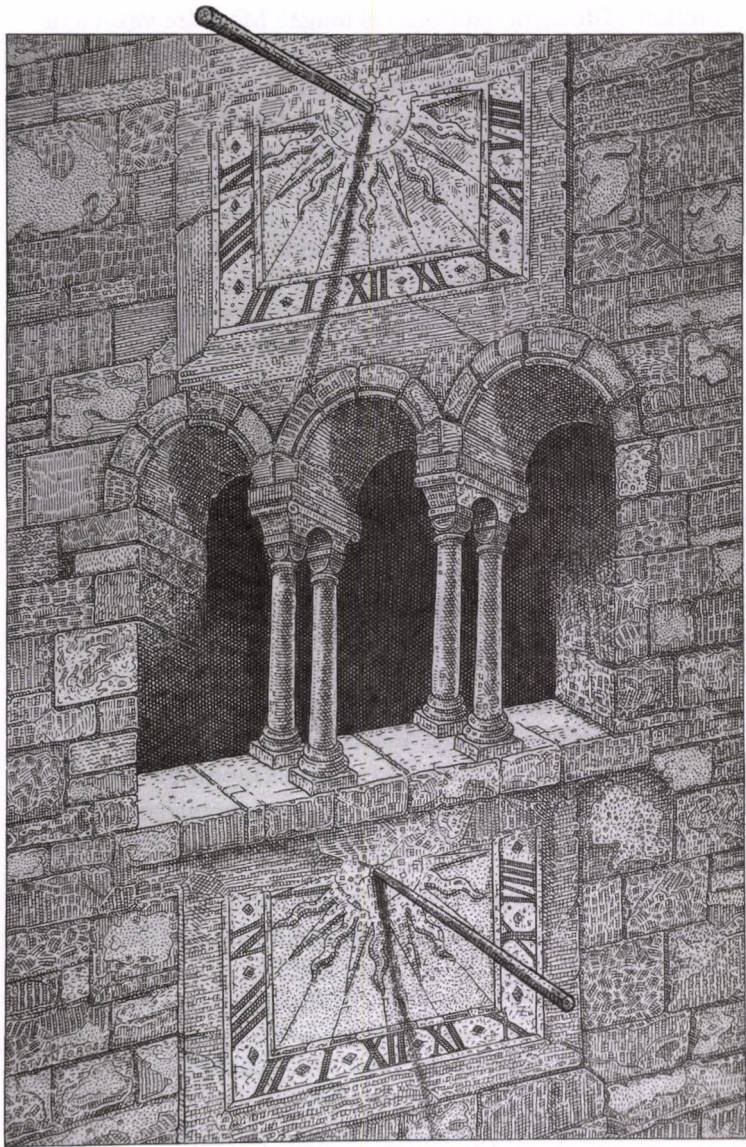
John Gray, s persze a magyar szerzők: Tókéczki László, Czakó Gábor, Molnár Tamás, Kontler László, Dénes Iván Zoltán, Fricz Tamás. De nem találni senki olyat, akivel vitatkozna a mai magyar liberális vagy bármilyen más felfogású szerzők közül. Alkat kérdése is, hogy valaki mennyiben vállalja a közvetlen vitát, főleg mennyire kezdeményezi azt, de azt látni kell, hogy az érvelés hatékonysága és persze csiszoltsága is sokkal nagyobb, ha tényleges, valódi vitában formálódik. Sokkal több emberhez jut el egy érv, ha éle van, ad hominem szól, nemcsak a maga egyszerűségében és fenségességében áll világítótoronyként egy elhagyott földnyelven. Egy percig nem vitatható, hogy Egedy Gergely a konzervatív irodalom egyik legjobb ismerője Magyarországon, de az sem nagyon vitatható, hogy műveit olyan bensőségességben alkotja, amely ebben a formájában nem vált ki szélesebb érdeklődést. A magyar konzervatív érvekre nagy szükség van, valóban meg kell törni a szociálliberális intellektuális vélt vagy valós fölényt. Az 1968-as ellenkultúrás értelmiségi uralomnak leáldozott, érveik régóta ellentétesek a jó életről vallott nézeteikkel, egyedül az ellenségképük karbantartása révén képesek a király meztelenségét leplezni. Hogy ez mennyire így van, sorba vehetők a könyv további fejezeteinek témái: a tömegtársadalom, az emberi jogok problémája, a szabadság és a multikulturalizmus jelensége. Egedy érvelése minden esetben világosan bemutatja az adott kérdéshez tartozó fogalmakat és érvelési típusokat, majd hozzájuk rendeli a konzervatív válaszokat. Vegyünk egy példát. Érzékeny kérdésnek számít „a »fundamentalista« másságkultusz”, amely a liberális multikulturalista felfogás egyik tartópillére. A szerző írja: „A multikulturalizmus azt az igényt támasztja, hogy egy politikai közösség ne kötelezze el magát egyetlen hagyomány mellett sem, mert ez megsértené a kultúrák egyenlőségének az elvét.”⁸ Fontos érvelési irány, hogy az egyenlőségnek ez a fajta logikai rea-

lizmusa a valóságban azt jelenti, hogy egy kisebbségi kultúrafelfogás fogja a többség kultúráját megkérdőjelezni, sőt a nemzeti kultúrát mint identitásképző erőt támadni. A cél így világos: a multikulturalizmus nem egyéb, mint a többségi nemzet összetartó cementjét adó kultúra hígítása, elgyengítése. A diagnózist követően következik a konzervatív válasz ismertetése, melynek magja a konzervatív államfelfogás meghatározása: „a nemzetállam pontosan azért szerencsés képződmény, mert a politikát és az alapját jelentő kultúrát szerves módon tudja összekapcsolni”.⁹ A konzervatív nem az egység-különbözőség természetes adottságát akarja megszüntetni, ahogy ellenfelei jogtalanul gondolják, hanem a természetes struktúrák védelmét hangsúlyozza, a létezés rendjéből adódó képződmények megőrzésének fontosságát a jó élet szempontjából. Innen megközelítve értelmes ez a kijelentés: „a szubkultúrák egy része nemcsak a szociális kohéziót fenyegeti, hanem a konzervatívok által vallott morális értékeket is sérti”.¹⁰ Ebből tehát nem azt kell kihallani, hogy mi sérti a konzervatívok érzékenységét, hanem hogy a konzervatív morális értékek milyen kapcsolatban állnak egy lehetséges állam-, nemzet- és politikafelfogással, illetve miként függnek össze a kultúra látszólag periferikus kérdéseivel. Akárhol nyitjuk is ki Egedy könyvét, amelyben a konzervativizmus mai helyzetét vizsgálja, végiggondoltságot érzékelünk és a koherens érvelés különböző száaira bukkanunk.

Az ideológiák halála

Közhelynek számít, hogy az ideológiák eredeti funkciójukban használhatatlanok. Nincs rájuk szükség, aki ilyesmivel bajlódik, csak az idejét fecsérli. Ha az ideológiák halottak, s az osztálytagolt társadalmak kora lejárt is, érvekre mégiscsak szükség van, amikor valaki demokratikus körül-

mények között meg akarja szerezni a hatalmat vagy politikai célokat tűz ki. A konzervativizmus ráadásul mindig is vitatta, hogy ideológia volna, mivel feladatát nem abban látja, hogy társadalmi és politikai víziókat rajzoljon meg, hanem a konstruktivista, utópikus jegyeket mutató modern tudat bírálója legyen. A konzervativizmus azért sem azonosítható a tradicionalizmussal, mert olyan kérdésekkel kell foglalkoznia – szabadság, állam, kultúra, társadalom, kormányzás –, amelyek napi válaszokat igényelnek és más nézetekkel versenyben kell az igazságát bizonyítani, nem egyszerűen a tradíciókhoz való viszonyát kell állandóan tisztáznia. Pusztán a tradíciókhoz való fordulás hiányos válaszokat ad, s pont a legfontosabb kérdésre, a változás konzervatív felfogásának tisztázására nem marad kellő figyelem. Az utóbbi évek egyik legfontosabb könyve, amely a konzervativizmus filozófiai megalapozására vállalkozik, nem kis mértékben az Új Labourrel szembeni kihívással a háttérben íródott. Ted Honderlich *Conservatism* című munkája, amelynek kiinduló kérdése, hogy mi a konzervatív álláspont a változással kapcsolatban, sok tekintetben Egedy Gergely ezredfordulós számvetéséhez hasonlít. Honderlich a tradíciót állítja szembe a változással, fölidézi a burke-i felfogást, miszerint a francia forradalmárok minden és minden miatt panaszkodtak, s mindent a világon meg akartak változtatni. A változtatás a dolgok lényegét érinti, ezért nagyon óvatosan kell vele bánni, jobb a reform, mint a radikálisabb változtatás. Legrosszabb az elméleti alapon történő beavatkozás a társadalom intézményeibe, a politika formálásába, jobb tanácsadó a bölcsesség. Az elmélet a változtatás szülője, a bölcsesség a reformé. Vagyis a konzervatív gondolkodásmód a bölcsességet részesíti előnyben a tudás más formáival szemben akkor,

amikor változásra határozza el magát. Messzire vezet a tudás öt formájának arisztotelészi megkülönböztetése, de azért a megemlítés szintjén érdemes ide idézni, hogy megértsük a konzervatív tudásképet. Arisztotelész szerint – a lélek megnyilvánulási formái alapján – a tudásnak a következő formái léteznek: mesterség (techné), tudomány (episztemé), okosság (phronesis), bölcsesség (sophia), ész (nous).¹¹ A bölcsesség arisztotelészi meghatározása: „ésszel párosult tudományos megismerés, a legbecsesebb dolgokra vonatkozó tudomány, amely mindent betetőz”; mivel a tudomány az örök, állandó, szükségyszerűen létező dolgokra vonatkozik, nyilvánvaló, hogy a burke-i felfogás, miszerint „a kormányzat az emberi bölcsesség találmánya”¹² nem követi az arisztotelészi bölcsességdefiníciót, sokkal inkább az okossághoz áll közel, amely „azzal foglalkozik, ami másképp is lehet, mint ahogy van”. Ily módon a burke-i konzervatív álláspont bölcsessége nem metafizikai, hanem a cselekvéssel, a változtatás lehetőségével összefüggő felfogás; nem zárja ki a változtatást, viszont a mikéntjében gyökeresen eltér az Arisztotelész által még nem ismert modern teoretikus vagy elméleti változtatás tudományosnak látszó formájától. A konzervativizmus azért sem azonos a tradicionalizmussal, mert a tradicionalizmus nem tud elszámolni a cselekvés motorjával: az ember – szemben más élőlényekkel – soha nem pusztán reprodukálja magát, hanem változtatni kíván, javítani szeretne a sorsán.

Ugyanakkor tisztában kell lenni azzal, hogy a változtatás lassú és nehéz, mert aki azt állítja, hogy a változtatás gyors és könnyű, az figyelmen kívül hagyja, hogy „A változtatás nem természetes. A változtatás fenyegeti és lerombolja az identitásunkat, így az önérzékelésünket is”.¹³ További kérdés a változtatással kapcsolatban, hogy mi a garancia arra, hogy a változtatással vagy a generációk közti cserével, áthagyományozással a jót adjuk át s nem

a rosszat. A Honderlich-féle válasz erre az, hogy a változtatás csak akkor helyeselhető, ha az 1. nem vet véget az ismertnek (ez utalás Michael Oakeshott nevezetes konzervativizmus meghatározására)¹⁴; 2. nem törekszik alapvető változtatásra; 3. a jó lerombolására; 4. nem jár együtt a csalitos, a bohóc és hasonlók elvesztésével; 5. nem terjed ki az identitásunkra és önérzékelésünkre; 6. nem hozza magával a társadalommal kötött hosszú távú szerződésünk megszegését; 7. s az amerikai civilizáció végét.¹⁵

Mindebből következik, hogy a konzervativizmus az általa rossznak tartott gondolkodásmód ellen van, ez adja a belső logikai koherenciáját. A konzervatív a rossz gondolkodás elemei közé sorolja az elméletgyártást, az ideológiát és az absztrakciókat; vitája van az utilitarista morálfilozófiával; az absztrakt vagy általánosító emberi jogi érvelésekkel és általában a modern természetjogi gondolkodással; a társadalmi igazságosság délibábjával; az értelmiségi szereppel és az értelmiségi szözühatagokkal és a moralizálással. Ezzel szemben a jó gondolkodás elemei közt említi a józan észet („a hiszem, ha látom” attitűdöt), az időtálló érvelést, a kézzelfoghatót és tényszerűt. Ezek persze csak akkor töltődnek meg tartalommal, ha – ahogy Honderlich meg is teszi – racionális konzervatív érveket sorakoztat fel a legfontosabb kérdésekben: az emberi természet, a szabadság, a kormányzás, a társadalom, az egyenlőség és az ésszerűség témaköreiben. Honderlich könyvének további fejezetei ezeket a kérdéseket veszik végig meglehetősen alaposan.

Honderlich ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a konzervativizmus helyzetét és érveinek erejét nem lehet zárt rendszerre formálni, hiszen azok ki vannak téve egyrészt az övétől eltérő konzervatív felfogások közvetlen vagy közvetett bírálatának, másrészt a nem konzervatívok érveinek, és végső soron a politika alakításába való beleszólásból való kiszorítás lehetőségének. Világos, hogy Honderlich

konzervativizmusa a burke-i tradícióból nő ki, magáénak vallja Michael Oakeshott felismeréseit, Russell Kirk, Friedrich A. Hayek és Noel O'Sullivan gondolkodásának konzervativizmusát. Nem foglalkozik tehát a kontinentális konzervativizmus premodern gyökereivel, távol áll tőle a platóni metafizika konzervatív következményeinek a felhasználása, egyáltalán a keresztényi politikai és társadalmi doktrínák alkalmazása. Számára a konzervativizmus tisztán politikai filozófiai érvrendszer, politikai filozófia. Olykor kitér az amerikai újkonzervatívokra, akiket inkább bírál, de elismeri Leo Strauss munkásságát, mint a neokonzervatívok szellemi pápáját, noha bevallja, hogy nem tanulmányozta Strauss műveit.¹⁶ Viszont szinte minden fejezete végén kitér az Új Labour-re mint a konzervatívok legfőbb ellenfelére, belemege a kormányzás elmúlt évtizedes Tony Blair-i gyakorlata politikai és társadalomfilozófiai problémáinak elemzésébe. Fölmerül a kérdés, hogy ha többféle konzervativizmus van, akkor mi köti ezeket egyáltalán össze? Erre vonatkozólag érdemes kézbe venni E. H. H. Green *Ideologies of Conservatism* című munkáját, amely 2002-ben jelent meg. Green a brit politikatörténet konzervatív kormányzatainak eszmei alapjait vizsgálja meg a 19. századtól kezdődően egészen Thatcher miniszterelnökségéig bezárólag. Itt megint intellektuális hasonlóságot fedezhetünk fel Egedy Gergely másik könyvével, a Brit konzervatív politikai gondolkodás és politikával összehasonlítva. Green végső álláspontja szerint, amely jórészt Michael Oakeshott politikai filozófiáján alapul, a konzervatívok négy alapvető elvben értenek egyet. Az első szerint az emberi értelem tökéletlen, ezért az ember képtelen teljes egészében felfogni, átlátni a társadalmi fejlődés komplexitását; ebből következik további három elv, azaz a politikai szkepticizmus, hogy a spekulatív teoretizáló gondolkodás jó irányba viszi a politikát; továbbá, hogy a konzervatívok tradicionalisták, azaz ragaszkodnak a bevált szokásokhoz és intézményekhez, harmadszor a társada-

lom organikus fejlődését igyekeznek elősegíteni.¹⁷ Látható, hogy a tradicionalizmus részeleme a konzervatív felfogásnak; s az is érdekes kérdéseket vet fel, hogy miként lehetséges a kelet-európai posztkommunista világ konzervatívjai számára ezeket az elveket alkalmazni. Meglátásom szerint mivel nem lehet mind a négyet minden további nélkül alkalmazni – főként az organikusság és a tradicionalizmus tűnik fel problematikusnak –, az első kettőre kell koncentrálni, ezt a két elvet kell alkalmazni, hangsúlyozni, vagyis az emberi tökéletlenséget és a spekulatív gondolkodás burjánzó formáinak leírását, bemutatását. A konzervativizmus paradox helyzete a posztkommunista társadalom paradox helyzetéből adódik. A kommunista radikalizmus – mint a modernség logikájának egyik lehetséges következménye – fölszámolta a konzervatív eszmeiség majdnem minden feltételét: az organikusságot, a tradíciók mindennapi életre gyakorolt hatását, a józan ész használatát, a hit és kétely attitűdjét, a természetesség – beleértve az emberi természet állandóságának – elfogadását; de fölszámolta a konzervatív gondolkodásmód intézményi garanciáit is, mint a magántulajdont, az egyházak társadalmi szerepét és a szabadság politikai biztosítását. Ilyen radikális beavatkozás a történelem során még soha nem történt: a régi zsarnokok a személyes és családi hatalmuk abszolúttá tételén mesterkedtek, csak akkor és abba avatkoztak be, ami a hatalomépítést gátolta; a modern zsarnokság azonban az élet minden szeletét uralni akarja, nem a személyes hatalmat abszolútizálja, hanem a társadalom feletti totális hatalmat. A modern zsarnokság tudományosnak beállított utópiát akar megvalósítani. Ezzel függ össze, hogy Ted V. McAllister szerint a konzervatívok egyetlen közös vonása, hogy elutasítják a modernséget, mert meg akarják menteni a civilizációt.¹⁸ Posztkommunista nézőpontból nehéz lenne ezzel nem egyetérteni.

Egedy Gergely két említett könyve és más, azóta megjelent írásai ahhoz segítenek hozzá, hogy megértsük hely-

zetünket, és racionális eszközökkel bebizonyítsuk, a modernség zsarnoki potenciálja a kommunizmus bukásával nem merült ki. S még az sem téveszthet meg bennünket, hogy az Új Labour ideológia eszmei mindenevőként konzervatív elvekkel is kacérkodik, ami akár a konzervatív eszmék erejét is kifejezheti.

LÁNCZI ANDRÁS

Jegyzetek

- 1 George H. Nash: *Conservative Intellectual Movement in America since 1945*. Intercollegiate Studies Institute, Wilmington, Delaware, 1998.
- 2 Karácsony András: A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban. *Századvég*, 2005/1.
- 3 Egedy Gergely: *A konzervativizmus az ezredfordulón*. Magyar Szemle Könyvek, 2001. 7. és 10. l.
- 4 Vö. „A posztkommunizmus bélyege a közéleten” *Magyar Nemzet*, 2005. augusztus 17.
- 5 Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. I. m. 10. l.
- 6 Lovas Rezső: „Kritikák keresztútjében a Szent István-terv,” *Magyar Nemzet*, 2005. október 19.
- 7 Egedy Gergely: I. m. 155–156. l.
- 8 Egedy Gergely: I. m. 233. l.
- 9 Egedy Gergely: I. m. 233–234. l.
- 10 Egedy Gergely: I. m. 236. l.
- 11 Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, 1139b
- 12 Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz/Medvetánc, 1990. 147. l.
- 13 Ted Honderlich: *Conservatism. Burke, Nozick, Bush, Blair?* Pluto Press, London, Ann Arbor, 2005 [1989] 18. l.
- 14 Michael Oakshott: *Racionalizmus a politikában*, Új Mandátum, 2001, 432. l.
- 15 Ted Honderlich: I. m. 22. l.
- 16 Ted Honderlich: I. m. 21. l.
- 17 E. H. H. Green: *Ideologies of Conservatism*. Oxford University Press, 2004 [2002], 281. l.
- 18 Ted V. McAllister: *Revolt Against Modernity. Leo Strauss, Eric Voegelin, and the Search for a Postliberal Order*. University Press of Kansas, 1996. 10. l.

DUÁLIS GAZDASÁG ÉS A KÜLKERESKEDELMI HIÁNY

A fejlődő, majd később az átalakuló országok gazdaságának duális jellege az ebből eredő problémákkal együtt a második világháborút közvetlenül követő idő óta áll a gazdasági fejlődés elméletének központjában. A probléma lényege, hogy dualitás esetén a fejlődés és modernizálás nem terjed ki a gazdaság és a társadalom egészére, hanem a korszerű egységek mintegy szigetekként működnek, és nem hatnak kellőképpen a gazdaság egészére. Tekintettel arra, hogy a magyar társadalom nagymértékben egységes, vitatott, hogy a dualitás kérdése egyáltalán felvethető-e a magyar gazdasággal és társadalommal kapcsolatban.

A magyar külkereskedelem szerkezete azt mutatja, hogy a magyar gazdaság a magyar társadalom említett egységessége ellenére duális jellegű. A magyar gazdaságnak ugyanis csak egy csekély része, elsősorban az ide települt külföldi és nemzetközi vállalatok azok, amelyek *valóban* részei a világgazdaságnak, és amelyek *valóban* exportképesek, sőt exporttöbbletet tudnak kitermelni. A gazdaság fennmaradó része rá van utalva a világgazdaságra és az onnan származó importra, *nélküle még csak létezni sem tud, de ennek ellenére nem igazán része a világgazdaságnak, mert nem tudja előállítani azt az exportot, amellyel fizetni tudna importjáért.* Ezek a külkereskedelmi összefüggések azok, amelyek egzakt módon bizonyítják a gazdaság ilyen értelemben vett duális jellegét.

A leírtak azt mutatják, hogy a magyar gazdaságnak a világgazdaságba szervesen be nem épült, legnagyobb ré-

szé és így a magyar gazdaság, sőt társadalom egésze a gazdaságnak exporttöbbletet kitermelni tudó csekély részétől függ. Ez a helyzet nem szerencsés. Ez a kis rész nem képes annyi exporttöbbletet előállítására, amely fedezné a megfelelő volumenű exportot előállítani tudó nagyobb rész importigényét. A külkereskedelmi mérleg és a nemzetközi fizetési mérleg ebből adódó hiánya most már rövid távon sem tartható, és az ebből eredő problémákról szóló hírek – a romló hitelképességi minősítések – naponta jelennek meg a lapokban.

Ebből az következik, hogy a külkereskedelmi mérleg egyensúlyának megteremtése megelőzi a dualitás problémáját. Az egyensúly, sőt a folyó fizetési mérleg más tételei, a jövedelemátutalások miatt az exporttöbbletet még akkor is el kell érni, ha ez rövid távon csak az ide települt külföldi vállalatok exporttöbbletének fokozásával (tehát a gazdaság duális jellegének még hangsúlyozottabbá tételével) oldható meg. Az egyensúly rövid távú szempontjának tehát primátusa van a duális jelleg felszámolásával, vagyis az egységes és kívánatos szerkezetű fejlődéssel szemben. A továbbiakban ezt a súlyos problémát tárgyaljuk.

A kettős probléma

Ezek a kérdések nem tárgyalhatók számszerű elemzés és egy közgazdasági fogalom és szakkifejezés, a vámszabad területi forgalom tárgyalása nélkül.

A vámszabad területek az export és az import regisztrálásával kapcsolatban megkönnyítik az ide települt külföldi vállalatok működését. Importjukat regisztrálták ugyan, de csak akkor tekintik az országba belépett importnak, ha elhagyja a vámszabad területet. Ha az importált anyagokból vagy alkatrészekből készült termékeket a hazai továbbfeldolgozás után exportálják – illetve, a bevett

szakkifejezést használva, reexportálják –, akkor ezt az exportot ismét regisztrálják ugyan, de nem kezelik úgy, mint a belföldi gazdaságban (azaz a vámszabad területeken kívül) előállított termékeket.

A vámszabad területi forgalom tehát – első megközelítésben – a külföldi tulajdonban lévő vállalatok hazai gazdaságba csak kismértékben integrált részlegeinek forgalma. A magyar külkereskedelmi statisztika rendszere az 1996–2003 közötti nyolc évre elkülönítve mutatta ki a vámszabad területi forgalmat és ennek folytán értelemszerűen a vámbelföldi forgalmat is. Az elkülönített megfigyelés ezért elvben lehetővé teszi az ennek a vállalatcsoportnak a szerepére és jelentőségére vonatkozó általános következtetések levonását, vagyis a fent tárgyalt dualitás mértékének elemzését. A vámszabad területi forgalom elkülönített kezelésének lehetősége (az e csoporthoz tartozással együtt járó specifikus előnyökkel együtt) az EU-csatlakozással megszűnt, mert az EU egyetlen vámterület, így ez a forgalom nem különíthető el ilyen egyszerűen, mert ilyen adatok most már nem állíthatók össze.

A forgalom legfontosabb számait az 1. sz. tábla közli.

1. sz. tábla

A vámszabad területi, vámbelföldi és teljes
külkereskedelmi forgalom

millió dollár, folyó áron

	1996	2000	2001	2002	2003
VSZX	2 845	12 570	13 389	15 847	19 841
VSZM	2 527	10 058	10 207	10 472	13 979
VSZE	318	2 522	3 182	5 375	5 862
VBX	12 859	15 522	17 109	18 489	22 638
VBM	15 617	22 022	23 474	27 140	33 548

	1996	2000	2001	2002	2003
VBE	-2 758	-6500	-6 365	-8 651	-10 910
TX	15 704	28 092	30 498	34 336	42 479
TM	18 144	32 080	33 681	37 612	47 527
TE	-2 440	-3 988	-3 183	-3 276	-5 048
VSZX %	18,1	44,7	43,9	46,2	46,7

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal közlése, KSH internet honlap és ki-egészítései.

X, M és E: Export, import és egyenleg.

VSZX, VSZM és VSZE: Vám szabad területi export, import és egyenleg.

VBX, VBM és VBE: Vámbelföldi export, import és egyenleg.

TX, TM és TE: Teljes export, import és egyenleg.

VSZX %: VSZX a TX százalékában.

Az adatok alapján először azt láthatjuk, hogy a magyar gazdaság ilyen értelemben valóban duális jellegű, és a vám szabad területi forgalomnak valóban meghatározó szerepe volt a teljes forgalmon belül. Ezt az 1. sz. tábla utolsó oszlopának három legfontosabb száma mutatja a legvilágosabban. Ezek szerint 2003-ban, az értelemszerű előjelek használatával

- a vám szabad területek exporttöbblete: 5 862 millió dollár
- a vámbelföldi területek importtöbblete -10 910 millió dollár
- a teljes importtöbblet - 5 048 millió dollár

volt. Nyilvánvaló, hogy a vámbelföldi területek életképtelenek a 11 milliárd dolláros import nélkül, és nyilvánvaló, hogy a magyar gazdaság egésze is életképtelen a vám szabad területek 6 milliárd dolláros exporttöbblete nélkül. Ez a helyzet a vám szabad-területek megszüntetésével sem változott meg, csak az elemzés vált nehezebbé.

Ugyanezek a számok a másik probléma, a kereskedelmi mérleg egyenlege szempontjából is kulcsfontosságúak. A külkereskedelem egyenlege a vizsgált időszak egészében negatív volt, vagyis a külkereskedelmi mérleg tartósan hiánnyal zárult. Ez a hiány a vizsgált időszak első hét évében 2,5–3 milliárd dollár körüli értéken látszott stabilizálódni, a forgalomhoz viszonyított aránya pedig, ha nem is határozottan, de csökkent. A hiánynak ez a mértéke finanszírozható volt, vagy legalábbis rövid távon annak látszott, ezért akut gondot nem okozott, és így a gazdasági vezetés nem tulajdonított neki akkora jelentőséget, mint amekkorát kellett volna. A hiány 2003-ban – nyilván az akkori keresletkiterjesztő politika hatására – 5 milliárd dollárra nőtt, ami már kérdésessé tette, hogy finanszírozható-e a hiány, és fenntartható-e a kialakult helyzet.

A két probléma szoros összefüggését az 1. sz. tábla utolsó sora mutatja. Ennek értelmében a vámszabad területi exportnak a teljes exporton belüli hányada 2000–2003 folyamán 45% körül stabilizálódott, és enyhén növekvő irányzatú. A teljes export közel fele tehát a magyar gazdaságnak ebből a kis hányadából származott, ami ugyancsak a duális jelleg bizonyítéka. Az, hogy ez a hányad növekszik, azt mutatja, hogy a duális jelleg az idő múltával nem csökken, hanem inkább erősödik. Ez a helyzet nem tartható; a magyar gazdasági fejlődés duális jellege nem fokozódhat, hanem csökkennie kell.

Bár az előbb azt írtuk le, hogy a magyar társadalom nagymértékben egységes, a duális jelleg elemei nemcsak a külkereskedelemben, hanem egyebütt is megmutatkoznak. A dualitás, mint regionális jelenség, munkaügyi és kulturális vonzataival együtt közismert és nagyon gyakran tárgyalt téma. Elsősorban a főváros és környéke, a Nyugat-, Észak- és Közép-Dunántúl, valamint néhány más terület kielégítő fejlődése, illetve az északi és északkeleti régió, valamint a nagy dél-dunántúli és dél-alföldi terüle-

tek lemaradásának formájában mutatkozik meg. Itt ennek a külkereskedelmi vetületét mutattuk be.

Szoros tehát az összefüggés a dualitás és a regionális különbségek, illetve a külkereskedelem között. A gyorsabban fejlődő vidékek kielégítő fejlődésére nagyrészt az oda települt külföldi vállalatok exporttevékenységének a kiszűző hatása vezet. A fel nem zárkozó területek fejlődésének elmaradása ugyanakkor annak folyománya, hogy importot fogyasztanak, de exportot – legalábbis ezzel arányos mennyiségben – nem termelnek, ami kihat foglalkoztatási helyzetükre és egész fejlődésükre – vagy inkább ennek elmaradására. Ez a probléma a külkereskedelmi statisztikában természetesen nem jelenik, és nem is jelenhet meg mint regionális probléma...

Az előbb leírt helyzet tehát *fejlődési rendellenesség*. A tartós külkereskedelmi hiány a fejlődésemélet klasszikus felfogása szerint nem volt fejlődési rendellenességnek tekinthető, a korszerű felfogás és tapasztalatok szerint viszont igen. A klasszikus felfogás szerint mi sem természetesebb, mint hogy a tőke a fejlett országokból (ahol több van belőle és ezért hozadéka alacsonyabb) a fejlődőkbe áramoljon (ahol kevesebb van belőle, és ezért hozadéka magasabb). Ennek egyenes következménye az lenne, hogy a fejlődés és felzárkózás a fejlődő és felzárkózó országok és területek tartós külkereskedelmi mérleghiányával járna együtt. Ez azt jelentené, hogy a tartós külkereskedelmi mérleghiány nemcsak hogy nem rendellenesség, hanem természetes és kívánatos.

Az 1982-től napjainkig terjedő idő tapasztalatai azonban nem igazolták, és a fejlődésemélet új irányzata nem osztja ezt a felfogást. A fejlődés csak ott volt igazán dinamikus, ahol nagy hazai megtakarítással és az export lendületes növekedésével járt együtt. Az importtöbblettel finanszírozott gazdasági növekedés koncepciója helyébe az export által vezetett gazdasági növekedés koncepciója lé-

pett. A gyorsan fejlődő országokban mind a nagy hazai megtakarítás, mind az export dinamikus fejlődése szükségtelemné tette az importtöbbletet. Ezt az új fejlesztési stratégiát támasztják alá az 1982-vel kezdődő időszak nemzetközi hitel- és valutaválságai és ezek keserves tapasztalatai is. Félreérthetetlenül bebizonyosodott, hogy csak azok az országok képesek tartós és gyors növekedésre, amelyek, exporttöbbletük és az ebből fölhalmozott devizatartalékok folytán védettek a valutaválságokkal szemben, és nem a külföldtől függenek.

E felfogás szerint tehát nemcsak a duális gazdaság *fejlődési rendellenesség*, hanem a külkereskedelmi mérleg tartós hiánya is. A magyar gazdaság távlati feladata ezért nem csak az, hogy a dualitást csökkentse, illetve felszámolja, hanem az is, hogy a külkereskedelmi mérleg állandósult hiányának a felszámolása is. Mi több, nem csupán az importtöbblet felszámolására, hanem exporttöbblet elérésére van szükség. Az elmúlt idő importtöbbletének az ugyanis a következménye, hogy az adósságszolgálat exporttöbbletet tesz szükségessé. Ismét összekapcsolódik tehát a probléma két ága. A belföldi gazdaság nem kielégítő exportképessége és nagy importigénye nemcsak a dualitás szempontja miatt tarthatatlan hosszú távon, hanem a külkereskedelmi mérleg hiányának következményei miatt most már tarthatatlan rövid távon is.

Visszatérve az általános következtetésekről a számszerű elemzésre, a becsült magyar exportpotenciál a már leírtak szerint két részből tevődik össze: a korábban a vám-szabad területekre települt termelőegységek exportjának, illetve a vámbelföldi exporttevékenységnek belföldi teljesítmény tartalmából. Ezeket az értékeket és ezek meghatározását mutatja be a 2. sz. tábla.

2. sz. tábla

Az export becsült belföldi teljesítmény tartalma

millió dollár, folyó áron

	1996	2000	2001	2002	2003
VSZXB	318	2 544	3 182	5 375	5 862
VBX	12 859	15 522	17 104	18 489	22 683
VBXB	6 430	7 761	8 552	9 245	11 342
TXB	6 748	10 305	11 734	14 620	17 204
VSZEB %	4,7	24,7	27,1	36,8	34,1

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal közlése, KSH internet honlap és kiegészítései.

VSZXB, VBXB és TXB: A vámszabad területi, a vámbelföldi és a teljes export becsült belföldi teljesítménytartalma.

VSZXB = VSZE. TXB = VSZXB + VBXB.

VBXB = 0,5xVBX. VSZEB % = VSZXB a TXB százalékában.

A (korábbi) vámszabad területi export belföldi teljesítmény tartalmának meghatározása viszonylag könnyű: ez a vámszabad területi export és import különbségével (a vámszabad területi egyenleggel) egyenlő. (1. sz. táblázat harmadik sora) Ez tehát a belföldi teljesítmény (amely – más jelöléssel – a 2. sz. tábla első sorában is megjelenik).

A vámbelföldi export belföldi teljesítmény tartalmának pontos meghatározására nincs reális lehetőség, ezért azt csak megbecsülhetjük. A vámbelföldi ipari export importtartalma feltehetőleg több, az élelmiszer-gazdaság exportjéé pedig kevesebb, mint 50%. Ezért nem követünk el nagy hibát, ha együttes importtartalmukat mintegy 50%-ra becsüljük, ami azt jelenti, hogy belföldi teljesítmény tartalmuk is az export 50%-a. A teljes vámbelföldi exportot a tábla második, ennek becsült belföldi teljesítmény tartalmát pedig a harmadik sora közli. A negyedik sor a tel-

jes export belföldi teljesítmény tartalma, vagyis az első és a harmadik sor megfelelő értékeinek összege, az ötödik sor pedig a vám szabad területek ezen belüli aránya. Ez az arányszám a vizsgált időszak végén *egyharmad körüli és növekvő irányzatú*. Ez azt jelenti, hogy a magyar gazdaság nemzetközi egyensúlyát fenntartó teljesítmény egyharmadát a magyar gazdaság és népesség csekély része, a vám szabad területen működő külföldi vállalatoknál dolgozók és az ezeket – közművekkel és hasonlókkal – kiszolgálók állítják elő. Ez a most leírt kép valamivel kedvezőbb, mint az, amelyet a 1. sz. tábla utolsó sora mutat, de *a volt vám szabad területeknek a teljes exporton belüli súlya még így is megengedhetlenül magas*.

A gépipari export

Bármennyire fontos probléma a magyar gazdaság duális jellege és a lemaradó területek felzárkóztatása, rövid távon mégis a külkereskedelmi mérleg hiányának csökkentése az elsődleges feladat. A mai hiánnyal nem lehet tartósan együtt élni, és ennek felszámolása minden más problémánk megoldásának előfeltétele. A hiány csökkentése, amint ezt azonnal látni fogjuk, *csak a gépipari export fokozásától remélhető*. A továbbiakban ezért csak a gépiparral és a gépipari exporttal foglalkozunk. A legfontosabb számokat a 3. sz. tábla tartalmazza.

3. sz. tábla

A gépek részaránya az exportban

millió dollár, folyó áron

	X,M,E	1996	2000	2001	2002	2003
Telj. forg.	VSZX	2 845	12 570	13 389	15 847	19 841
Gépek	VSZX	2 455	11 658	11 713	13 758	17 932

	X,M,E	1996	2000	2001	2002	2003
Gépek %	VSZX	86,3	92,7	87,5	86,8	90,4
Telj. forg.	VBX	12 859	15 522	17 109	18 489	22 638
Gépek	VBX	3 245	5 152	5 845	6 426	7 946
Gépek %	VBX	25,2	33,2	34,2	34,8	35,1
Telj. forg.	TX	15 704	28 092	30 498	34 336	42 479
Gépek	TX	5 700	16 810	17 558	20 184	25 878
Gépek %	TX	36,3	59,8	57,6	58,8	60,9

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal közlése, KSH internet honlap és kiegészítései.

Gépek: SITC 7.: Gépek és szállítóeszközök.

Gépek %: A gépek és szállítóeszközök exportja a VSZX, VBX és TX százalékában.

A legfontosabb tényeket az utolsó oszlop mutatja. Ezek szerint a gépek és szállítóeszközök exportja – a harmadik sor – a vámszabad területi forgalom növekvő hányada, és 2003-ban már 90%-a. A vámbelföldi exportban a gépek hányada ugyancsak növekszik, és az időszak végén már meghaladja az egyharmadot. A gépek és szállítóeszközök teljes exporton belüli hányada a vámszabad területi forgalom növekvő súlya miatt gyorsan növekszik, és (amint ez a táblázat utolsó sorából és ezen belül is az utolsó értékből látható) 2003-ra már meghaladja a teljes export 60%-át.

A most leírtakból következően a magyar gazdaság működőképességét nem csupán a (korábbi) vámszabad területi, hanem azzal együtt a gépipari export tartja fenn. Ebből a kettőből a vámszabad területi gépipari export a „közös halmaz”. Ez tehát a magyar gazdaság nemzetközi pozíciójának, sőt pusztá létezésének az alapja. Ez a szektor a magyar gazdaság egészének, ha nem is jelentéktelen, de mégis kis hányada. A magyar gazdaság *egyetlen szektortól való ilyen mér-*

tékű függése veszélyekkel jár, instabilitásra vezethet, hosszabb távon a külkereskedelem és a dualitás szempontjából egyaránt megengedhetetlen. Rövid távon mégsem képzelhető el más megoldás, mint ennek a függőségnek a fenntartása vagy akár további növelése, mert más exportkapacitás egyhamar nem hozható létre.

A most tárgyalt részarányokról térjünk át az abszolút értékekre. A legfontosabb számokat a 4. sz. tábla közli.

4. sz. tábla

A gépek vámszabad területi, vámbelföldi és teljes exporttöbblete

millió dollár, folyó áron

X,M,E	1996	2000	2001	2002	2003
VSZX	2 455	11 658	11 713	13 758	17 932
VSZM	1 974	8 354	8 398	8 667	11 540
VSZE	481	3 304	3 315	5 091	6 392
VBX	3 245	5 152	5 845	6 426	7 946
VBM	4 492	8 127	8 971	10 904	12 988
VBE	-1 246	-2 975	-3 126	-4 478	-5 042
TX	5 700	16 810	17 558	20 184	25 878
TM	6 466	16 481	17 369	19 571	24 578
TE	-765	329	189	613	1 350

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal közlése, KSH internet honlap és kiemlése.

Gépek: SITC 7.: Gépek és szállítóeszközök.

Az adatok nemcsak azt mutatják, hogy gyakorlatilag a gépipar (korábban) vámszabad területi exportja tartja elviselhető keretek között a magyar külkereskedelmi mér-

leg hiányát, és tartja fenn a magyar gazdaság működőképességét, hanem azt is, hogy a gépek kiemelkedően nagy (korábban) vámszabad területi export többlete döntő részben a gépek ugyancsak kiemelkedően nagy vámbelföldi importtöbbletét finanszírozza. A gépek összesített *importtöbblete* – l. a táblázat utolsó sorát – 1996-ban 765 millió dollár volt, 2003-ra viszont már 1350 millió dollár lett az összesített *exporttöbblet*, ami a vizsgált hét év alatt kétmilliárd dolláros javulás.

E kétmilliárd dolláros javulás a magyar külkereskedelemnek, sőt az ország nemzetközi gazdasági kapcsolatainak szinte egyetlen igazán pozitív eleme, és ez adhatja a probléma megoldásának kulcsát. Ha a gépipar külkereskedelmi forgalmának egyenlege – a teljes egyenleg, tehát a vámbelföldi és vámszabad területi forgalom egyenlege összesen – hét év alatt kétmilliárd dollárral javulhat, akkor ugyanilyen ütemben, vagy – megfelelő gazdaságpolitikai intézkedések esetén – akár ennél is nagyobb ütemben javulhat a jövőben. Ez is arra utal, hogy a teljes magyar gépipar exportteljesítményének javulása elfogadható mértékűre csökkentheti, vagy hosszabb távon akár meg is szüntetheti a magyar külkereskedelmi mérleg hiányát, és ezzel lehetővé teheti a magyar gazdasági fejlődés ütemének fenntartását, sőt akár meggyorsítását.

Ez az általános következtetés ágazati mélységű részletezést igényel. Az 5. sz. tábla azoknak az ágazatoknak a vámszabad területi gépipari forgalmát mutatja be kétszámjegyes SITC (Standard International Trade Classification) bontásban, ahol a forgalom egyenlege pozitív. (A vámbelföldi forgalom ilyen részletezésben való közlése nem indokolt, mert ott minden ágazatban negatív az egyenleg.)

5. sz. tábla

A gépek vámszabad területi exporttöbbletét előállító
ágazatok forgalma*millió dollár, folyó áron*

Ccs.	X,M,E	1996	2000	2001	2002	2003
71. Efejl.	VSZX	944	2 586	2 853	3 145	4 141
	VSZM	460	1 133	1 172	1 281	1 698
	VSZE	484	1 453	1 681	1 864	2 443
75. Iroda.	VSZX	516	3 823	2 453	2 343	2 778
	VSZM	249	1 724	1 443	1 325	1 215
	VSZE	267	2 099	1 010	1 018	1 563
76. Hírad.	VSZX	242	2 374	3 151	4 691	6 597
	VSZM	134	864	887	1 218	2 006
	VSZE	108	1 510	2 264	3 473	4 591
78. Közút.	VSZX	288	1 446	1 524	1 720	1 830
	VSZM	222	685	547	591	614
	VSZE	66	761	977	1 129	1 216
7. Gépek.	VSZX	2455	11 658	11 713	13 758	17 932
	VSZM	1974	8 354	8 398	8 667	11 540
	VSZE	481	3 304	3 315	5 091	6 392

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal közlése, KSH internet honlap és ki-
egészítései

7. Gépek: SITC 7.: Gépek és szállítóeszközök.

71. Efejl.: SITC 71.: Energiafejlesztő gép és berendezés.

75. Iroda.: SITC 75.: Irodagép és gépi adatfeldolgozó berendezés

76. Hírad.: SITC 76.: Híradás-technikai, hangrögzítő és -lejátszó készülék.

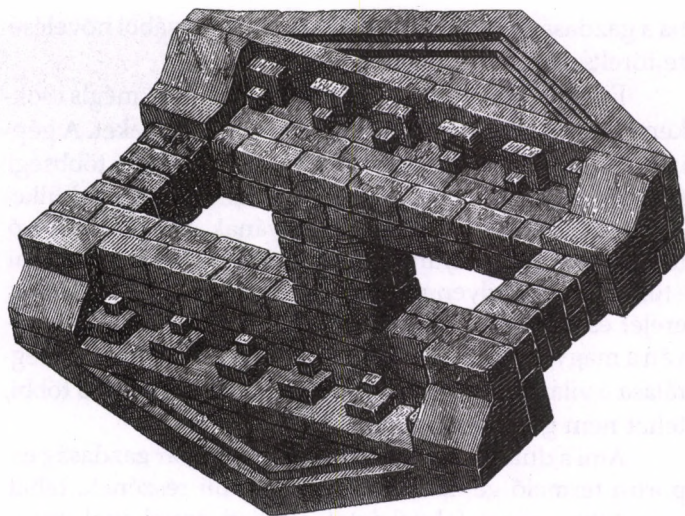
78. Közút.: SITC 78.: Közúti jármű.

A tábla adatai szerint a vámszabad területi export-
többletet lényegében véve négy SITC cikkcsoport, az ener-
giafejlesztő gép és berendezés, az irodagép és gépi adatfel-
dolgozó berendezés, a híradás-technikai, hangrögzítő és

-lejátszó készülék és a közúti jármű adja. Igazán nagy hiány csak egyetlen cikkcsoportban, a villamos gép, villamos készülék és műszer esetében tapasztalható; de ezeket a számokat itt nem közöljük. Ez a gépipari exporttöbblet nagyfokú koncentrációjára utal, ennek minden hátrányával és veszélyével együtt, mert ez azt jelenti, hogy a magyar gazdaság működőképességét fenntartó gépipari exporttöbbletet *nem a teljes gépipar* adja, hanem ennek csupán négy ágazata, és ezen belül is a korábbi vámszabad területekre települt üzemek.

Az exporttöbbletet elérő négy cikkcsoport és az ezeket előállító négy ágazat viszonylagos súlya és mutatószámai nem teljesen felelnek meg az általános elképzeléseknek. Az energiafejlesztő gép és berendezés teljes vámszabad területi exportjának súlya több mint kétszerese a közúti járműének (a köztudatban meggyökeresedett elképzeléssel ellentétben, aminek oka, hogy az utóbbi kapott nagyobb sajtót). A fejlődés üteme azonban valamennyi ágazatban roppant gyors.

Az itt felvázolt stratégiának, a kül- és belföldi tulajdonban lévő gépiparnak és gépipari exportnak az együttes fejlesztése nem ellentétes a történelmi tapasztalatokkal. A magyar gépiparnak nagyok a történelmi hagyományai. Már a kiegyezés után megindult gazdasági fejlődést is az jellemezte, hogy a gépipar vált a magyar ipar vezető ágazatává. Ezt az tette lehetővé, hogy a magyar vasutak technikai bázisa a belföldi kohászat és gépipar volt. Ehhez csatlakozott a 19. század végén létrejött magyar gépipari üzemek további hosszú sora. Bármi legyen a véleményünk a szocialista iparosításról, nem vitatható, hogy ennek központjában is a gépipar fejlesztése állt. Már ez is reálissá teszi azt az elképzelést, amit a jelen tanulmányban közölt adatok is megerősítenek, hogy az exportorientált gépipari fejlesztés az az út, amelyen haladva eljuthatunk a külkereskedelmi mérleg kisebb hiányához, sőt egyensúlyához.

FAL IN MEMORIAM

Még egyszer a dualitás

Az itt kifejtett javaslat legfontosabb hiányossága, hogy nem ad megoldást a magyar gazdaság duális jellegének felszámolására, sőt megvalósítása során akár erősítheti is ezt a duális jelleget. Az itt előadottak szerint növelni kell a gépipari exportot, és ezen belül az eddig nagyrészt a vám-szabad területekre települt külföldi vállalatok exportját, holott a gépiparnak már eddig is túl nagy súlya volt az exporton belül, és a korábban a vám-szabad területekre települt, külföldi tulajdonban lévő vállalatoknak pedig a gépipari exporton belül. Ezen fölül – a magyar tulajdonban lévő vállalatok viszonylagos gyöngesége miatt – feltehetőleg továbbra is a külföldi többségi tulajdonban lévő vállalatok exportja fog nagyobb ütemben nőni, különösképpen,

ha a gazdaságpolitika is a gépipari export további növelésére törekszik.

Ennek az elképzelésnek a megvalósulása mégis csökkentheti a most leírt problémákból adódó veszélyeket. A gépipari exportnak és mindkét fenti – bel- és külföldi többségi tulajdonban lévő – részének a növekedése a magyar külkereskedelmi mérleg krónikus hiányának és ezzel a folyó fizetési mérleg hiányának csökkentése irányában hat, ami – történjék bármilyen módon – növeli a magyar gazdaság erejét és csökkenti függő helyzetét. A távlati feladat nyilván a magyar gazdaság egészének nagyobb mértékű integrálása a világ gazdaságba, ami feltétlenül csökkenti a többi, tehát nem gépipari ágazat importtöbbletét.

Ami a dualitás felszámolását és a magyar gazdaság exportra termelő gépipari szektorán kívüli részének, tehát nagy többségének felzárkóztatását illeti, ennek nyilvánvaló előfeltétele a gépipari export előbb leírt fejlesztése és ezzel a külkereskedelmi mérleghiány jelenlegi mértékének megszüntetése. Tartós külkereskedelmi mérleghiány esetén a fejlődés és felzárkózás lehetetlen. Lehetetlen azért, mert az ezzel járó állandósult fizetésimérleg-problémák miatt vissza kell fogni a belföldi felhasználást, nemcsak a fogyasztást, hanem a felhalmozást is. Felhalmozás nélkül – sőt, a modern felfogás szerint fogyasztás nélkül, mindezekelőtt a közoktatásra és egészségügyre fordított kiadások nélkül – nincs fejlődés, és nincs lehetőség a dualitás felszámolására sem. Az exportfejlesztés tehát a felzárkózás előfeltétele.

A felzárkózás előfeltételének megteremtése még nem felzárkózás. A tényleges felzárkózás a fejlődéelmélet új generációja szerint (vö. elsősorban (Meier–Stiglitz 2000), illetve (North 2005)), továbbá az ezekről írt áttekintés (Szakolczai 2006)) a nemzeti hagyományokon alapuló tudatos fejlesztési politikát igényel. Az ezzel kapcsolatos részletek azonban már meghaladják ennek a cikknek a kereteit.

Irodalom

- Meier, Gerald M. és Joseph E. Stiglitz (eds.) (2000): *Frontiers of Development Economics. The Future in Perspective*. The World Bank és Oxford University Press, Oxford és New York, 2000. december, x + 575 l.
- North, Douglass C. (2005): *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton University Press, Princeton és Oxford, 187 l.
- Szokolczai György (2005a). A magyar gazdasági növekedés és felzárkózás kulcsa: az exportorientált gépipari fejlesztés. *Statisztikai Szemle*, 83/1 (2005. január) 5.–23. l.
- Szokolczai György (2005b) A nemzetközi fizetési mérleg hiányának csökkentése. *Magyar Szemle*, Új folyam, XIV/7–8. (2005. augusztus), 46–71. l.
- Szokolczai György (2006). A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első a második és az új generáció. *Valóság*, XLIX/3. (2006. március) 1–35. l.

SZAKOLCZAI GYÖRGY

EGY ELFELEDETT TÁRSADALOMTUDÓS

(Portrévázlat Ottlik Lászlóról)

Száztíz éve született és hatvan esztendeje hunyt el Ottlik László, a hazai társadalomtudományi gondolkodás számottevő alakja. Alig fél évszázados élete során hátrahagyott életműve mindenképp érdemessé teszi arra, hogy foglalkozzunk munkásságával, mely kiterjed a társadalomtudományok mai értelemben vett több ágára, így a politikatudományra, a szociológiára, az állam- és jogbölcseletre egyaránt.¹

Ottlik (István) László 1895. október 7-én született Budapesten.² Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte. Az első világháború alatt a keleti fronton szolgált, és hősiességéért megkapta a kardokkal ékesített ezüst és bronz katonai érdemérmeket, a Károly csapatkeresztet, a sebesülési és az I. osztályú vitézségi érmet, valamint a Magyar Érdemrend középkeresztjét.³ Az egyetem elvégzése után a központi közigazgatásban helyezkedhetett el. Erről tanúskodik egy 1929-ben megjelent írásában a szerző neve mellett feltüntetett „miniszteri titkár” megjelölés. Írásai a húszas évek elejétől elsősorban a hazai konzervativizmus legszínvonalasabb folyóiratában, a Magyar Szemlében jelentek meg. Ottlik – ifjú kora ellenére – a periodika szerzői körének „jellegadó és tekintélyes” képviselői közé tartozott. Szekfű Gyula, Gratz Gusztáv, Kovrig Béla, Kornfeld Móric, Jancsó Benedek mellett a sajátos „Szemle-esszé” műfajának kiváló művelője volt.⁴ Ez az értekezés forma az akadémikus értekezésnél némileg rövidebb, olvasmányos,

asszociációkra indító, aktuálpolitikai kicsengésű, a művelt közönség számára íródott műfaj volt, mely a szellemtudomány tudós képviselőitől sem volt idegen. Emellett publikált még a Társadalomtudomány, az Athenaeum, a Magyar Kisebbség, a Magyar Külpolitika és a Magyar Munkás Szemle hasábjain, illetve külföldi periodikákban is közölték tanulmányait és recenzióit. A tematika meglehetősen szerteágazó: a marxizmus társadalomelméletétől kezdve az angol munkásmozgalom és a korabeli ipari demokrácia bemutatásáig, a közjogi kérdésektől a jogbölcselet, a szociológiaelmélet általános problémáinak tárgyalásáig, illetve a kisebbségi, nemzetiségi kérdések, korabeli aktuális bel- és külpolitika történéseinek, valamint a nemzetközi hatalmi erőviszonyokat befolyásoló tényezők bemutatásáig terjed.⁵ Ottlik szűk negyedszázados alkotói pályája a két világháború közötti magyar intellektuelek tipikus jellemzőivel rendelkezik. Miként pályatársai döntő többsége számára, neki is nehezen feldolgozható volt a trianoni békediktátum okozta trauma. Írásaiban széles látókörű, a nemzetközi társadalomtudományi szakirodalmat jól ismerő, konzervatív gondolkodó képe húzódik meg, aki előszeretettel élt az esszé műfaja biztosította lehetőségekkel, mely alkalmas eszköznek bizonyult impulzív egyéniségéből adódó teoretikus jellegű elgondolásai közlésére. Az angolszász kultúra és életérzés iránti fogékonyságáról egy helyen így nyilatkozik: „Mi erősen »anglomániások« lévén, megszoktuk a demokrácia kérdését is angol szemmel nézni.”⁶ Sokszínű érdeklődését és tájékozottságát jól példázta, hogy esztétikai, művészeti kérdésekben is publikált.⁷

Élete során több könyve is megjelent. A sorban az első 1922-ben A marxizmus társadalomelmélete⁸ címmel látott napvilágot, 1926-ban A társadalomtudomány filozófiája⁹ című monográfiája. A második világháború alatt egy monográfia terjedelmű könyvrészlete és két további kisebb terjedelmű kötete is megjelent, 1939-ben a Politikai

élet¹⁰, 1940-ben A politikai rendszerek története¹¹, illetve 1942-ben Bevezetés a politikába¹² címmel.

Harminckét éves, amikor 1927-ben, egykori alma matere falai között magántanári képesítést szerzett. A sikeres habilitációs eljárást követően a „társadalomtan” – ma szociológia – magántanárának nevezték ki.¹³ Ettől kezdve egészen 1940-ig a budapesti egyetemen e minőségében hirdetett meg előadásokat. 1927-ben fél évet Berlinben töltött ösztöndíjjal, illetve ugyanebben az évben a kecskeméti református jogakadémia a jog- és állambölcselet tanárának hívta meg. Mindeközben a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályán dolgozott, ahol a miniszterelnökségi osztálytanácsossáig jutott.¹⁴ 1940-ben az időközben Szegedről Kolozsvárra visszatelepedő Ferenc József Tudományegyetem jogi karára, a „politika” nevű tárgy oktatására hívta meg. 1941. február 9-én nevezték ki a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárának. A negyvenes években megjelent könyvei minden bizonnyal elsődlegesen az egyetemi oktatómunkája hozadékaiként láttak napvilágot. A háborús évek nem kedveztek a feltehetően végső életcélnak tekintett professzori munka zavartalan folytatásának. Ottlik 1944 júniusában családotul Kolozsvárról Budapestre menekült. Buda ostroma idején otthonából 1945. január 29-én eltávozott, ekkor látták őt utoljára, a család később sem bukkant a nyomára. Feltehetően ötvenedik életévének betöltése előtt a háború áldozatául esett az alkotói életének teljében lévő társadalomtudós.

Az életút rövid áttekintése végén érdemes Ottlik konzervatív gondolkodói attitűdjét egy idézet erejéig érzékeltetni. Pauler Ákos – a korszak kiemelkedő neokantiánus filozófusának – soraira hivatkozással írja: „... végső elemzésben minden tekintély az ismeretben, tapasztalásban, korban öregek: az ősök, tehát a múlt tekintélye. Az Isten is »atya«; tekintélye a legelső ős: a minden létezésnél idősebb lény tekintélye. A múlt... szerves alkotórésze a jelen-

nek: ami az egyéni tudatban az emlékezés, az a társas tudatban a hagyomány. (Sem az egyik, sem a másik nélkül nincs tudatos élet, mert az életfolyamat folytonosságát a tudatban az emlékezés tartja fenn.) Az erkölcs és a jog tekintélye sem egyéb, mint hagyományok: hagyományos intézmények és hagyományos formák tekintélye. Ezért hagyományok nélkül nincs rendezett társas élet.”¹⁵

Ottlíkot pályakezdésekor elsősorban – miképpen az elmúlt századfordulót követően a kortárs társadalomtudósok közül oly sokakat – a marxizmus, a szocializmus és a kapitalizmus, valamint a korabeli munkásmozgalom elméleti és gyakorlati problémái foglalkoztatták. E tárgy körben a húszas évek során több tanulmányt és egy, a marxizmus társadalomelméletét bemutató könyvet tett közzé. E kismonográfia megírásának célja az volt, hogy kimutassa a marxizmus belső ellentmondásait, amelyek lehetetlenné teszik, hogy ily módon alakuljon ki a polgári társadalom „összeomlásával” az új, kizsákmányolástól mentes „kollektív társadalmi rend”. A szerző bizonyítani kívánja, hogy a marxizmus kevésbé eredeti, számos elemében másoktól jól-rosszul átvett gondolatelemekből építkező ideológia, mely a „modern civilizációt romba döntéssel fenyegeti”. Hívei a „vallásos meggyőződés fanatizmusával” vakon követik a marxi „jóslatot”, mely Ottlík szerint sem a feltételezett társadalmi fejlődési tendenciák, sem az ebből levont végső konklúziók tekintetében nem igazolható.¹⁶ Így a marxi koncepció két alappilléret képező jóslatra, a tőke növekvő koncentrációjára, illetve a munkásság növekvő elnyomorodására az élet rácsfolt. Ottlík szerint „a fejlődés folyamán nemhogy fogyott volna, hanem egyenesen növekedett a kistőkék és középtőkék száma, ami másfelől viszont éppen azt jelenti, hogy a munkásság növekvő elnyomorodás helyett mindinkább javítja helyzetét, mert hiszen az új kistőkések éppen a munkásság soraiból kerülnek ki.”¹⁷

Könyvében a „neomarxizmus” fejezetcím alatt bemutatja az eredeti koncepcióból kinőtt kortárs ideológiákat, így a revizionizmust, mint a marxizmust „meghamisító” szociáldemokráciát, a szindikalizmust, mint a marxizmus „latin” követőinek elméletét, akik a szakszervezetekben látták az eljövendő társadalom „csontrendszerét”, illetve a bolsevizmust, vagy más néven „politicizmust”, ami a marxi proletárforradalom diktatúrájáról szóló „homályos” fejtegetéseket tartja kizárólag szem előtt. Műve záró fejezetében az első világháború és az azt követő „összeomlás”, valamint az annak folyományaként kirobbant forradalmak jelenéről és jövőjéről szólva – kínosan kerülve a közelmúlt hazai történéseit – megállapítja: „A marxizmus horoszkópja... hamis. Hogy a kapitalizmus kora sem fog örökké tartani, az meglehetősen bizonyos. De hogy mikor, miért fog elenyészni és mi fog helyébe jönni, azt ma még sejteni sem lehet. Ám akkor is, ha csakugyan valamilyen szocialisztikus társadalmi forma lesz a kapitalizmus utóda, az semmi esetre sem lesz a marxista ábrándvilág merev racionális konstrukciója... Az élet mozgó egyensúlyában a társadalmi formák is örökös átalakulásban vannak és a valóságnak egy-egy metszete mindig olyasvalamit ábrázol, amit... csak átmeneti állapotnak lehet nevezni... Politikai formák élettartama többnyire megmérhető... de társadalmi formák úgy nyúlnak át egymásba, mint a szivárvány színei.”¹⁸

A marxizmus problematikáját tárgyaló műveivel részben párhuzamosan jelentek meg a pozitív ellenpéldát sugalló angol, illetve egyesült államokbeli, vagy ahogyan összefoglaló néven nevezi „angolszász” munkásmozgalom múltját és akkori helyzetét bemutató írásai. Úgy véli, a „hagyományos marxizmus világnézeti és politikai dogmatizmusa” hatástalan maradt mindkét ország munkásmozgalmára, melyek a demokratikus, „civilizatórius” értékrendet előbbre valónak tekintik, mint bármely forradalmi célkitűzést.

A gazdasági világválság kellős közepén figyelemreméltó és rendkívül gondolatgazdag elemzést ír a kapitalizmus válságjeleiről és az erre terápiát nyújtó szocialista tanokról. A kapitalizmus „csődjéből” kiutat hirdető marxi, keresztény, illetve nemzeti szocializmusok közül elsősorban a társadalmi fejlődés „acélos szükségszerűségét” megfogalmazó marxizmussal foglalkozik. Pontosabban a marxi szocializmus hirdetett törvényszerűségei és a valóság között fennálló áthidalhatatlan ellentmondásokról értekeznek. A valóság e tekintetben a korabeli Szovjet-Oroszországban érhető tetten: „Oroszország ma egy óriási kapitalista vállalat: az egyetlen ország Európában, amelynek gazdaságpolitikáját elsősorban az állam mint üzleti vállalkozás rentabilitásának szempontjai határozzák meg s amelynek módjában van a humanisztikus, az embervédelmi faktort – s ez minden szocializmusnak a végső alapja és létindoka – teljesen figyelmen kívül hagyni, s az embert egyszerűen úgy kezelni, mint a termelésnek azt a tényezőjét, amelynek költségein a legtöbbet lehet megtakarítani.” Majd megállapítja: „Oroszországban... nem lehet szocializmusról beszélni: ott államkapitalizmus van, mint ahogy azt már Lenin is hangsúlyozta a NEP bevezetésekor – noha az államkapitalizmus igazi kiépítője az új diktátor, Sztálin.”¹⁹ Ottlik szerint ha a szocializmuson a megtermelt javak igazságos elosztását értjük, akkor ezt a társadalmi rendet nem keleten, hanem nyugaton kell keresnünk. Valójában a keresztényszocializmus, melyet Aquinói Szent Tamástól eredeztetett, mint „humanista szocializmus” törekszik – érintetlenül hagyva a kapitalista termelési viszonyokat – a társadalmi igazságosság (a „legnagyobb szám legnagyobb jólétének”) eszméjét érvényre juttatni. Ez a szocializmus nem hozott létre új gazdasági rendet, ellenkezőleg „a szocializmus magas fejlettségét a nagy európai szocialista államokban a kapitalizmus magas fejlettségének, a társadalom megnövekedett tőkeerejének és e tőkeerő jelentékeny teherbíró képességének köszönheti.”²⁰

A húszas évek második felében Ottlik érdeklődése a szociológiaelmélet, vagy ahogyan előszeretettel nevezte, „társadalomtan” irányába fordult. 1926-ban a Magyar Filozófiai Társaság Könyvtárának sorozatában A társadalomtudomány filozófiája címmel önálló kötetben foglalta össze ez irányú gondolatait, illetve egy német nyelvű terjedelmesebb tanulmányban tette közzé a társadalom fogalmáról szóló téziseit. A korabeli kritikák vegyes fogadtatásban részesítették az ambiciózus szerző elméleti alapvetését.²¹ Ottlik könyvének előszavában meghatározza célkitűzéseit. Műve első felében bizonyítani törekszik, hogy a pozitivistá filozófia alapján miként nem lehetséges, a könyv második részében pedig azt igyekszik bemutatni, hogy milyen alapon lehet társadalomtant művelni. A szerző a maga világnézetét – meglehetősen eredeti módon és nagy bátorsággal – a neokantianizmus kritikai valamint Platón és Bergson „metafizikai idealizmusának” szintézisében igyekszik megtalálni. A társadalomtant a korabeli modern tudományrendszer egészébe ágyazottan, annak logikai szerkezetébe illeszkedve mutatja be és mint szellemtudományt tartja művelhetőnek: „A társadalomtan... a szubjektív tény-interpretáció elvont tudománya, amely a társadalmi élet tényeinek oknyomozó kutatásához megadja a fogalmi szempontokat.”²² A társadalomtant „reális”, „paradeigmatikus” és „szubjektíváló” tudománynak nevezi. Relatív, mert „tétélei szemléletes tapasztalati anyagra”, a valóságban megtapasztalható emberi életjelenségekre vonatkoznak. Paradeigmatikus, mert tárgya a „tapasztalható fejlődésnek eszményi célpontjában fekszik és tárgyfogalmának reális példányai a fogalom »limitatív« köréhez tartoznak, amennyiben annak sohasem »adekvát« módon, tökéletesen, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben felelnek meg”. És végül szubjektíváló, mert „anyagának összefüggéseit szubjektív (szellemnek feladott normákra vonatkoztató) interpretációval kell felkutatni”.²³

Ottlík tudományos pályafutását végigkísérte a széles értelemben vett politikatudományi, politikatörténeti, illetve aktuálpolitikai kérdésekkel való aktív foglalkozás. Legnagyobb számú és legterjedelmesebb publikációi e tárgykörben jelentek meg. A húszas években több írást szentelt az angolszász politikai és közjogi rendszerben bekövetkezett aktuális események bemutatásának. Így tanulmányt közölt a korabeli angol és amerikai választásokról, a brit birodalmi törekvések múltjáról és jelenéről, jeles angol politikusokról és általában a számára arisztokratikus vonásai miatt mindig is szimpátiával szemlélt angolszász parlamentarizmus működéséről.

Több írásában foglalkozott a német politikatörténet múltjával különösen a weimari köztársaság politikai rendszerének válságával és a fasiszta hatalomátvétel előzményeivel és következményeivel. Hitler hatalomra jutását a weimari modellben – születése pillanatától – rejlő hiba logikus következményének tekinti. Az átalakulás folyamatát „Weimartól Potsdamig” hasonlattal írja le 1933 kora tavaszán: „Az új peloponnészoszi háború véget ért: Weimarnak, a német Athénnek politikai rendszere összeomlott, és Potsdam, a porosz Spárta, ünnepi zászlódíszben üdvözli a győztes hadvezéreket, akiknek teljesítménye, stílszerű »lakonikus« rövidséggel szólva: államalapítás az endemikus polgárháború zűrzavarában... Az épület felépítése még hátra van, de az alapok már le vannak téve.”²⁴ Bő két évvel később Machiavelli „fejedelme” és a Führer-elv („Führerprinzip”) között húz párhuzamot egy írásában, melynek végén megállapítja: „... egyetlen párt uralma nem lehet politikai végcél. Minden diktatúra jogtalan állapotot teremt, mit csak a szükségesség igazolhat, »quia necessitas legem non habet«. Az egypárt-uralomnak nem lehet egyéb hivatása, mint megteremteni a rendnek azt a biztonságosabb állapotát, amelyben azután a szellemi élet, a vélemények szabad hullámozása újból létrehozhatja a köz-

jó szolgálatában békésen mérkőző pártok pluralizmusát.”²⁵ Úgy véli, a „szélsőségek és egyoldalúságok kultúráját űző korunkban” a politikai változások ciklikusságára való utalása sokak számára talán eretnek gondolatnak tűnik, de ő ezt nyíltan vállalja.

A húszas évek végén, a harmincas évek elején több vaskos tanulmányban elemzi – a korabeli európai politikai rendszer fejlődése szempontjából kardinális kérdéssé váló – diktatúra és demokrácia, valamint parlamentarizmus és diktatúra viszonyát. A korabeli politikatudomány számára Ottlik szerint kétségkívül a diktatúra a „legfeltűnőbb planéta”, mellyel szembe kell nézni. Széles szakirodalmi bázisra alapozva elemzi a diktatúra kormányzati rendszerét, melyre alapvetően jellemző, hogy akaratát ellentmondást nem tűrve ráerőszakolja a kormányzottakra.²⁶ Véleménye szerint a modern demokrácia – miképpen ezt már Tocqueville óta oly sokan megállapították – a többség zsarnokságát (tyranny of majority), diktatúráját valósítja meg, sőt a modern politikai (párt)rendszerekben „a demokratikus diktatúra alapja a világnézeti alapon szervezett politikai párt.”²⁷

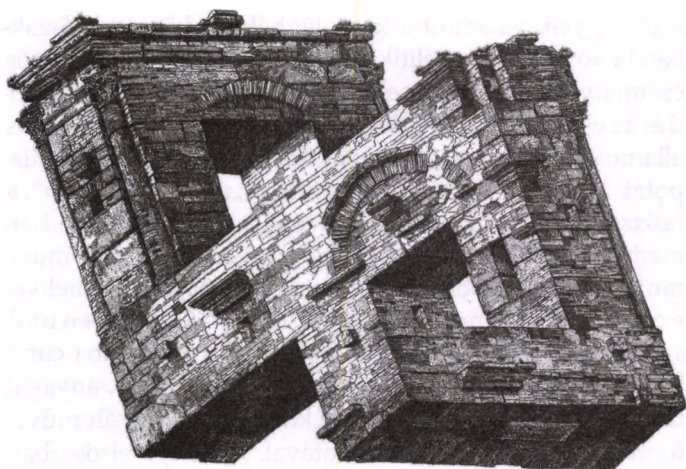
Mindazonáltal a modern diktatúrákban is megtalálhatók bizonyos „demokratikus” jegyek. 1929-es írásában az „oroszkommün” és az „olaszkommün” példáját említi, mint-hogy mindkét rendszer a „demokratikus szavazati joggal operál”. Azonban mindez nem más, mint a szavazó tömegek demonstratív „felvonultatása”. A modern diktatúrák voltaképp „egy-egy világnézet korlátlan uralmát teremtik meg és demokratizálódási folyamatuk lényege az, hogy az uralkodó világnézet szellemében nevelik fel az új generációt. A diktatúra új, az eddigénél sokkalta szigorúbb társas fegyelmet teremt s az egyeseket csupán az állam által képviselt világnézet eszközeinek tekinti, azaz teljesen megtagadja az egyéntől az öncélúság és az önrendelkezés jogát.”²⁸ Sőt politikai pszichológiai érveket is szolgáltat a modern diktatúrák érzelmi, tudati megalapozása, az ember lelkivilá-

gát megérintő hatása tekintetében: „... a modern diktatúrák úgyszólván szemünk előtt bontakoztak ki a chaosból, amelybe a »liberális« világot döntötte a háború. Ezeknek az épülete még vékony lábakon áll, igen nagy szükségük van az egyéni erők teljes önfeláldozó támogatására. S mivel a hagyományok töretlen tekintélyére nem építhetnek, divatos filozófiákat és »műthoszokat«, új eszchatalogiákat kreáltak maguknak, amelyek alkalmasak arra, hogy megragadják és kihasználják az emberi léleknek a »laikus« és »liberális« állam által annyira elhanyagolt érzelmi és képzeleti szükségleteit.”²⁹ Példák sokaságán keresztül mutatja be, hogy a diktatúra és demokrácia miként függ össze sok-sok szálon. Majd fejtegetéseinek végén megállapítja, hogy elképzelhető egy olyan demokráciafogalom, mint „szóhasználati dinamika”, mely minden elemében összeegyeztethető a diktatúra meghatározásával. Legjobb példa erre a „proletariátus diktatúrája”, ami nem más, mint a „demokratikus demokrácia diktatúrája”. Mindezzel a szerző a demokrácia, illetve a diktatúra szavak komplex jelentésében rejlő nehézségekre, olykor veszélyekre hívja fel a figyelmet.

A parlamentarizmus korabeli „válságáról” írt, folytatásokban megjelent terjedelmes tanulmányában az angol, francia és német viszonyokat elemzi behatóan. Megjegyzi, hogy manapság a parlament nem azonosítható a törvényhozó hatalommal: „... a valóságban a kormány sokkal magasabb értelemben és sokkal nagyobb mértékben birtokosa a törvényhozó hatalomnak, mint a parlament. A parlament igazi szerepe az, hogy ellenőrzi a kormányzást s a törvények végrehajtását, s hogy a javasolt törvényhozás megakasztásával megkötheti a kormány kezét s azt visszavonulásra kényszerítheti, hogyha megvonja tőle bizalmát.”³⁰ A történeti fejlődésében is bemutatott három modell közül – miképpen ez már korábban is kiderült – az angol parlamentáris rendszert tekinti a legsikeresebbnek és számára a legvonzóbbnak: „Az angol rendszer... egyesíti

magában az arisztokrácia és a demokrácia előnyeit: arisztokratikus kormányzást biztosít a legszélesebb demokratikus alapon.”³¹ Mindazonáltal a kontinentális viszonyokra jellemző válságjelek fölvetik a diktatúra kialakulásának lehetőségét, illetve esetleges „szükségyszerűségét”. Parlamentarizmus kontra diktatúra kérdését legalábbis ma – írja 1932 júliusában – a parlamentarizmus javára eldönteni nem lehet. Úgy véli „a »diktatúrák« keletkezésében korántsem szabad merő anomáliát, patológikus jelenségeket keresni”, inkább helyesebb volna benne látni az állam működésében keletkezett problémák, orvosi hasonlattal élve, a „vitális szervi épségében megtámadott politikai test” gyógyulási folyamatát elősegítő tényezőt, hiszen jelenleg a „demokratikus parlamentek az érdekek vásárteréből a társadalmi csoportok élet-halál harcterévé alakultak át.”³²

A kontinentális kormányzati rendszerek egykor a monarchiából nőttek ki, és mivel a parlamentarizmus alapvetően mégis csak arisztokratikus intézmény, a változás iránya Ottlik szerint nem lehet más, mint visszatérés a monarchikus kormányzati rendszerhez: „A monarchia mint kormányforma alatt... nem a »királyság« fogalma értenődő, hanem az a politikai rend, amelynek értelmében a kormányzás irányítása egyetlen személyiség kezében van, akit politikai kérdésekben az »utolsó szó« megillet: – mellesleg, hogy ezt a tényezőt egyébként »királynak«, »vezérnek«, »elnöknek«,... vagy egy párt főtitkárának nevezik-e.”³³ E gondolatai kapcsán vissza kell utalni arra az egy évvel később, a hitleri hatalomátvételt követően megjelent, már idézett írására, ahol mindenfajta hatalomkoncentráció csupán addig igazolható, amíg végső soron megteremti a pluralista politikai rendszert. Ottlikban is, mint oly sokakban ekkoriban, nyilvánvalóan az első világháború utáni – gyakran ellentmondásos – európai politikai történések, illetve a korábban nem tapasztalt viharos társadalmi változások motiválhatták a határozottságot és kiszámíthatóságot

FAL

11.

sugárzó erő utáni vágy megfogalmazását. Mindezt erősítette tudatosan képviselt arisztokratikus beállítódása és konzervativista világszemlélete.

A harmincas évek végén, illetve a negyvenes évek elején láttak napvilágot könyv alakban összefoglaló jellegű, oktatási igényeket kielégítő, illetve a szélesebb olvasóközönséghez szóló politikatudományi munkái. A Magyar Szemle Társaság nevezetes „Kincsesár” sorozatában 1940-ben jelent meg *A politikai rendszerek története* című kis könyve, mely a középkortól az újkoron át a 20. század elejéig mutatja be ismeretterjesztő jelleggel az európai politika- és közjogtörténeti fejleményeket. E rövid összegzés terjedelmes kiegészítését és folytatását olvashatjuk az 1939-ben publikált *A politikai rendszerek* című művében, mely egy többkötetes gyűjteményes kiadvány részeként könyvnyi terjedelemben jelent meg. Ebben részletesen bemutatja az angol kabinetrendszert, a francia parlamentarizmust, illetve az amerikai prezidenciális politikai rendszer legfonto-

sabb jegyeit, valamint a két világháború közötti időszakban bekövetkezett, politikatörténeti szempontból jelentős eseményeket és történéseket. Ugyancsak e művében tekinti át az első világháborút követően kialakult modern totális államok és európai típusainak kialakulását és jelen állapotát. Szovjet-Oroszországot mint az „új despotizmust”, a fasiszta Olaszországot mint az „új abszolutizmust”, a harmadik német birodalmat pedig mint az „új cezarizmust” mutatja be. A korábbiakhoz képest új gondolati elemekkel e munkájában nem találkozunk. Ebben a tárgykörben utolsóként jelent meg 1943-ban Bevezetés a politikába című könyve, mely kolozsvári egyetemi előadásainak anyagát tartalmazza, némileg kibővítve korábban publikált művei fontosabb fejezeteinek kivonatával. A könyv elsősorban joghallgatók számára íródott, segítve felkészülésüket a „politika” stúdiumának elsajátításában.

Kisebb terjedelmű politikaelméleti írásai közül említést érdemel még a felelősség és politika viszonyával, a politikai felelősség történeti változásával, illetve a politikus, a politikai elit és az államférfi felelősségével foglalkozó tanulmányok. E kérdéskör tárgyalásakor is gyakran felsejlik Ottlik konzervativizmusában rejlő morális elkötelezettsége, melynek lényegét maga is összefoglalja: „... közéletünk nemes hagyományait makacs konzervativizmussal kell megóvnunk: csökönnyösen ragaszkodnunk kell a közéleti erkölcs amaz eszményi nemességéhez, amely mindenképpen arisztokratikus.”³⁴

Alkotói pályája során mindig is nagy jelentőséget tulajdonított a régi és új nacionalizmusok, a nemzeti és kisebbségi problémák, a Trianon utáni közép-európai status quo megértése és jövője kérdéskörének. A húszas évek második felétől e tárgykörben megjelent írásainak központi témájává vált a régió jelenét, illetve jövőjét befolyásoló „neonacionalizmus”, vagy az általa helyesebb, patetikusabb fogalomhasználattal élve „neopatriotizmus”³⁵ felfogása keretében

megfogalmazott új nemzetpolitika, egy „új Hungária” koncepció megfogalmazása. A háború utáni életérzés jellemzésekor irodalmi vénáját is megmutatva ábrázolja a korabeli magyar attitűdöt: „A mai, magára maradt magyarnak nacionalizmusa valóban eo ipso más kell, hogy legyen, mint volt a háború előtt a belső expanzió napjaiban. A magyar ma kénytelen önmagára eszmélni, elzarándokolni a delphii Apollón szentélyébe és hozzálátni önmaga értékeinek kiépítéséhez. Sohasem érezhettük át nagyobb erővel, hogy »sem rokona, sem ismerőse nem vagyunk senkinek«, de éppen ezért »szeretnők magunk megmutatni, hogy látva lássanak« és vajmi nagyon, vajmi fájdalmasan »szeretnők, hogyha szeretnének«.”³⁶ Az ilyen érzelmi állapotban józan gondolkodásra van szükség, szembe kell nézni mindazzal ami a múltban nem volt helyes. Reális, racionális nemzetpolitikára van szükség: „A neonacionalizmus éppen ezért, ennél az attitűdjénél fogva mozdítja elő a neopatriotizmus növekedését is. Neopatriotizmusnak pedig azt a felfogást nevezném, amely belátván azt, hogy Szent István hagyatéka nem kisebbségé és nem többségé, nem uraké és nem magyaroké csupán, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölen nyugszanak, akik véreztek vagy izzadtak ezért a földért s akiknek a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely, mind kevésbé érti immár az ellentéteket, amelyek magyart, horvátot, tótot, erdélyi románt elválasztanak egymástól, és mindinkább látja, hogy e népek szenvedéseiket csak egymás keblén pihenhetik ki és problémáikat csak egymás támogatásával oldhatják meg: hogy különválva legázolás, megalázás, nyomorult helóta sors lehet csak az övék.”³⁷ Egy 1929-ben megjelent tanulmányában párhuzamot vél fölfedezni az általa fölvázolt „új Hungária” és a Jászi Oszkár-féle „Keleti Svájc” föderalista koncepciója között, mely utóbbi az időközben bekövetkezett történelmi változásoknak „köszönhetően” vált mostanra valóban aktuálissá. Úgy véli, hogy Közép-Európa számára a „Brit birodalomhoz hasonló

változatos »státus«-viszonyokat felölelő Nagy-Hungária keletkezhetnék, amely igazi hazája, »otthona« lehetne a benne egyesülő összes népeknek.”³⁸

1930-ban terjedelmes írásban teszi közzé a nemzet és nemzetiség problematika körében ekkoriban magántanárként tartott egyetemi előadásainak „vezérfonalát”, melyben a szerző az európai – angol, német, francia, orosz – nacionalizmusokat, a nemzeti determinizmus kérdését szigorúan elméleti, analitikus és „objektív szellemtörténeti összefüggések” keretében mutatja be.³⁹ A harmincas évek második felében ugyanezt az elemzést elvégzi a magyar nemzet és nemzetiségi politika vonatkozásában is. Úgy véli, hogy a Kárpát-medencében lényegében ókori római mintára mint természetes életegységet fogott politikai keretbe a „magyar állameszme”, melyet stílszerűen „Pax Hungarica” névvel illet: „... a Pax Hungarica, a magyar civilizáció eszméje volt az, amely az idők folyamán szolgálatába állította számos, a Kárpátok ölében élő vagy ide bevándorolt »idegen«, azaz nem-magyar népnek véréit és génuszát, hogy itt a civilizált, keresztény életnek és a nyugati kultúrának virágzó keretét és erős végvárát teremtsen meg.”⁴⁰ Természetesen tisztában van azzal, hogy a „trianoni rombolás” nem előzmény nélküli, a török dűlős okozta etnikai változások és a nyomukban járó nacionalizmus térhódítása eredményezte az egykor sikeres Kárpát-medencei „civilizáció” sikerét. Úgy gondolja, hogy a mai magyar és a régióban együtt lakó egyéb nemzeteknek nem lehet más közös célja, mint visszatérés a „Pax Hungarica” – vagy egy másik tanulmányában „Pax Danubiana”⁴¹ – eszméjéhez, melynek két fundamentális eleme van: „[A]z egyik a tér primátuszának eszméje, amely arra utal, hogy az egy geoökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségképp összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje, az ősi magyar jog-

eszmé: »una eademque libertas.«⁴² Az „új Hungária” elmélete valójában nem más, mint a régi magyar hagyományokból merített eszmének az új történeti helyzetre való alkalmazása. S e téren jelentős kihívást jelentett a második világháborúban az országhoz visszacsatolt területeken folytatott nemzetiségi-kisebbségi politika józan egyensúlyainak a megtalálása. Ottlik e téren pozitív és negatív fejleményeket egyaránt látott, melyről maga is beszámolt.⁴³ A tartós nemzetiségi politika erényeiként a tárgyilagosságot, az igazságosságot és a tetterős jóakaratot említi, melyekre hosszú távon kell és lehet alapozni.

Végül érdemes utalni két – az utókor szemlélője szerint az ottliki életműben periferikus témakörnek is nevezhető – kérdésben közzétett dolgozatára. Ottlik korai írásainak egyikeként született meg 1924-ben a Társadalomtudomány két egymást követő számában Jog és társadalom című jogbölcseleti tárgyú, terjedelmes tanulmánya, mely különnyomatban is napvilágot látott.⁴⁴ Némileg magyarázatra szorulhat, hogy a szerzőt mi inspirálta a korabeli jogfilozófiában alapproblémának tekinthető tárgykörben a megszólalásra. Írása minden komolyabb előzmény nélkül született meg, és viszonylag rövid alkotói munkássága során – a ránk maradt publikációkból egyértelműen megállapítható – sohasem folytatta ez irányú vizsgálódásait. Horváth Barna – mint egykori recenzense – a Jogtudományi Közlöny hasábjain meg is jegyzi: „A kis tanulmány bővelkedik új, eredeti szempontok felvetésében és az itt gyakorolt kritika talán nem veszi el tőlünk azt a jogot, hogy szellemes előadásáról, sokszor találó bírálati megjegyzéseiről és jó stílusáról elismerőleg emlékezzünk meg és oly gyér jogelméleti irodalmunknak ezt a legújabb termékét a szíves olvasónak figyelmébe ajánljuk.”⁴⁵ Az egy évvel fiatalabb Horváth szerint – akivel gyakorlatilag egy időben végeztek a budapesti jogi karon, illetve később a kolozsvári években professzortársak is voltak – Ottlik írásában „nagy olvasottságról tesz tanúságot és nem

egy irányban meglepő kezdeményezésekre való törekvést árul el.”⁴⁶ Az egykori pályatárs recenzensként minden kritikai észrevétel ellenére a hazai jogirodalom számottevő teljesítményének tekinti a tanulmányt. A korabeli neokantiánus kísérletek sorában eredetinek tűnő fejtegetései – talán a kifejtés szűk terjedelme miatt – néha pongyolának, esetenként kategorikusnak tűnnek. Sok helyütt az érvelés egyértelműségét segítette volna, ha az egyes disztinkciók alkalmával használt megkülönböztetésekkor alaposabb fogalmi analízissel találkozunk. Ottlík jogkonceptióját nem véletlenül nevezte a másfél évtizeddel később született Bibó István a „hatalom- és kényszerelméletek” egyik említésre méltó változatának a magyar jogbölcseleti szakirodalomban.⁴⁷

A másik idetartozó munkája a kormányzói intézmény reformjáról szóló korabeli polémia részeként 1937-ben megjelent tanulmánya, mely Csekey István, a korszak vezető közjogászának korábban megjelent írására reflektálva jelent meg. Ebben kifejti, hogy az a közjogi provizórium, amelyben Magyarország „ma” él, tartós közjogi megoldásnak tűnik. Ottlík úgy véli, a kontinentális állam kormányformája általában monarchikus, ahol a király tekintélye, népszerűsége és „hatalma” szükségeltetik a stabil állami és társadalmi rend biztosítása érdekében. Mindehhez társul Magyarországon a „Szent Korona eszméje”, melyben kifejezést nyer „a szívós ragaszkodás a történeti királyság formáihoz, s a történeti alkotmány architektúrájához.”⁴⁸ Ottlík javaslata szerint vissza kell nyúlni a jelen helyzetben a magyar közjogi hagyományhoz és a nádori méltóság 1848:III. tc. rendelkezéseiben szabályozott modell szellemében a jövőben a „Kormányzó Nádor” mint kormányzó, „nemcsak a végrehajtó hatalmat, hanem a teljes királyi jogkört »a törvény és az alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja«, mindaddig, míg az országnak törvényesen megkoronázott királya nincsen.”⁴⁹ E két – talán kakukktojásnak is tekinthető – írása rövid bemutatásával csupán az volt a cé-

lunk, hogy tovább árnyaljuk e sokrétű tudós gondolatgazdag életművéről kialakult képünket.

Ottlik tudományos teljesítményének rövid összefoglalása csupán betekintést nyújt negyedszázados alkotói tevékenységébe. Egy ilyen vázlatos áttekintés persze mindig magában hordhatja a szubjektivizmus, a bemutatott szerzővel szemben óhatatlanul kialakuló elfogultság, gondolataival való részleges azonosulás veszélyét. Csupán remélhetjük, hogy a kiemelt és bemutatott gondolatok jól érzékeltetik egy sokoldalú társadalomtudós hátrahagyott életművének hangsúlyos pontjait.

A magyar politika(elmélet)i, szociológiai, állam- és jogtudományi gondolkodás Ottlik személyében egy számottevő teljesítményt produkáló, jeles gondolkodóját veszítette el a második világháború végén. Az érintett tudománysszakok képviselői számára nemes kötelesség az utókor számára az életmű fölfedezése, bemutatása és alapos elemzése. Személyében a hazai jogi felsőoktatásban a fordulat évéig meghatározó diszciplína, a „Politika” jeles művelőjét, illetve e tudománysszak háború előtti időszakának egyik utolsó „polgári” képviselőjét tiszteljük. Nem tudhatjuk, csupán sejtjük, hogy korai – vélhetően tragikus – halála milyen retorzióktól „mentette meg” az alkotói ereje teljében tevékenykedő gondolkodót.

SZABADFALVI JÓZSEF

Jegyzetek

- 1 Ottlik László munkásságáról – áttekintő jelleggel – mind ez ideig egyetlen újságcikk jelent meg. Lásd Major Zoltán: Egy elhallgatott modern konzervatív: Ottlik László. *Új Magyarország*, IV. évf. 1994. április 30. (szombat) 13–14. l.

- 2 Az életrajzi adatok közléséért külön köszönettel tartozom az Ottlik család leszármazottainak, elsősorban dr. Burián László egyetemi tanárnak.
- 3 Csongrád Megyei Levéltár. Ferenc József Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. 23. doboz. (Egyetemi alkalmazottak nyilvántartási lapjai)
- 4 Saád József: Magyar Szemle (1927–1944) In: *Magyar Szemle repetitórium és tartalomlemezés*. I. köt. (Írta és összeállította: Saád József) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet, Budapest, 1989. 10. l.
- 5 Jelentősebb tanulmányai közül lásd: Az angol munkásmozgalom szelleme. *Magyar Munkás Szemle*, II. évf. (1922) 1–2. sz. 10–16. l.; A semleges munkásmozgalom az Egyesült Államokban. *Magyar Munkás Szemle*, II. évf. (1922) 3–4. sz. 33–39. l.; Angol és német ipari demokrácia. *Magyar Munkás Szemle*, II. évf. (1922) 3–4. sz. 321–325. l.; Felelőség és szükség-szerűség. *Társadalomtudomány*, II–III. évf. (1922–23) 386–399. l.; A marxizmus tudományos igényei. *Athenaeum*, X. köt. (1924) 1–3. sz. 13–29. l.; Jog és társadalom. *Társadalomtudomány*, IV. évf. (1924) 2–3. sz. 15–32. l. (Első közlemény.), illetve 4–5. sz. 16–34. l. (Második közlemény.); Az új választások és a parlamentarizmus Angliában. *Társadalomtudomány*, IV. évf. (1924) 5. sz. 14–21. l.; Tisza és a forradalom. *Társadalomtudomány*, VI. évf. (1926) 301–313. l.; A három brit birodalom. *Társadalomtudomány*, VI. évf. (1926) 402–416. l.; Begriff und Gegenstand der Gesellschaftslehre. *Archiv für systematische Philosophie und Soziologie*, Bd. XXX. (1927) H. 3–4. 347–364. l.; Magyar nemzet – cseh birodalom. *Magyar Szemle*, 1928. évf. február 112–121. l.; Uj Hungária felé. *Magyar Szemle*, 1928. évf. szeptember 1–9. l.; Az amerikai pártrendszer alapjai. *Társadalomtudomány*, VIII. évf. (1928) 365–370. l.; Asszimiláció és kisebbségi kérdés. *Magyar Külpolitika*, 1929. évf. 3–4. sz. 47–48. l.; „Uj Hungária” és „Keleti Svájc”. *Magyar Szemle*, 1929. évf. október 113–124. l.; Diktatúra és demokrácia. *Társadalomtudomány*, IX. évf. (1929) 74–104. l. (Németül: Diktatur und Demokratie. *Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie*, Bd. XXXIX. (1930/); *Nemzet és nemzetiség*. (Klny. a „Magyar Kisebbség” Nemzetpolitikai Szemle IX–ik évfolyamából) Lugo, 1930. 30 l.; „Tótok” és „magyarok”. *Magyar Szemle*, 1930. évf. január 19–27. l.; Kapitalizmus, szocializmus és világválság. *Magyar Szemle*, 1931. évf. november 201–209. l.; Parlamentarizmus és diktatúra. *Magyar Szemle*, 1932. évf. április 387–396. l., 1932. évf. május 97–104. l., 1932. évf. június 193–200. l., 1932. évf. július 288–296. o; Weimartól Potsdamig. *Magyar Szemle*, 1933. évf. április 308–319. l.; Pax Hungarica. *Magyar Szemle*, 1934. évf. november 289–299. l.; Machiavelli és a Führer-elv. *Magyar Szemle*, 1935. évf... július 201–208. l.; A kisebbségi kérdés tegnap és ma. *Magyar Szemle*, 1936. évf. június 105–115. l.; A kormányzói intézmény reformja. *Magyar Szemle*, 1937. évf. március 212–222. l.; A magyar nem-

- zetiségi politika feladatai. *Magyar Szemle*, 1940. évf. augusztus 57–65. l.; *Felelőség a politikában*. (Klny. az Acta Juridico–Politica „Jogi előadások II.” című 11. kötetéből) Universitas Francisco–Josephina Kolozsvár, Kolozsvár, 1944. 16 l.; *Politikai géniusz – politikai elit*. (Klny. az Acta Juridico–Politica „Jogi előadások II.” című 11. kötetéből) Universitas Francisco–Josephina Kolozsvár, Kolozsvár, 1944. 21 l.
- 6 Ottlik László: Magyar nemzet – cseh birodalom... 112. l.
- 7 Vö. Ottlik László: A művészet és határai. *Athenaeum*, XI. évf. (1925) 4–6. füz. 112–123. l.
- 8 Ottlik László: *A marxizmus társadalomelmélete. Elméleti kritika és történeti tanulmányok*. Franklin–Társulat, Budapest, 1922. 136 l.
- 9 Ottlik László: *A társadalomtudomány filozófiája*. Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 1926. 228 l. (Említésre érdemes, hogy Ottlik monográfijának első recenziója – a két világháború közötti hazai jogfilozófiai gondolkodás doyenje – Moór Gyula volt. Vö. Moór Gyula: Ottlik László: A társadalomtudomány filozófiája. *Társadalomtudomány*, VII. évf. (1927) 1–2. sz. 84–89. l.)
- 10 Ottlik László: Politikai élet. In: *A mai világ képe*. II. köt. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939. 361–530. l.
- 11 Ottlik László: *A politikai rendszerek története*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1940. 80 l.
- 12 Ottlik László: *Bevezetés a politikába*. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. [1942] 129 l. (Érdemes itt utalni egy terjedelmesebb szócikkére, mely „Állam” címmel jelent meg. Vö. *Közgazdasági enciklopédia*. Athenaeum, Budapest é. n. [1930] 86–89. l.)
- 13 Vö. Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1936. 678. l. (Eckhart művének névmutatójában helyesen Ottlik László neve szerepel, míg a „Jog- és Államtudományi Kar magántanárai” felsorolásánál „felső-ozorai és kohanóczi Ottlik György” neve olvasható.)
- 14 *Magyar Szemle repetitívum és tartalomlemezés*. II. köt. (Írta és összeállította: Saád József) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet, Budapest, 1989. 156. l.
- 15 Ottlik László: *A marxizmus társadalomelmélete...* 54. l.
- 16 Ottlik külön tanulmányt szentelt *A marxizmus tudományos igényei* (1924) címmel a marxi történelmi materializmus társadalmi törvényszerűségeiként hirdetett „tudományos” alaptételek cáfolatára.
- 17 *Uo.* 84–85. l.
- 18 *Uo.* 133–134. l.
- 19 Ottlik László: Kapitalizmus, szocializmus és világválság... 204. l.
- 20 *Uo.* 205–206. l.
- 21 Vö. Moór Gyula: Ottlik László: A társadalomtudomány filozófiája. *Társadalomtudomány*, VII. évf. (1927) 1–2. sz. 84–89. l.; Ruber József: Új társadalomtudományi rendszer. *Athenaeum*, XIV. évf. (1928) 3–4. sz.

- 162–171. l.; H. Gy.: László v. Ottlik, Begriff und Gegenstand der Gesellschaftslehre. *Társadalomtudomány*, VIII. évf. (1928) 101–102. l.
- 22 Ottlik László: *A társadalomtudomány filozófiája*... 119. l.
- 23 *Uo.* 212. l.
- 24 Ottlik László: Weimartól Potsdamig... 319. l.
- 25 Ottlik László: Machiavelli és a Führer-elv... 208.
- 26 Ottlik rendkívül impozáns hivatkozási jegyzékében a politikatudomány, állambölcsélet és politikai filozófia mértékadó alakjait találjuk meg mint Bentham, J. S. Mill, Dicey, Bryce, Vinogradoff, Ashly, Toynbee, Schmitt, Spengler, Michels, Ostrogorski, Weber, Marx, Engels, Kautsky, Mannheim, Sorel, Simmel, Sombart, Masaryk stb.
- 27 Ottlik László: Diktatúra és demokrácia... 79. l.
- 28 *Uo.* 89–90. l.
- 29 *Uo.* 91. l.
- 30 Ottlik László: Parlamentarizmus és diktatúra... (1932. április) 388. l.
- 31 *Uo.* 391. l.
- 32 *Uo.* (1932 július) 291. l.
- 33 *Uo.* 292. l.
- 34 Ottlik László: Felelősség és szükségszerűség... 399. l.
- 35 Vö. Ottlik László: Uj Hungária felé... 2. l.
- 36 *Uo.* 3. l.
- 37 *Uo.* 4. l.
- 38 Ottlik László: „Uj Hungária” és „Keleti Svájc”... 121. l.
- 39 Ottlik László: *Nemzet és nemzetiség*... 3. l.
- 40 Ottlik László: Pax Hungarica... 291. l.
- 41 Vö. Ottlik László: A kisebbségi kérdés tegnap és ma... 115. l.
- 42 Ottlik László: Pax Hungarica... 297. l.
- 43 Vö. Ottlik László: A magyar nemzetiségi politika... 63–64. l.
- 44 Ottlik jogfilozófiai nézeteiről lásd bővebben: Szabadfalvi József: Jogfilozófiai töredékek: Ottlik László normatának rekonstrukciója. In: Szabó Miklós (szerk.): *Regula Iuris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. 273–281. l.
- 45 Horváth Barna: Ottlik László: Jog és társadalom. 1924. *Jogtudományi Közlemény*, LX. évf. (1925) 6. sz. 47. l. (Ottlik két évvel később megjelent könyvében egy lábjegyzet erejéig szállt vitába egykori recenziásával. Vö. Ottlik László: *A társadalomtudomány filozófiája*... 114. l. (100. lábjegyzet.)
- 46 *Uo.* 46. l.
- 47 Vö. Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio: Juridico-Politica. Tom. VIII. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1935. 72., 84., 110., 117. l.
- 48 Ottlik László: A kormányzói intézmény reformja... 215. l.
- 49 *Uo.* 217. l.

A MÉLTÓ ÉLET ÁLMA

In memoriam Peéry Rezső

A halála előtti évben, 1976-ban idézi Peéry legjobb barátjának, Szalatnai Rezsőnek írva közös ismerősük, Dobossy László leveléből: „Amiért mi éltünk, már nem kell senkinek sem”. Peéry számára ebben a mondatban ismét a műveiben annyiszor felemlégetett reformkori nemzedék sorsa vetül önmagukra. Vörösmarty cím nélküli, kései verse jut eszébe: „amiért én éltem, az már dűlva van”. Az író nem tagadja az ilyen összegzések igazságát. Hisz maga is kétszer akart új hazát alapítani, részt venni az új haza alapításában, látta az esélyt, és mindkétszer látnia kellett, amint a javító szándékok nem hogy megghiúsulnak, de a katasztrófa bekövetkeztét sem tudják megakadályozni.

1910-ben, Pozsonyban született német eredetű családból (eredeti neve Limbacher), gyerekfejjel érte meg az uralomváltást, részt vett – többek között Szalatnaival és Dobossyval együtt – a csehszlovákiai magyar fiatalok Sarló mozgalmában, amely alapvető élménye volt, annak ellenére, hogy a mozgalom vezetőinek (például Balogh Edgárnak) kommunistává térése után eltávolodott a fősodortól. A magyar élet megújítását célul tűző csehszlovákiai kísérletnek az önálló Szlovákia megalakulása vetett véget. Az akkor már neves publicista és esszéíró kitarzott a háború alatt is szülőföldjén, csak a véletlenek során múlt, hogy a helyi magyar sajtóban közölt cikkeiért nem hurcolták koncentrációs táborba (a börtön levegőjét azért megismerhette). Az újjáalakult Csehszlovákiában természetesen ennek ellenére háborús bűnösnek nyilvánították és kitelepítették Magyar-

országra. A második hazaalapítás lehetősége itt rémlett föl előtte. Ugyancsak Szalatnainak írja 1947 márciusában: „próbáljunk hazát teremteni a szerencsétlen országból, mely formáiban, képleteiben és divatjaiban olyan idegen számunkra”. De ez már csak kétségbeesett remény. Egy év múlva így ír ugyanahhoz: „Csikorgó fogakkal látom az antiszelekció egyre könyörtelenebb érvényesülését az egész vonalon, és nem hiszek tovább abban, hogy itteni létemnek valamely értelme lenne”. Sopronban, iskolaigazgatóként lel némi menedéket. A forradalom alatt részt vesz a város életének megszervezésében, ezért a kádári megtorlás elől családjával nyugatra menekül. Németországban telepedik le. Időrabló könyvtári állása ellenére haláláig az emigráns sajtó kiemelkedő munkatársa, cikkek, emlékezések, kritikák, esszék sorát írja. Életében egyetlen kötete jelent meg. Számos írása máig nem olvasható könyvben. A Kalligram kiadó háromkötetes életmű-válogatása (*Gondolatok a tehervagonban* – 1993, *A végzet bábjátéka* 1994, *Európa önvédelme* – 1996), a *Kelet-európai feljegyzések 1948–1953* alcímű esszéregénye (*Szemben az emlékekkel* – 2001) és a Peéry–Szalatnai levelezés (*Kedves Rezső! Drága Bió!* – 2001) és néhány, az ezek anyagával nagyjából megegyező könyv kiadása után azonban képet alkothatunk munkássága eszmeiségéről, értékeiről.

Az otthonát, hazáját négyyszer elvesztő író nem Dobossy és Vörösmarty keserű összegzését tekinti a végső szónak. Számára az emberi élet értékét nem csak, és nem elsősorban törekvései sikere igazolja. A Dobossyt és Vörösmartyt idéző levélben írja: a kudarc szégyene nem szükségszerűen az egyes emberé, hanem „a békés munka és tervek hozamát, kilátásait szétromboló koráé. Miként járhattunk mi másképpen tiszta álmainkkal, a jó ügy körül serénykedő buzgal-munkkal a 'farkasok évszázadában'? A magam részéről ma is büszke vagyok a mi gyermekkori, ifjúkori álmainkra, szándékunkra, felhorgadásunkra, egyben mindenkire kötöt-tünk, aki éppen e fiatalkori erkölcsi jó szándékot meg tudta

óvni attól, hogy a rossz valósággal elkeveredjen, és valaha is e valóság *erkölcsi alibije* legyen.” Peéry végső szava az lehetne, amit *A pozsonyi Duna-parton* című 1958-as esszéje legvégén írt: „Van még remény, ha az ember ember tudott maradni *ebben* az ötven esztendőben.” Patetikus hangzó mondat, de fedezete van az életben és a műben.

Peéry Rezső eszmeisége abba a nagy hagyományú, német gyökerével is magyar öntudatú és nyelvű, a társadalmi és nemzeti kérdésekkel egyaránt távlatosan számot vető polgáriságba illeszkedik, amelyet a felföldi városok lakossága hozott létre a 19. század folyamán, és amelyet mint életformát a 20. század pusztított el. Munkássága, jellege és sorsa nem csak közvetlen baráti körével – például Szalatnaival – állítható párhuzamba, hanem ennek a világnak legismertebb képviselőjével, Márai Sándorral is (akivel kölcsönösen figyelemmel kísérték egymás tevékenységét az emigrációban). Ezek a párhuzamok már sejtetik, hogy Peéry világszemléletének egyik tengelye a polgárság mibenlétének és szerepének értelmezése.

Azért válhatott ez a fogalom Peérynél meghatározóvá, mert a polgárság neki (is) elsősorban szellemi alapállást jelentett, valamint a rá épülő életmódot. Az életmód szétzilálódása természetesen gondolkodói és egzisztenciális válságok sorozatát indította el, de nem érvénytelenítette a kiinduló értékvilágot. Az író úgy látja, hogy térségünkben a polgári lét nem önhibájából hullott szét, hanem külső, véletlenszerű körülmények nyomására. Ezért a múlt iránti hűség erény: „Krúdy magatartása a régiségnek tisztelete, de annak szép, derűs, emberies vonásaiban, akár Anatole France-é. Majdnem azt mondhatjuk, ama mulandó, feledésbe menő árnyalatokat védi és keresi, melyeket az idő igaztalanul és mostohán ítél halálra, s melyeket a humanista emlékezet mégiscsak megőriz” (*A szlovenszói élmény Krúdy Gyula művészetében*). A *Szemben az emlékekkel* célját pedig így határozza meg a szerző: „Azt szerettem volna megmutatni

ebben a naplószerű könyvben, hogy a kelet-európai – egészeben véve patriarkális – ember mint él az Új Rend világában, melyet egy világtörténelmi véletlen juttatott sorsának.”

Az értékek megmaradnak, és a történelmi tapasztalat szerint a megfelelő időben képesek újrarendezni a valóságot: „a polgáriasulás általában úgy kezdődik, hogy kevés számú hívő, felismerő és építő szellem a jelenségek között értékrangsort állapít meg, a halott dolgoknak nevet, és ezzel hivatást és szerepet is ad” (*Érsekújvár 1947-ben*). Az idézet azt a feltevést is megengedi, hogy a polgári életforma kiteljesedő és hanyatló korszakok hullámmozgásaként írható le: a friss látásmód termékennyé teszi a valósághoz fűződő viszonyunkat, de a frissesség az idő haladtával óhatatlanul megkopik, a ráismerés megszokássá alakul, kiüresedik, ember és környezet összhangja megbomlik. Ha akadnak megfelelő személyiségek, akkor azok majd újra megtalálják a változatlan értékvilág változott körülményekhez való alkalmazásának a módját, és új fellendülést indítanak. Peéry, hangsúlyozni kell még egyszer, nem fejt ki, csak megengedi ezt a gondolatmenetet. Így arra sem tér ki, hogy a hullámmozgás valami beteljesedés felé halad-e. Ami őt igazán érinti, az az egyén felelőssége. Hisz az egyéni felelősségben, amit az előbb fölvezetett képletre rávetítve úgy fogalmazhatunk meg, hogy az egyes embereken múlik, milyen tartós lesz a virágzás, mennyire zökkenőmentesen valósul meg az átmenet két fellendülés között, egyáltalán bekövetkezik-e igazi fellendülés stb. Saját nemzedéke feladatát főleg abban látja, hogy a támogató közösséget nélkülözve is átmentsék azt az értékvilágot, amelyet ők még kiteljesedő életformaként is megtapasztaltak: „Milyen erőtartalékok táplálták a lelket, mely erős és hű, cselekvő és állhatatos tudott lenni? (...) A közösség fogalma minálunk felettebb spirituális fogalom. Egyénenként és egyenként kellett helytállnunk az igazság és szépség, józanság és emberiesség eszményeiért, nem melegít fel, nem bátoríthat

a sokaság tudata. Szórványokban és magányosan élünk: az egyéni leleményre, a polgári bátorságra, a magány ismeretére és elviselésére, tehát a jellegzetesen urbánus erényekre van szükségünk, mint vitézségre volt egykor szükségünk a végvári embereknek." (*A város dicsérete*). „Nyomot hagyni” – az egyik visszatérő kifejezés nála, különösen a levelezésben. Nyomot, amely utat mutathat későbbi nemzedékek számára. Az értékőrzés mint feladat a lehetséges erények közül a hűséget állítja előtérbe. Ez a fogalom bukkan föl a leggyakrabban a különböző írásokban. A hűség a polgári (és általánosan emberi) erények egész rendszerébe illeszkedik. Az író kiemelte fontosabb vonások még (a fentiek mellett) a szerénység, a – főként a kanti etikával értelmezhető – autonómia, a szellemi szabadság, a mérlegelő fegyelem, a racionalitás, valamint a műveltség.

Peérynek nagy elvárásai vannak az egyénnel szemben, de azt is hangsúlyozza, hogy a személyes értékek csak kedvező közösségi-társadalmi talajon bontakozhatnak ki. Egyetértőleg írja Szalatnainak (1954-ben): „Petőfikönyved (...) a 'reformkori kultúrta' kérdését veti fel, mely nélkül Petőfi csak tót deákból lett alispán lehetett volna. Ezt sajnos a pesti hülyék és nyeglék nem értik. Az aprómunka jelentőségét.” Ugyanezt a témát már korábban is érintette a *Szempontok a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséhez*: „Tér, szellemi mozgáslehetőség, visszhang, urbánus hangerősítő, városi igény – e nélkül az író csak bujdosó lehet. De bujdosásra csak a legerősebbek születtek.”

A szellemi értékek képviselője mindig csak egy szűk kör: ez indíthatja el a fellendülést, ha kedvezőek a külső viszonyok, és ez őrzi, menti át az eszményeket, ha a viszonyok kedvezőtlenek. „Mindenkor a humanista és kritikus gondolkozó kisebbség feladata volt és maradt az emlékeztetés a valóságra” – olvashatjuk *A zsarnokságnak útját álltuk (Októberről húsz év után)* című írásban. A szellemi elit szűkössége és egymásrautaltsága Peérynél mint a ba-

rátság kultusza jelentkezik, méghozzá azon felfogáshoz kapcsolódva, amely szerint az igazi barátság a személyes rokonszenv mellett az eszmények közös vállalásán nyugszik. (A Szalatnai Rezsőhöz írt levelek tanúsítják talán a legszebben társai iránti ragaszkodását.)

Az író a társadalmi osztályokat egy-egy élethelyzethez való alkalmazkodás termékeinek látja. Elismeri a megélhetés életmód-meghatározó szerepét, vagyis a társadalmi osztályok létét, de korántsem tartja kizárólagosnak. A táj, a nemzeti-nyelvi közösség, a műveltség, a szokásrendszer részben erőteljesen árnyalják a megélhetés módzatait, részben segítenek kitörni a puszta létfenntartás köréből.

Peéry felfogásában a kultúra regionálisan szerveződik. A meghatározó a nyelvi-nemzeti egység, de ez kétféle regionalitáshoz is közvetlenül kapcsolódik. A kisebb tájegységek mikrokultúrájához és a tágabb térség (esetünkben Közép-Kelet-Európa) átfogóbb távlatához. Peéry a saját bőrén is megtapasztalta, miként rombolták szét egy emberöltő leforgása alatt ezeket az egymásra épülő kulturális szinteket a háborúk, a békediktátumok és a diktatúrák (*A pozsonyi Duna-parton* szerint nem is fontos különválasztani: „A permanens világháború korát éljük 1914 óta”). A kiskultúra élő tapasztalata számára a város, azon belül is a felvidéki kisváros, még szűkebben Pozsony – de tudatában van a más jellelű életmódok szükségességének és értékének, ha azokra (mindenekelőtt a parasztság és a nagyvárosi munkásság jelentőségét méltányolja) nincs is akkora rátekintése, mint a polgárságra. Az emigrációban konstatálja az osztályok nyugat-európai átrendeződését is: „Proletariátus ezekben az országokban a szó néhai vagy kelet-európai értelmében nincsen többé, a parasztság teljesen átalakulóban, a régi polgári osztályt a szervezők, igazgatók, technokraták és hivatalnokok uniformizált rétege váltja fel” (*Az integrálódás kilátásai a közép-kelet-európai államok földjén*).

BOLONDOK HAJÓJA

Véleménye szerint térségünkben a föderációs berendezkedés lenne (vagy lett volna?) a legmegfelelőbb: „A történelem évszázados tanulsága mutatja, hogy *Dévény-nél* a sajátos törvények világa kezdődik. Közép-Kelet-Európa, mely mindig csak a maga külön módján boldogulhat. (...) a magyar tizenkilencedik század legnagyobb gondolkodói (...) a közép-európai törvényhez tértek vissza, s a legnagyobb magyar kor végső üzenete- és örökségeként Kossuth a federáció legigazibb és legtermékenyebb sejtését adta az utókornak, mint a magyar tizenkilencedik század politikai végzavát.” (A lakosságcsere). A föderációs eszme legjelentő-

sebb 20. századi képviselőjének Jászit tekinti (érdekes, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét, akivel ebben és még számos kérdésben rokon a gondolkodása, az általam ismert írásokban sosem említi). De már a Szent István-i eszme lényegét is – a *Búcsúszavak a hűtlenekhez* szavaival – „a békülékenység szellemé”-ben találja meg. Szent István, Kossuth örökségében a magyarság hivatására isméri: „Akik itt maradnak, azokat nem győzte meg hűtlenségtek példája sem arról, hogy a magyarság csak család, csak fajta, csak származás. A mi részünkre marad, ami eddig volt, hivatásnak és emberi magatartásnak. A méltó és békés élet eszményképének és történelmi kódexének a Duna völgyében.” (*Búcsúszavak a hűtlenekhez*). A politikai szükségszerűség belátásánál is nehezebb feladat, de egyetemes jelentőségű eredményhez vezet a térség kulturális közösségének az alkotó elsajátítása. Egy (1972-es) levele szerint ez eddig csak két személyiségnek sikerült. Az egyikről, Comeniusról írva jegyzi meg: „A kelet-közép-európai nemzetek iránti közös, aggódó, heves szeretet, ez a kritikus, okos, nagyszerű, megértő szerelem 'népeim' iránt, ez még egyszer csak egy emberben jelentkezett: Bartók Bélában”.

Peéry a negyvenes évek közepéig publicistaként ugyan aktívan részt vett a közéletben, de a magyarországi világnézeti ellentétek egyik oldalán sem kötelezte el magát. A szélsőségeket határozottan elutasította, a népi–urbánus vita mindkét feléhez pedig kritikus megbecsüléssel viszonyult. Méltányolja az utóbbiak tudományos tájékozottságát, „kriticzizmusát”, de látja a dogmatikus elméletiesség veszélyét is, amely hajlamos eltekinteni a hazai valóság sajátosságaitól. Összességében reménykeltőbbnek látja a népiek tevékenységét: „A nyugati szociológia az industrializált nyugati társadalmak modelljén kialakított vizsgálati módszereivel nem mindenben alkalmas arra, hogy segítségével a 'modell nélküli' magyar társadalmi alakulás problémáit vizsgáljuk. Részint ennek a körülménynek tudható be,

hogy a magyar társadalmi dráma korszerű nagy körképét a Válasz körül csoportosuló, javarészt a parasztságból vagy az értelmiségi középosztályból származó szellemi munkások rajzolták meg, a népi írók, a Márciusi Front emberei" (*In memoriam Csécsy Imre*). Másrészt például Németh László valóságképéből is hiányolja a tömeg ismeretét, a tömegember „szellemi és erkölcsi tompaságával”, „a csoportos létben rejtőző iszonyú veszélyek”-kel (*Tisztelgés Németh László emléke előtt*) szembenéző tisztánlátást.

A társadalmi és szemléleti feszültségek feloldásának egyik lehetséges módját a felvidéki városiasságban látja. Ez a modell, véleménye szerint, példát ad a hagyományalapú, szerves fejlődés és a modernitás összebékítésére. Egyrészt gyökerei (és, tehetjük hozzá, a vonzaskörzete) révén őrzi a népi hagyományt, másrészt itt „az urbánus művelődéseszmény ragyogó hagyományt tudhat magáénak. Ez a hagyomány van olyan vaskos és erőt adó, mint a népi mélyek ereje, hiszen maga is mélyforrás, nem az 'aszfalt-on', hanem vén kövekben, templomok ívében, kertekben, könyvtárakban, temetőkben van jelen. És jelen van az életben is" (*A város dicsérete*).

Mi a felföldi városiasság – és talán minden (tágabb?) emberi közösség – értelme? Az áttelepítés utáni elhagyatottságban, valamiféle város előtti-alatti viszonyokba visszahullva tárul föl Peéry előtt a maga egészében az eszmei magyarázatoknál meghatározóbb közérzeti alap. Az 1948-ban megjelent *Határszéli levél* szól a társas élet hiányának, a szétszóródásnak a következményeképp fellépő befulladásról: szorongásról, depresszióról, kiszolgáltatottságról, tehetlenségről. A felvidéki városok a maguk zárt, bensőséges köreiben épp a létezésnek ettől a sivárságától védtek meg lakosaikat. Azt a társasági életet teremtették meg és őrizték, amely a közös eszményekre, célokra, hagyományokra és életmódra alapulva távlatot és segítséget nyújtott az egyéni kiteljesedéshez. Létrehozták egyéni és közösségi termé-

keny kölcsönösségét, amely a nemzetiségi, nyelvi különbségeket is a maga szolgálatába tudta állítani. A közeg meghatározta az egyes embert, de nem nyomasztóan, maga alá szorítva, hanem csak közös életvilágként, amelyet az egyes embernek is módjában állt befolyásolni, alakítani. „Az ember jórészt a környezet terméke” – állítja Peéry a *Zendülők*-ben. A polgárt a fenti belátás a környezete iránti felelősségre, a folyamatos jobbítás kötelességére figyelmezteti. Az egymás iránti segítőkész figyelemből születik az a meleg patriarkalitás, amely örök nosztalgiája marad a hazáját veszített írónak. (A meleg szó Peéry írásaiban szinte mindig ezt az életérzést idézi föl olyan következetességgel, hogy még a „meleg szeretettel” levélbeli formulát is szinte újra meg-eleveníti. Nem csak a személyközi és a társadalmi, hanem irodalmi eszményét is meghatározza a közösségi szemlélet, és az ebből áradó akolmeleg nélkülözhetetlensége. Egy 1974-es levelében írja Győry Dezső '45 utáni munkásságáról: „A szlovenszkói magyar anyanyelvű emberek óriás sorsdrámája számára egyszerűen 'non fact' (...) Ami a Fucsikkal kapcsolatos egész versciklust illeti, abból hiányzik a közös élmény és emlék hitele, melegsége”.)

A szerző emlékezéseiben az egykori felföldi városok nosztalgikus szépségükben mutatkoznak meg. Ám Peéry érzékelteti ennek a világnak a törékenységét és ellentmondásait is. A „regionális, komoly, csendes kultúra”, a „kisarányú, de független” életmód elvesztheti a távlatait, provincializmusba, „vidékiség”-be süllyedhet. A *Regionális sors – vidéki élet* című esszében fejti ki az író legrészletesebben a „regionális hagyománnyal” szembeállított vidékiség fogalmát: „A vidék itt egy korszak vezető gondolataitól való távolság, halálos zsákutca, lezáruló, jól védett kis kör, mely kifejlésében önmaga kezdeteit tapossa, levegőtlen élet, melynek (...) élete kópiákban merül ki, stílusa kései másolás, mértékét mindig alulra szabja, tervei nagyok, eredményei törpék, emberei figurák. A vidék ott kezdődik, ahol

nem vesz tudomást önmaga mértékeiről, ahol nincs kritikája magamagáról. A hamis tudat, a nyugodt és állandó önámítás, a megcsuklott akarat és az elbénuló tehetség világa. (...) A vidék a szolid hitel hiánya ember, terv és kultúra mögött. A vegetáció új tartalmak, célok és távlatok nélkül egy elmúlt korszak életsablonjaiban."

A polgárságnak a provincializmus a Szküllája, de van Kharübdisz is: a lázadás, a kaland vágya. A *hetvenéves Márai Sándort* köszöntve Peéry az utóbbit tartja az ünnepelt fő témájának. A kaland veszélyes, de talán elkerülhetetlen. Nélküle nem alakítható ki az a távolság, ahonnan meglátható az életmód lényege: „Márai Sándort kalandra és világra szomjas szelleme, kísérletező nyugtalansága korán elkötelezte magányra, vándorlásra, emigrációra. Akár Kassáknak a munkásságtól, neki a polgárságtól kellett eltávolodnia, hogy építő erejét időbeli és térbeli távlatból ismerni tanulja”.

Az igazi polgár nem utasítja el se az egészet a rész, se a részt valami képzelt egész kedvéért. „Gyönyörködni tud abban, ha a töredékigazságokban az Igazság arcának vonásait látja” (*Menedékház a Kő-kapu alatt*). Belátja a korlátait (innen ered a szerénység, a mértékletesség kívánalma), de vallja, hogy a korlátok fölött is van valóság, és afelé tágitja a határokat. Tisztában van azzal, hogy a töredékben kell helyet találnia, de a szívében őrzi a teljesség látomását. A – talán örök – átmenetiség vállalása a polgár hősiessége.

Az előbb a „szívében őrzi” kifejezést nem túlhevült pátoszom miatt használtam. Peéry írásaiban fordul elő. A *Magánbeszéd az egyszemélyes hazáról* tematizálja is: „A tüneményt: egy nemzet jelenlétét a magányos emberben így nevezem: egyszemélyes nemzet. Kissé cinikusan: haza a mellényzsebben. Kissé érzelmesen – mert magány és Robinson-sors érzelmessé tett –: haza a szívében, s persze, mert azonnal rájár a szám: a szívedben.” A *Búcsú az Arany Horgonytól* sorai kíváncsoznak még ide: „A kiskocsmá

aranyhorgonya a békéhez kötözte a város fiait. Ahhoz a mély, belső békéhez, melyet háborúk, forradalmak, nyugtalanságok, zavarok közepette őriz az ember szíve mélyén, megbonthatatlan saját világaként.” Innen nézve a Szalattanaival folytatott levelezésben a – mindkettejük által – néha búcsúformulaként alkalmazott „Sursum corda” játékosága is némileg elmélyül. Felmerülhet, ismerve az író tiszteletét Comenius iránt, hogy annak *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című könyve segíthetett kimosdatni a szót a hozzá ragadó elomló érzelmességéből.

Mindeddig emelkedett homályban maradt, mi az a teljesség, nagy egész, amelyhez kapcsolódva a polgári lét (is) értelmet kap. Megnevezni továbbra sem fogom tudni (természetesen), de közelítgetni lehetséges. Peéry, egyes megjegyzéseinek tanúsága szerint, legalábbis hajlott az Isten-hitre, bár az egyházakkal szemben bizalmatlan volt. Hitéről írásaiban nem árul el annyit, hogy abból kiindulhatnánk. (Úgy sejklik, hogy a vallását az erkölcsivel azonosítja, legalábbis a *Karácsonyi postában* „az ember krisztusi, azaz erkölcsi hivatása”-ról beszél.) Felfogását közvetlenebbül – és számunkra is dokumentáltabban – határozza meg a természetélményben és a szemlélődésben feltáruuló egész-élmény. Peéry a legrészletesebben a *Tátrai napokban* szól erről. A kiüresített, a szemlélődésre felkészült lélek a természet fenséges egyszerűségével szembesül, amely birtokolhatatlan, cél nélküli, szabad és roppant időegységeivel az időtlenséget sugallja. Végső soron maga a rejtély, a titok. „Az emberi élet törpeségére oktat, s így emberi erkölcsöt tanít.” (A korábban polgári eszményként felsorolt tulajdonságok közül az olyanok, mint a szelídség, a mérsékletesség tehát nem csak társadalmi tapasztalatokon alapulnak.) Az idézet azt is jelzi, hogy Peéry számára kozmikus szemlélet és társadalmi tevékenység egymást feltételezi. A szemlélődő élet alázata és áhítata fogadtatja el vele azt a sokak által vallott (és pél-

dául Sziénai Szent Katalin *Dialógusában* átfogóan kifejtett) nézetet, „hogy alapjában véve jórészt az önzés túlzása és mértéktelensége szüli mindazt, ami az emberben elviselhetetlen és annyira emberi” (*Vasárnapi napló*). Az író szerint azonban – szemben a keresztény eszménnyel (?) – az önzés kiiktathatatlan a társadalomban élő emberből. Van mégis megoldás, és ez egyben a társadalmi cselekvés mozgatója: „ha az önzés odáig szublimálódik, hogy nem kapni, hanem adni akar már, nem pusztító betegsége, hanem építő szövete, vigasza és reménysége a remény nélküli emberi együttélésnek” (uo.).

A szemlélődő eszmélkedés nem csak a természet kozmikusságában lel otthonra. Az Arany Horgonyt elsírató, már idézett írás az egykori kocsmá meghitt ódonságában is feltalálja „a lélek békéjével együtt terjedő” „időtleniséget” és „célталanságot”. A társas élet nemzedékek során kialakult apró „szertartásai” a közösségi létezést képesek szépé, vagyis szemlélődés tárgyává tenni. Emberi léptékre fogalmazzák át a valóságot, amely különben félelmetesnek és értelmetlennek mutatkozhatna: „a vendégfogadó a régi élet tempós, mérsékletes és józan arányainak tudott helyt adni az ijesztő aránytalanságok közepette”. (A mértéket és az arányt a *Szemben az emlékekkel* mint a szellem sajátosságait említi: „a mérték és az arány, melynek jelenléte ott van a szellemben.”) A szertartások állandósága segít az emberi tartás kialakításában és megőrzésében még az állandó változással, az elmúlással szemben is: „Az élet könyörtelenül koptatja a világot, és alapvető törvénye az elmúlás. A búcsú marad így leglényegesebb szertartásunknak, ha a világ törvényeihez hozzáedzöttünk”. Érthető, hogy Peéry írásában „a magyar életstílus és a vén Európa utolsó nagy ismerője”-nek (*Búcsú az Arany Horgonytól*), Krúdynek a neve merül föl valószínűleg a leggyakrabban. Nem csak felvidéki témái vonzhatták (erről külön esszét is írt), hanem „a múlt és jelen természetes kontinuitása” (*Vásárhelyi emlék*), vala-

mint az utazó (Szindbád) alakja mint a céltalan szemlélődés életformává avatása.

A természet és a nemes veretű életformák mellett a bölcs szemlélődés harmadik nagy terepe a művészet, azon belül pedig a szerző számára elsősorban az irodalom. A jelentős író alaptulajdonságai megegyeznek a helyes élet általános feltételeivel: „Akiben nincs türelem és alázat, hogy a bonyolult valóságot megismerje, túlzó lesz és egyszerűsítő” (*Emlékezés Szabó Dezsőre*). A művészi kiteljesedés egyik feltétele tehát a minél teljesebb valóságkép, amely a társadalmi változásokkal és az emberi lét időtlennek látszó rétegeivel is számol. A puszta tudás azonban nem elegendő. A nagy íróban a tudás a teljes személyiséget átfogó beállított részé lesz, amely a tudatot éppúgy magasabb szintre emeli, mint az ösztönök működését. Enélkül a megjelenítés csak tételillusztráció. A hiteles irodalom hiteles személyiségen alapul. Ezért válaszolhatja meg így a kérdést az *Illava foglyával*: „Mi az író? Mindenekelőtt erkölcsi jelkép.”

Az irodalom sokrétű valóságvonatkozása miatt a művelődéstörténeti keretekbe (is) állított irodalomtörténet-írás áll Peéryhez a legközelebb. Többek között Szerb Antalnál és Szalatnainál látja ennek példás megvalósulását. Természetesen saját esszéit és emlékezéseit is ez a szemlélet határozza meg. Világos gondolatok, tovább rezgő hangulatok, pontos leírások, személyes hangvétel – és mindez mértékkel, jó ritmusban adagolva. Címszószerűen így lehetne jellemezni írásait. Peéry nem jön zavarba a világ változatosságától, mert érzi azt a titokzatos hálót, ami összeköti a legtávolabbi jelenségeket is. Műveit gyakran kezdi személyes élmény felidézésével, és innen jut el a tulajdonképpeni témához. Hiszen a személyes éppúgy az adott világ és életmód tartozéka (egyszerre alakítója és lenyomata), mint a táj, a nemzet, a társadalom vagy a korszellem.

Az esszéregényében és több kisebb írásában dolgozza föl a szerző a náciizmusról és a kommunizmusról szer-

zett tapasztalatait. A diktatúrák működése számára azért könnyen átlátható, mert mint ellenvilág mutatkozik meg: a normális polgári-emberi együttélés, életmód és szellemiség negatívja. A zsarnoki rendszerek hasonlóságát látja elsődlegesnek, különbségeik csak felszíniek. Azt a kérdést pedig nyitva hagyja, vajon a diktatúrák és a demokrácia alkot-e ellentétpárt, vagy a modern és a hagyományos beállítottság (utóbbi esetben a diktatúra csak nyílt jelentkezése lenne a modern demokráciákban rejtetten érvényesülő tendenciáknak). A korábban tárgyalt értékek mind megtalálják ellentétüket az „új rendben”. Itt megmerevedett ideológiák helyettesítik a szellemi erőfeszítést, a kételytelenség harsányságot szül, a profán megváltásszomj szolgálkú alárendelődést parancsol, a hangadók az „osztályközi törmelékanyagból” kerülnek ki, vezetők és vezetettek elszigetelődése a képességek elherdálódását vonja maga után, az állandósuló hiány mohóságot ébreszt, a félelem hazugsághoz, képmutatáshoz és agresszivitáshoz vezet, a bajok elhallgatása pedig növeli a bajt. Mindennek a valóságvesztés az alapja, de a következménye is. Egy sugallt, manipulált valóságkép elfogadtatása az uralom forrása – a hatalom megtartása tehát ennek változatlan megőrzését (nem pedig állandó pontosítását, frissítését) feltételezi. Peéry megfigyeli azt is, hogyan torzítja el az ehhez való fanatikus vagy megalkuvó alkalmazkodás a külsőt és a nyelvet. „Mivel meg kellett szokniuk, hogy állandóan a tények fölé nézzenek, tekintetükből lassan kihalt a valóságot fürkésző kíváncsiság; mivel arcuknak nem volt szabad a valóság ingereire válaszolnia, vonásaik megdermedtek. A mozdulatok mechanikus ismétlődése (...) ez az árulkodóan védekező 'tick' igen sokuknál jelentkezett” – írja az előbbiről a regényben. Ugyanott hosszan foglalkozik a nyelvhasználat sajátosságával is, annak a nyelvnek a kialakításával, amelynek lényege a valóságvonatkozások minél átfogóbb fölszámolása.

Hogyan válthatta föl a valóság tiszteletét a valóságvesztés? Peéry gondolatrendszere erre a kérdésre is választ kínál. A megismerhetőhöz tudásvágygal, a megismerhetetlenhez áhítattal közeledő szemlélődést háttérbe szorította a birtoklási és uralmi düh (amely mindig is jelen van, de a 19. század folyamán úgy tűnhetett, hogy például a technikai fejlődés igazolja is), amelynek azonban csak úgy lehet esélye a sikerre, ha a valóság egészét meg tudja ragadni. A valóság azonban csak sémákká egyszerűsítve (illetve túlozva) látszik megragadhatónak. (Regénye előszavában az író ezzel a beállítottsággal az általa máshol is mindig tisztelettel említett Erasmus példáját szegezi szembe: „a szerző ama rotterdami bölcs méltatlan, kései híveként nem kedveli a globális ítélezést”.) Mivel a tét nagy volt, egyfajta tömeges, szinte automatikus megváltódás, ezért a reménykedők jelentős része nem Erasmust követte, hanem rajongóvá vált: inkább a valóságot vetették el a sémák kedvéért, mint fordítva. A többi aztán ebből következett.

A nemzeti katasztrófák és a kisebbségi helyzet tapasztalata, mint annyi más kortársát, Peéryt is a magyarság mibenlétének és lehetőségeinek újragondolására készítette. Meglátásainak számos forrása és párhuzama mutatható ki. Ez nem önállótlanágát jelzi, hanem épp ellenkezőleg, lényeglátását és tájékozottságát. A *Vannak-e még „magyarok”?* (1975) és a *Csehek a változás után* (1939) együtt olvasva elgondolkodtató nemzettipológiát vázol fel. Az előbbi Illyés Gyula egy nyilatkozatából indul ki. „Van-e még egyáltalában olyan értelemben magyar nép, ahogyan Zrínyi, Vörösmarty, de még Ady is elképzelték?” – hangzott a kérdés, amire az illyési válasz: „nincsen”. Peéry felhívja a figyelmet, hogy a költő „ez ítéletével *visszatér* ahhoz a jóslathoz, amelyet a szabadságharc összeomlását követően Tompa, Vörösmarty és Arany fogalmazott meg. A válasz tagadó ismét, mint az, amellyel Arany János a Világost követő évtizedben gondolati költészetének vissza-visszatérő motívumaként

hökkentett meg". 1849 arra döbentette rá a legjobb magyar elméket, amire majd a 20. század összeomlásai is folyton emlékeztetik, hogy a hagyományos nemzetkép már nem ad megfelelő fogódzókat, hogy a hagyományos nemzetképbe illeszthető magyarság már nem létezik. Mi volt ennek a lényege? Az önálló sorsalakítás képessége: „a ránk szakadt változásban, átalakulásban, sodródásban elvesztettük szabad akaratunkat, sorsunk alakításának lehetőségét. (...) ebben az összefüggésben, a sorsa feletti uralom, az önkormányzás és függetlenség felől nézvést újból nincsen magyar nép". Peéry felvetéseit továbbgondolva támpontot nyerhetünk még a trianoni országvesztés értelmezéséhez is: az önálló hatalmi állásról lemondó kiegyezés nem teljesíthette be hivatását a kiüresedett, de a köztudatot mégis uraló retorika miatt, mely a nemzet erejét túlbecsülő, felelőtlen vállalkozásokra izgatott; másrészt a térségi vezető szerep sem bontakozhatott ki a következetes áldozatvállalás hiányában, a kiegyezés kicsinyes berendezkedése miatt. Természetesen ezek a feltevések korántsem világosítják meg a kérdéskör végzetes bonyolultságát, de segíthetnek a történelmi viták méltányos megítélésében. Abban, hogy Deák (és például a Deák-hívó Gratz Gusztáv) nagyságát és Kossuth (és például a Kossuth-hívó Bajcsy-Zsilinszky Endre) nagyságát egyaránt elismerhessük. Nem a helyes belátás áll szemben a helytelennel, hanem a külön-külön értékes eszmeiség és valóság a szerencsétlenül keveredővel. Ahogy a sokat emlegetett együttélése feudalizmusnak és kapitalizmusnak sem azért lett sikertelen, mert az egyik eleve rossz (az uralkodó liberális felfogás az előbbit szokta hibáztatni, de történt már ellenkező előjelű kísérlet is). A lényegi kérdés persze továbbra is kérdés marad: miért vált végzetes-e ez az eklektika, szükségszerűen alakult-e így?

Peéry Illyéssel összhangban úgy látja, hogy adva van a feladat: a társadalomból újra nemzetet kell létrehozni az anyanyelvi közösségre alapozva. Abban már nem foglal ál-

lást, hogy milyen típusú lenne ez az újraalkotott magyarság: a hagyományos magyar vagy a csehek után induló? A *Csehek a változás után* értelmezi legrészletesebben a második modellt, amelynek a lényege a pragmatizmus, a kicsiségben való berendezkedés, az eredetiség helyett az ügyes átvétel. A kelet-közép-európai alternatívákon töprengő magyar gondolkodók közül sokan jutnak hasonló következtetésekre a két világháború között. Bajcsy-Zsilinszky Endre könyve (*Helyünk és sorsunk Európában*) és – a szintén felvidéki – Szvatkó Pál esszéje (*Csehek és magyarok*) emelkedik ki elmélyültségével a többi közül. Az utóbbi, amely 1936-ban jelent meg, Peéry valószínűleg ismerete. Szvatkó részletesebben és sarkítottabban fogalmazza meg közös belátásaikat: „a közép-európai népek között a magyar és a cseh két ősformát jelent. (...) A cseh (...) racionális nép kíván lenni, célja a tanulás, a megértés, a keresés, a helyes alkalmazás, a beilleszkedés (...) mohón kíváncsi az európai dolgokra, siet lemásolni, átvesz, megemészt, állandóan a legújabbat építi (...) A magyar kivevő akar, fényt árasztani. Tragikus törekvés a kicsiny nemzetnél (...) A magyar önmagát éli, a saját glóbuszát, önmagát óhajtja kifejezni. Szeretné, ha látva látnák. Gyón, exhibicionista, kiüvölti titkait. Célja nem a beleélés, érényei nem a jó tanuló érényei. A nyugatról átvett formák a szülés rekvizitumai nála (...) Vagy ostort fon a külföldi példákból, és ostorozza nemzetét”.

A cseh „ősforma” az adott helyzetben reálisabbnak látszik, de Peéry a magyar utat sem tekinti okvetlenül lezártnak. A *Két karácsony között* (1939) összegzi a nemzetkarakterológiáról elszórt megjegyzéseit: „életformánk magányos és elég rokotalan. Olyan nemzetet, mint a miénk, nem egyfajta típus tartott, hanem típusaink rugalmassága, életformáink sokfélesége. (...) Karácsony Sándor, a kitűnő magyar tudós mondta ki nagyon egyszerűen, hogy a magyarság legkitartóbban, legigazabban mint individualista

hajlamú nép, a 'kisautonómiákban' élt s virrasztott léte felett legeredményesebben". Máshol szemlélődő, nyugodt népnek jellemzi a magyarságot (*Búcsúszavak a hűtlenekhez*), és számos alkalommal emlegeti föl fatalizmusát. A kisautonómiák hagyománya és a szemlélődő magatartás értékei teszik a magyarságot alkalmassá a térség méltányos megszervezésére, a „magyarság mint hivatás” képviselőjére. A nemzet rokonalanságának tételére is sokszor hivatkozik a szerző, és továbbgondolja azt. A rokon népek példája és segítsége nem ad erőt nekünk, csak a saját múltunkra támaszkodhatunk. A szellemi hagyomány és az ennek folyamatosságát fönttartó irodalom jut nálunk kiemelkedő szerephez. Ez teszi nagyjaink nagyságát jellegzetessé, de talán bukásainkat is ez okozza. A tömegnek túl nagy erőfeszítést jelent az ilyen hagyomány elsajátítása. Egy levélben olvashatjuk az ide vonatkozó sorokat (1975): „E nemzet kimagasló fiainak értékével fordítottan arányos átlagának értéktelensége. Ezen vérzett el ez a nép – úgy gondolom. De ezt már Comenius is így látta”. A magyar út apológiájának az ellenképe is jelen van Peérynél. Szintén Szalatnainak írja (1974): „'Hú, bele Balázs, lovat ád az Isten' – most értetem csak meg, hogy ez mint történelmi gyakorlat mit jelentett. (...) 'Gondolj merészet és nagyot, és tedd rá éltedet'; a modell magyar, de közben keservesen fizetni kellett érte, s közben épülés helyett leomlottak városaink, üszkös romok lettek váraink, elpusztultak iskoláink”. Talán a fatalizmus sem ősi keleti örökség, hanem a nagyság lehetetlenségére adott átmeneti válasz. Annak a felfogásnak a negatívja, mely szerint csak a teljesség, a nagyság miatt érdemes kimozdulni nyugalunkból. Peéry viszont úgy véli, hogy a kis javításoknak is érdemes időt szentelni. A hetvenes években mindenképpen a cseh utat látja aktuálisnak. Ez azonban nem szükségszerűen hozza magával, hogy a magyar modelltől végleg mondjunk le. A nemzetstratégiai aprómunka lényeges területének tartja többek között

a kulturális diplomáciát, abból a belátásból kiindulva, hogyha már mások intézik a sorsunkat, akkor azok legalább valamennyire becsüljenek minket. Ezért méltányolja annyira például Gara László teljesítményét, aki francia nyelvű magyar költői antológiát adott ki.

Egyik levélbeli megjegyzése („ügyködöm a nemzeti mazochizmus ellen” (1946/)) a „nekünk Mohács kell” magatartás egyik lehetséges továbbgondolására ad alkalmat. Eszerint a szenvedés elfogadása, akarása beépülhet a nemzeti észjárásba, amennyiben a szenvedés a kiszolgáltatottság bizonyítékának lesz elfogadva, a kiszolgáltatottság pedig „igazolja” a restséget, a fatalizmust. A tehetetlenség fölidézése alibit teremt a semmittevésre, rosszabb esetben a megalkuvásra, lealacsonyodásra.

Peéry nem az alibit kereste, hanem a valóságra ügyelt – az ő esetében nem nagy szavak –: szemléleti tágassággal, gondolkodói és írói tisztességgel, áldozatkész, tevékeny alázattal. Pedig a kor nem erre ösztönzött: „A valóságot észlelni, a tényeket csöndben megfigyelni és kimondani; a világot világosnak, a sötétet sötétnek nevezni: ez volt koromban a legmegbocsáthatatlanabb eretnokség” (*A pozsonyi Duna-parton...*). Peéry a „legkeményebb feladatot” kereste, mert – ahogy a *Tátrai napokban* írta – a kisebb ellenállás „előbb-utóbb teljesen bárgyúvá teszi” az embert.

STURM LÁSZLÓ

„PRODUKTÍV SZOCIÁLPOLITIKA” A VISSZACSATOLT ÉSZAKI ÉS KELETI TERÜLETEKEN II.

Szociálpolitika Észak-Erdélyben

A honvédség 1940-es kelet-magyarországi, partiumi és észak-erdélyi bevonulása után (mely területeket a továbbiakban a rövidség okán csak Észak-Erdélynek fogunk hívni) sok szempontból hasonló nehézségekkel kellett a katonai közigazgatásnak szembenéznie, mint amiket a Felvidéken két évvel korábban több-kevesebb sikerrel megoldott. Ezek azonban csak természetükben hasonlítottak az előbbiekre, méreteik sokkal hatalmasabbak voltak. A román hadsereg alakulatai a mozgósítás hónapjai alatt sok helyütt felérték a lakosság élelmiszer-tartalékait. Kivonulásukkor is lényegesen nagyobb károkat okoztak az állami, törvényhatósági, községi, sőt magánvagyonokban is. A hiányok mértékét jelzi, hogy Bárossy bukaresti magyar követ jelentésében még olyan árucikkekbe is sok vagon tétel sürgős tartalékolását és átszállítását javasolta, mint a só és a tűzifa, jóllehet éppen e két terméket korábban a román főhatalom alatti Erdélyből importálta az anyaország. Az ellátás megszervezését ismét a Hangya-szövetkezetre akarták bízni, ám gondot jelentett, hogy az észak-erdélyi szövetkezetek egyáltalán nem akartak alárendelni magukat a budapesti központnak.

Már a határ meghúzásának pillanatában lehetett tudni, hogy annak kijelölése is számos probléma forrása lesz. Így például Kolozsvár élelemellátó területeinek nagy részét Romániának ítélték, míg a korábban áruikat román oldalon maradt Brassóba szállító háromszéki gazdák felvevőpiac nélkül maradtak. Az évi 340 000 mázsa (!) gabonadeficit

küzdő Székelyföld vasúton csak egy román oldalra átlépő vonalon keresztül volt megközelíthető. (A kérdést végül az 1942-re több műszaki bravúrral megépített Szeretfalva-Déda vasútvonal oldotta meg.) A visszacsatolt terület gazdasági szerkezete is meglehetősen elavult volt: míg az anyaországban 1000 lakosra 77,2 ipari alkalmazott esett, addig ez az arány Észak-Erdélyben mindössze 26,1 főt tett ki. Nehéz helyzetet idézett elő a menekültek nagy száma is.

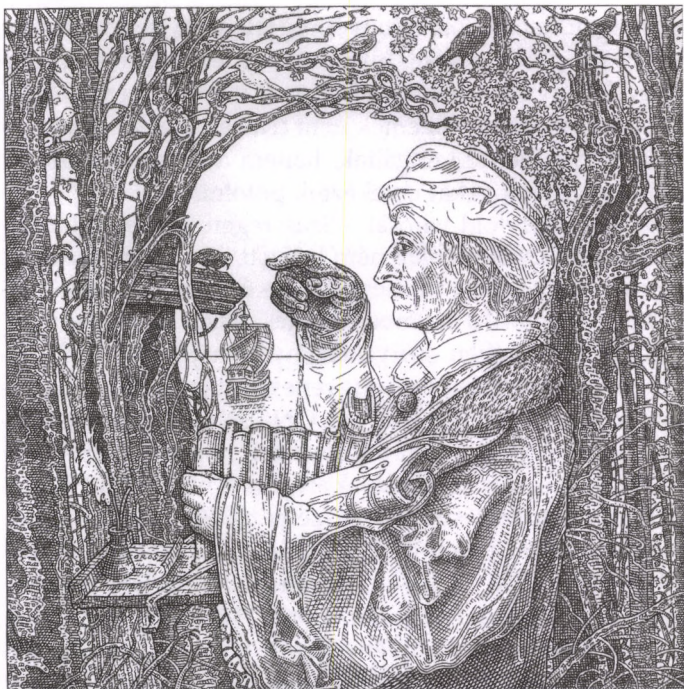
A felálló katonai közigazgatás az eltérések ellenére a Felvidéken megalkotott szociális ellátóhálózatot igyekezett bevezetni az észak-erdélyi területeken is, Erdélyi Szociális Szervezet néven. A szociális megbízottak többsége is az északi, 1938-ben visszacsatolt területekről került átirányításra, ami az ottani, meglehetősen magas színvonalú szociális közigazgatásra nemegyszer súlyos csapást mért. A szociális megbízottak alacsony száma miatt átmenetileg arra törekedtek, hogy legalább a vármegyei székhelyeken működjön egyegy. Az alacsony útátalány és rossz közlekedési lehetőségek mellett gondokat okozott, hogy a helyi katonai parancsnokok olykor határozottan akadályozták a megbízottak általuk feleslegesnek ítélt munkáját. Egyes vármegyékben és Kolozsváron felmerült, hogy a Magyar Népközösségnek, a romániai magyarság 1938 utáni egyetlen legális érdekvédelmi szervének a helyi szervezeteit, az úgynevezett Tízest Szervezeteket használják fel szociális munkára. A katonai közigazgatás azonban ebben a kérdésben is merev elutasító álláspontot képviselt, mert a Népközösséget a román kormány által életre hívott bábszervezetnek tekintették. Végül Teleki, hogy ne súlyosbítsa a meglévő ellentéteket, 1940. szeptember közepén úgy határozott, hogy a felvidéki és anyaországi mintára a Nép- és Családvédelmi Bizottságokat Észak-Erdélyben is életre kell hívni, legalábbis papíron új szervezatként: a tagok legtöbbször úgyis a Népközösségben szociális munkát folytató személyekből, a helyi jótékony egyesületek és egyházak vezetőiből kerültek ki. Teleki

intenciói szerint a román egyesületekkel, egyházakkal „egye-lőre” nem kellett felvenni a kapcsolatot. Ez az együttmű-ködés azonban később is elmaradt, részben a magyar – a katonai és a nyomába lépő polgári – közigazgatás érdektelen-sége folytán, részben, mert húsz év kisebbségi sérelmei után a Nép- és Családvédelmi Bizottságok tagjai általában nem sürgették a rendelkezésre álló szűkös készletek megosztását. Szerepet játszott ebben az is, hogy az 1920-as földreformkor elsősorban román parasztok kapták meg a kisajátított föl-deket, ami szociális helyzetüket lényegesen javította. Továb-bi tényező volt a románság vezetőinek, különösen a pap-ságnak az ellenállása. A jelenség főleg a visszatért magyar főhatalom második évétől volt általánosnak mondható: 1940 őszén még pl. Maros-Torda vármegye több román köz-sége terjedelmes és részletes munkatervet készített a falu szegényeinek segélyezése, vagy hosszabb távú mezőgazda-sági fejlesztése, villamosítása ügyében.

A kormányzat Észak-Erdély, de különösen a Székely-öld tekintetében kétirányú politikát folytatott: egyfelől egy általános területfejlesztést, melynek az iparügyi és a földművelésügyi miniszter volt a felelőse, és a Belügy-minisztérium irányítása mellett szorosan vett szociálpo-litikát. Utóbbi az első hónapokban szinte kizárólag se-gélyezésre és a legnagyobb hiányok pótlására irányult. A fedezetet Budapest ezúttal nem gyűjtésből szándékozta fedezni (úgy gondolták ugyanis, hogy a társadalom ada-kozókézségét a Magyar a Magyarért Mozgalom már túl-ságosan kimerítette). Ehelyett nagyszabású hitelfelvételt szerveztek. Az akció sikere érdekében egyfelől kedvező ka-matozást ajánlottak fel a pénz- és iparvállalatok számára, másfelől nyereményekkel csábították a szélesebb közön-séget. A vállalkozások által lejegyzett kölcsön összesen 162 676 900 pengőt tett ki. A páratlanul magas összeget a kormányzat azonban nem szociálpolitikára, hanem álta-lános területfejlesztésre fordította.

1940–1941 tele a szociális megbízottak és a közellátás irányítóinak erőfeszítései ellenére Észak-Erdély sok vidékén nélkülözésekkel, de legalábbis komoly élelmiszerhiánnyal volt jellemezhető. Korántsem csak a Székelyföldre volt ez igaz (sőt, ott nemegyszer jobb is volt a helyzet): Szilágy vármegyében több héten keresztül a fejenként és naponta 20 dkg-ra leszállított kenyérfejadagot sem tudták biztosítani. Az áruhiány 1941-ben sem csökkent: ötven éve ekkor volt a legrosszabb a termés. Emellett számos más körülmény, mint például a megemelt és román időkkel ellentétben nem megvesztegethető adóügyi személyzet által rendszeresen beszedett adók, illetve a munkanélküliség is komoly nehézségeket okozott a lakoságnak. A hatóságok elsősorban a hagyományos, az anyaországban bevált – vagy legalábbis hivatalosan beválnak tekintett – technikákat alkalmazták: államsegélyen vagy kölcsönökön nagyszabású köz- és ínségmunkákat szerveztek. A városokban a középítkezések mellett igyekeztek munkával ellátni a kisiparosokat, termékeiket pedig a szociális tevékenység – gyermekfelruházás, cipősegélyek – során hasznosították. Szükségmegoldásként a nagyvállalatok élére a termés mielőbbi megindítása érdekében katonai parancsnokokat helyeztek, azonban utóbbiak hozzá nem értésük miatt sok esetben inkább károkat okoztak.

A rendszeres szociális tevékenységre, a „produktív szociálpolitikára” való áttérés a nehézségek miatt Észak-Erdélyben csak 1941 őszén történt meg. Az egyes területek között azonban hatalmas különbségek keletkeztek. A Székelyföldön és a nyugatabbra fekvő vármegyékben az ONCSA gyökeresen másféle tevékenységet folytatott. A négy székely megyében elsősorban, fafeldolgozásra, a házipar felfuttatására és a mezőgazdaság részbeni gépesítésére hoztak létre üzemeket. A fánál a foglalkoztatáson túl az ország többi részén elhelyezkedő Közjóléti Szövetkezetek anyagellátásában, népies bútorok juttatásánál is ko-

BOLONDOK HAJÓJA

moly szerepet kaptak az észak-erdélyi ONCSA-üzemek. A háziipar esetében elsősorban a kender- és lentermelést és annak téli, otthoni feldolgozását igyekeztek elősegíteni. Ezzel a család jövedelmét akarták fokozni, de nem volt mellékes cél a hagyományos népi ipar (és ezzel a hagyományos társadalomkép) megmentése és az sem, hogy legalább ezt a területet kivonják a közellátás gondjai alól. Az ebből a szempontból kiemelten kezelt Csíkban 16 kisebb ipari üzemlet hoztak létre, elsősorban kender- és lenáztatókat; ugyanezt Háromszékben, Rétyen egy 800 000 pengőbe került nagyüzemmel oldották meg. A termékeknek felvevő-

piacot mindenekelőtt a honvédség jelentett, de szállítottak egészségügyi és szociális intézményeknek és Németországba is. A négy székely megyében és más erdélyi területeken létesített bértraktor-üzemek nem csak a magasabb színvonalú földművelést szolgálták, hanem a román kivonulás előtt rekvirált lovakat igyekeztek pótolni.

A Székelyföld városai – Szászrégen kivételével, ahol az ONCSA gyakorlatilag nem létezett – kamatmentes kölcsönöket vettek fel a vármegyei Nép- és Családvédelmi Alapokból, közmunka és városfejlesztés céljára. A négy megye legtöbb községében szerveztek nyári napközit, ahol csekély térítés ellenében vagy ingyenesen étkezést is biztosítottak; az akció fedezetét ismét az ONCSA biztosította. Szemben más magyarországi területekkel, nagyon magas volt a „vissza nem térülő” kiadások aránya. A négy- és többgyermekes, megélhetésükben veszélyeztetett családok igen magas százaléka kapott az ONCSA-tól juttatást (Csíkban 1940–1942 között 72,2%-uk, szemben az átlagosnak mondható Fejér megyei 19,1 és bars-honti 17,6%-kal), a segélyek átlagos összege azonban lényegesen az országos szint alatt maradt. Úgy tűnik, a juttatást eszközöző szervek valójában karitatív akciókat folytattak, a nagy szükség miatt szembefordulva az ONCSA eredeti szándékaival. A területen a magyarországi szegény nagycsaládok 6,13%-a lakott, míg a kölcsönökre szánt országos összeg 4,87%-kát használhatták fel ezekben a vármegyékben, ami arra utal, hogy az ONCSA működése nyomán a Székelyföld inkább háttérbe szorult. Csíkban és Háromszék megyében a kölcsönök legnagyobb része, 89,48%-a valójában azonnal kiutalt élelmiszersegélyt jelentett.

A székelyföldi szociálpolitikáról eddig felvázolt, részben kedvezőtlen képet némileg árnyalja, ha figyelembe vesszük, hogy a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége milyen kiterjedt székelyföldi tevékenységet folytatott – ám a fajtehén, ló- és gépakciónál a szociális cél

általában háttérbe szorult. A házépítések elmaradásának okát pedig egy 1941-es jelentésből ismerhetjük meg. E szerint e tájon nem volt gyakori, hogy a falusi szegénység más házában lakjon, komoly gondot inkább a lakások egészségtelensége okozott. Ezt azonban a korban legalább annyira tartották építésrendészeti ügynek, mint szociális problémának. (A négy megye falvaiban összesen 156, míg három városban 76 vagy 78 – részben iker – ház épült 1944-ig. Ugyanakkor – részben a közvélemény sürgetésére – Csík megye összesen 180 hold építési telket szerzett meg 1943–1944-ben, amiken az építést a következő évben szándékoztak elkezdeni. Ekkora területen a szabályok szerint összesen 540 ház épülhetett volna fel.)

Az északi, román többségű Máramaros vármegye még a Székelyföldhöz képest is háttérbe szorult az ONCSA tevékenységében: jóllehet a tízezer lakosra számított szegény nagycsaládok aránya itt volt az országban a legmagasabb (2151), számuk pedig a vármegyék ilyen családjainak 2,78%-át tette ki, az országos költségekből a vármegye mindössze 0,48%-ot kapott. (Ha az egyeseknek adható kölcsönök fedezete mellé a gyermekvédelmi, népélelmezési, háziipari és egyéb támogatási formákra folyósított összegeket is számba vesszük, az eredmény 1,20%, de az aránytalanság így is szembetűnő). A terület elhanyagolásának háttérében elsősorban nemzetpolitikai célokat lehet fölfedezni. Mind Máramarosban, mind Szilágy, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód nemzetiségi többségű területein az ONCSA bizonyos szórvány-gondozó szerepet is betöltött, amennyiben a Közjóléti Szövetkezetek elsősorban azokban a falvakban juttattak támogatásokat, ahol magyar közösségek éltek. Az ilyen helyeken a vármegyei szociális gondozónő általában nem volt képes ellátni a jogszabályokban előírt pedagógiai, gondozási szerepét, emiatt a helyi munkaközösségekre fokozott szerep várt.

Szintén nemzetpolitikai célokat szolgált a máramarosi székely telepítés, amikor 1943–1944-ben először 122, később több mint 400 favágót akartak az Avas hegységbe áttelepíteni, részben az onnan bevonultatott román munkaerő pótlására. Az összesen több mint 800 000 pengőt igénylő akciót megkezdték ugyan, néhány családot házhoz, kerthez és földhöz juttattak, de pontos számuk nem ismert.

A visszacsatolt észak-erdélyi területek közül a nyugaton elhelyezkedő Szatmár és részben Bihar vármegyék, valamint Szatmárnémeti, Nagybánya és Kolozsvár voltak azok a területek, ahol a „produktív szociálpolitika” komolyabb eredményeket tudott felmutatni. Szatmárban üzemek sorát létesítették, elsősorban fűz-, cirok-, csuhé- és feldolgozásra, építőanyag-gyártásra. Ebben a megyében a Közjóléti Szövetkezet számottevő földjuttatási, telepítési tevékenységet is folytatott, részben elővásárlás útján megszerzett területeken, részben 1942 után a zsidóktól kisajátított, 5 holdnál kisebb parcellákon. Minden korábitól eltérően ez a földhöz juttatási akció az egzisztenciateremtésen túl egyben szocializációs programot is jelentett. Szatmárnémetiben az 1941 és 1944 között, összesen 112 házzal ország két legnagyobb ONCSA-telepét építették meg.

A kolozsvári kísérlet, mely a Népközösség már említett Tízes Szervezetének újjáteremtésével kezdődött, elsősorban társadalomszervezési elvei révén alkotott maradandót. A városi kerületeket tizedekre felosztva egyfelől a szociálpolitikát akarták hatékonyabbá tenni (megtalálva olyan rászorulókat, akik maguktól nem jelentkeztek volna a támogatásért, s egyben megakadályozva a jogosulatlan igénybevételt), másfelől a kultúrához juttatás útján a lakosság szegényebb rétegeinek magyar öntudatát kívánták erősíteni, harmadrészt pedig a társadalmi osztályokon és rétegeken átnyúló szolidaritásra akarták nevelni a helybéli magyar társadalom egészét. Mindebből az első és valószínűleg a második célt sikerült is elérni, arra viszont, hogy

a harmadik kérdésben mekkora sikerrel jártak, igen eltérőek a vélemények.

Nagybányán az ONCSA tevékenysége nemcsak a város, hanem a helyi üzemek és bányák szociálpolitikai tevékenységével is szervesen összeforrott; mint másutt, az itteni bányászok és munkások körében is összekapcsolták a szociális megsegítést, a szociális nevelést a nemzeti irányú és politikai propagandával. Itt azonban az ONCSA által finanszírozott népfőiskola útján mindezt igen magas színvonalon vitték végbe.

Összegzés

Ha a „produktív szociálpolitikának” nevezett eljárások felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi eredményeit vizsgáljuk, mindegyik terület közös jellemzőjeként mutathatunk rá arra, hogy az ONCSA különösen csoportos házépítkezései során sikerrel kapcsolta össze a szociális pedagógiát a szociális megsegítéssel. A segélyezették viselkedési mintái, különösen a munkavállalás és az iskoláztatás területén jelentősen megváltoztak, és erőteljesen különböztek korábbi, pauperizált környezetüktől. Magyarorságot – azon települések kivételével, ahonnan elűzték, vagy a „lakosságcsere” folyamán kitelepítették őket – általában máig megőrizték. Csoportkohéziójukat jellemzi az egymás közti házasságok magas száma és a máig megtapasztalható szolidaritás számos formája. Ugyanakkor nem mindig sikerült a település – különösen a városok – társadalmába való integrálásuk. A középosztályi „nevelők” által elébük állított viselkedési formákat többnyire (részben kényszerből) követték, de a gyámkodásnak érzett és valóban gyakorta paternalisztikus eljárások miatt az ideológiai jellegű nevelést általában elutasították. Jól jelzi ezt, hogy az ország ONCSA-telepeinek lakói körében a vallásosság – pontosab-

ban templomba járás – 1945 után valamivel alacsonyabb arányú volt, mint korábbi, továbbra is pauper környezetükben. (Ilyen eltérést Észak-Erdélyben nem sikerült kimutatni, de ez nem a nevelési folyamat sikeresebb voltának, és szerintünk nem is a kisebb osztálytávolságoknak és -elzárkózásnak volt tulajdonítható, hanem az erdélyi társadalom nagyobb fokú rendtartásának, konzervativizmusának.)

Ha a „produktív szociálpolitika” eredményeit az életsorsokat elemezve vizsgáljuk meg, azt találjuk, hogy az eredeti elgondolás (nagyobb juttatással és az azt követő neveléssel végleg kiszakítani az egész családot a szegénységből), csaknem mindig és mindenütt sikerrel járt, ahol a törvény intencióit komolyan vették (tehát a Székelyföldön éppen az elaprózott, alkalmi segély jellege miatt bukott meg). Az egykori segélyezettek a velük felvett interjúk során általában mai napig életük egyik legfontosabb, abszolút pozitív eseményeként értékelik az ONCSA-juttatás elnyerését.

HÁMORI PÉTER

Felhasznált irodalom

A magyar – felvidéki és erdélyi – szociálpolitika rendkívül szerteágazó irodalmából az alábbiakban a legfontosabbakat igyekeztünk kiválogatni.

Levéltári források:

Magyarország: Országos Szociális Felügyelőség iratai; Magyar Országos Levéltár (MOL), K-566

Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltség, MOL K-201.

Földművelésügyi Minisztérium Ált. iratai, MOL K-184.

Észak-Erdélyi ügyek fővezérségi kormány megbízottjának iratai, MOL K-53.

Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet iratai MOL Z 1385–1388

- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, MOL K-27.
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Közjóléti Szövetkezetének iratai, Pestmegyei (PML)
 Levéltár, K-566.
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Fő- és Alispánjának Ált. Közigazgatás Iratai,
 PML IV. 406 b. és 408. b.
 Somogyi Ferenc szociális felügyelő levelezése. Baranya Megyei Levéltár, IX. 705.
 Zemplén Vármegye Közjóléti Szövetkezetének iratai, BAZ Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára, VI. 603.
 Szlovákia: Bars-Hont Vármegye Alispánjának Ált. Közigazgatás iratai, Állami Levéltár Nyitra Megyei Fióklevéltára, Nitra.
 Komárom Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Állami Levéltár Komárom Városi Fióklevéltára, Komarno.
 Kassa Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Állami Levéltár Kassa Városi Fióklevéltára, Košice.
 Románia: Szatmárnémeti Törvényhatósági Jogú Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Románia Nemzeti Levéltárának Szatmár Megyei Fióklevéltára, Satu Mare.
 Kolozsvár Törvényhatósági Jogú Város Népjóléti Ügyosztályának Iktatott Iratai, Románia Nemzeti Levéltárának Kolozs Megyei Fióklevéltára, Cluj.
 Kolozs Vármegye Alispánjának Ált. Közigazgatás iratai, Uo.
 Nagybánya Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Románia Nemzeti Levéltárának Nagybánya Városi Fióklevéltára, Baia Mare.

Az ONCSA és a közigazgatás szociálpolitikai tevékenységéről a vármegyei hivatalos lapok, illetve az általában nyomtatott formában megjelenő és a törvényhatósági bizottság által megtárgyalt alispáni évnegyedes jelentések adnak számot. Emellett a helyi napilapok is bő terjedelmet szenteltek a témának. Erdély vonatkozásában főleg az országos terjesztésű *Ellenzék*, illetve a lokális, de igen nagy példányszámú *Szamos* napilapban lehet részletes beszámolókat találni.

A felsoroltakon kívül a *Magyar a Magyarért Mozgalom* címmel kiadott kötet (Budapest, 1939.) és az Országos Szociális Felügyelőség vezetőjének, Kádár Leventének az 1940–42-es munkaéveket összefoglaló könyve (*Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap*; Budapest, 1943.) tűnik ki adatgazdagságával. Ezek mellett azonban több száz kisebb-nagyobb terjedelmű írás (cikk és kötet) foglalkozott a „produktív szociálpolitika” elméletével és gyakorlatával, csaknem kizárólag pártfogólag. Még a szociáldemokrata baloldali lapja, a *Népszava* sem kifogásolta a kormányzat e téren végzett munkáját, legfeljebb a juttatottak körét kevesellte; hasonló véleményen volt a szélsőjobboldal szócsövének számító Magyarág is.

NAGY-BRITANNIA AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉGBEN 1973–1990.

I.

A közös piaci tagsághoz fűzött brit várakozások utólagos megítélése nem könnyű. Az ország gazdasági helyzetének a versenytársakhoz képesti viszonylagos romlása ellenére 1970-ben Nagy-Britannia még mindig Nyugat-Európa harmadik legnagyobb gazdasági hatalma volt, kismértékben lemaradva Franciaország mögött. A City változatlanul a világ második legjelentősebb pénzügyi központjának számított; a brit ipar bizonyos szegmensei (pl. a hadiiparban a repülőgépgyártás), a kutatás-fejlesztés számos területe meghaladta a világszínvonal átlagát. Londont az európai kulturális élet meghatározó színhelyeként tartották számon; a szórakoztatóiparnak volt olyan területe – a populáris zene –, amelynek jelentős, több nemzedék fogyasztói szokásait és mentalitását világszerte döntően befolyásoló átalakulása legfőképpen a szigetországban zajlott a hatvanas években, jelezve társadalmának innovációs tartalékait. A nemzetközi diplomáciában, valamint a parlamentáris rendszer működtetésében szerzett, másokkal nem összevethető évszázados tapasztalatok értékes hozománynak tűnhettek a közös európai házban. Úgy tetszhetett, a megkésett csatlakozás ellenére London a Párizs–Bonn tengelyt olyan háromszöggé egészítheti ki, amely nélkül érdemi döntés az Európai Gazdasági Közösségben nem hozható. Az is logikus érvelésnek látszott, hogy az egészében kissé elkényelmesedett brit ipar számára a növekvő verseny jótékony hatással lesz.

A hetvenes évek történései azonban romba döntötték a brit remények nagy részét. A világgazdaságban végbemenő nagy horderejű változások: a Bretton-Woods-i rendszer felbomlása, az 1973-as arab–izraeli háborút követő olajár-robbanás és az ennek nyomán felgyorsuló technológiaváltás olyan erős alkalmazkodási kényszereket hívott életre, amelyeknek a brit gazdaság az adott társadalmi-politikai feltételek között nem tudott kellőképpen megfelelni. E rugalmatlanság, amelyhez az egymást követő kormányok következetlen gazdaságpolitikája, az egyre súlyosabbá váló munkaügyi konfliktusok kezelésében mutatkozó határozatlansága is hozzájárult, a versenytársaktól való további lemaradást eredményezett. A növekedési és termelékenységi mutatókból, az 1975-ben 25%-ra emelkedő inflációból és egyéb jelekből a tendencia jól kiolvasható. (A brit GDP a hetvenes években átlagosan 2%-kal bővült, az OECD-országok 3,5%-os arányával szemben. 1973 után a termelékenység növekedése 2,7%-os volt, elmaradva a 3,4%-os hasonló német, francia, olasz mutatóktól.) Elsősorban ezzel a romló gazdasági pozícióval magyarázható, hogy a saját érdekeiket a vártnál is keményebben védelmező többi tagállammal szemben a brit érdekérvényesítés nem tudott sikeresebb lenni az integrációs szemszögből nézve egyébként apályosnak nevezhető hetvenes évtizedben.

A Heath-, Wilson- és Callaghan-kormányok belpolitikai mozgásterét az Európai Közösséggel kapcsolatos politika formálásában nem könnyítette meg az a körülmény sem, hogy a brit csatlakozásra akkor került sor, amikor a háború utáni hosszú fellendülésnek vége szakadt, és egy hosszabb recesszió vette kezdetét. A közvélemény sohasem volt az európai integráció túlságosan lelkes híve, de a hatvanas évek nagyon változó eredményű felmérései azt mutatták, hogy nincs határozott véleménye e tárgyan. Egy 1971-ben végzett közvélemény-kutatás szerint mindössze minden negyedik állampolgár támogatta a tag-

ság elnyerését. Amikor 1972 márciusában a francia kormány úgy határozott, hogy a bővítésről népszavazást ír ki, rövid habozás után az ellenzéki Munkáspárt is magáévá tette az elgondolást. Az energiaválság, a fokozódó gazdasági nehézségek, az ország életét megbénító bányászsztrájkok közepette 1974 februárjában kiírt választás kampányában Wilson, az árnyékkormány feje arra is ígéretet tett, hogy győzelem esetén pártja újratárgyalja az általuk vállalhatatlannak ítélt csatlakozási feltételeket. Úgy érvelt, mint a hatvanas évek eleje óta mindig: nem ellenzi a belépést, de támogatni csak a szükséges feltételek biztosítása esetén tudja.

A hatalomra került Munkáspárt az újratárgyalás legfontosabb kérdéseiként a CAP (a közös mezőgazdasági politika) reformját (az élelmiszerárakat csökkentendő), a nemzetközösségi exportörök helyzetének javítását, az önálló brit regionális és iparpolitika megőrzését és a brit hozzájárulás mérséklését jelölte meg. Wilson ugyanazt a taktikát folytatta, mint a hatvanas évek második felében: óvatosan manőverezve fokozatosan tolta megosztott pártját a tagság elfogadása felé. Az 1974 decemberében Giscard d'Estaing új francia elnökkel tartott párizsi csúcsertekezleten kirajzolódtak egy lehetséges kompromisszum körvonalai. A brit kormányfő elfogadta Giscard javaslatát, hogy az Európai Tanács összejövetelei ezentúl rendszerek legyenek, hogy tanulmány készüljön az „Európai Unió jövőjéről, és egyetértett azzal, hogy az 1969-ben az EGK hágai találkozásán hozott határozatnak megfelelően a Gazdasági és Pénzügyi Unió megteremtése a közös célok között szerepeljen. Megismételte álláspontját az Európai Parlament közvetlen választásáról, amit a francia fél elfogadott. Két lényeges kérdésben sikerült London számára kedvező megoldást elérnie. Az egyik az Európai Regionális Fejlesztési Alap létrehozására vonatkozott, amelynek révén Nagy-Britannia jelentős

összegeket remélt. A másik a közösség költségvetéséhez való brit hozzájárulás ügye volt. Ez utóbbinak részleteit az Európai Tanács 1975. márciusi dublini ülésén dolgozták ki, ahol Wilson, kollégáit némiképp meglepve meglehetősen rámenősnek mutatkozott. Az egyezmény lényege az volt, hogy elismerte valamely tagállam jogát arra, hogy visszatérítést kapjon a közösségtől, amennyiben a közös költségvetéshez történő részesedésének aránya és az egy főre eső GDP-jének a többi tagországhoz viszonyított aránya közti különbség egy bizonyos szintet meghalad. A tárgyalások során a brit kormány mindvégig lebegtetten, bár kimondottan nem hangsúlyozta azt a lehetőséget, hogy kudarccal kilép a Közös Piacból.

A wilsoni taktikát és az elért eredményt több oldalról többen bírálták. A csatlakozás ellenfelei, Tony Benn, Michael Foot és mások továbbra is a brit szuverenitást látták veszélyeztetve, a belépés hívei úgy érveltek, hogy a korábbi feltételekhez képest kevés változás történt, miközben a kilépéssel való fenyegetéssel Wilsonnak sikerült magára haragítania a társországokat. De a júniusra kiírt népszavazásra tekintettel a miniszterelnöknek nemigen volt más választása, a hazája érdekeit keményen védő politikus imágójával könnyebb volt az elért változtatásokat jelentősnek láttatni a közvélemény előtt. Az Európai Közösség sem engedhetett meg magának egy olyan látványos kudarcot, amelyet az esetleges brit kilépés jelentett volna. A kompromisszum tehát létrejött, de a nem túl szerencsés entrée jelezte, hogy a régi tagállamok nagyobb rugalmasságra számítanak az újonnan érkezőtől, aki azonban e rugalmasságot a másik féltől várja. Ahogy Denis Healy, korábbi had- és pénzügyminiszter 1990-ben megjelent emlékirataiban a francia mondást idézve írja: „A későnek soincs igaza.”

A dublini csúcs után közvetlenül összehívott kabinetülésen a miniszterek 16–8 arányban úgy döntöttek,

hogy az „igen” válaszra buzdítják a szavazókat a népszavazáson. Az Alsóházban megtartott szavazás során a képviselők 396 „igen” szavazattal 170 „nem” ellenében amellett voksoltak, hogy az Egyesült Királyság az Európai Közösség tagja maradjon a kiharcolt új feltételek mellett. A Munkáspárton belül az elutasítók és támogatók aránya 145–137 volt, miután előzőleg az a döntés született, hogy a párt nem írja elő kötelezően a képviselők számára, hogy melyik opciót válasszák. A népszavazáson a bennmaradás hívei határozott fölényt mutattak, az „igen” szavazatok aránya elérte a 67%-ot. Az eredmény kialakulásában sokat nyomott a latba a miniszterelnök egyértelmű állásfoglalása, és az a tény, hogy a kilépés mellett leginkább érvelők a Konzervatív Pártot is elhagyó Enoch Powelltól a Munkáspártban radikálisnak számító Tony Bennig a politikai élet szélein helyezkedtek el.⁹

Az újratárgyalásnak jelentős bel- és külpolitikai következményei voltak. Az előbbieik közül a Munkáspárton belüli mérsékelt, Európa-barát szárny – Roy Jenkins, David Owen és társaik – kezdődő elszigetelődése emelhető ki, amely folyamat 1981-ben egy új párt alapításával tetőzött. Az utóbbiak szempontjából az tekinthető lényegesnek, hogy a kivívott új feltételekkel sem oldódott meg a brit hozzájárulás problémája, bár e mögött részben az állt, hogy a hetvenes évek második felében relatíve is tovább romlott a brit gazdaság helyzete. Az egész ügy inkább hátráltatta, mint segítette erős brit pozíciók kiépítését az EGK-n belül. Young megállapítása azonban túlzásnak tűnik, miszerint Wilson az újratárgyalás miatt nem tudott országa számára vezető szerepet biztosítani a francia–brit együttműködésre építve, „amely Heath alatt lehetségesnek látszott.” Ennek okaként, ahogy arról már szó esett, sokkal kézenfekvőbbnek látszik a gyengülő gazdasági erő és a megkésett csatlakozás. A Giscard d'Estaing és Helmut Schmidt által újrakovácsolt francia–német tengely meg-

bontása pedig azért nem volt reális, mert ahhoz a háború utóhatásaként mindkét országnak elementáris érdeke fűződött. Amit Párizs 1946-ban még kívánatosnak tartott: egy francia–brit szövetségre épülő nyugat-európai rendszert, az mostanra lekerült a napirendről. Más kérdés, hogy az európai elkötelezettség iránt több fogékonyságot mutató, együttműködőbb brit diplomácia kialakítása az ország érdekeinek hatékonyabb képviselését szolgáló miéért nem kapott nagyobb prioritást a Downing Streeten. Miért volt az, hogy meg sem kísérelték egy francia–német–brit trió kialakítását? Stephen George a különállásra hajlamos attitűd tipikus példájaként említi azt, amikor Őfelsége kormánya vonakodott az EGK közös delegációjában részt venni az energiaügyi világkonferencián, arra hivatkozva, hogy az északi-tengeri olajkincs miatt hazájuk különleges helyzetben van. A már említett belpolitikai szempontok mellett nyilvánvalóan a külpolitika hagyományos beidegződései („splendid isolation” immár a kontinensen), valamint a Heath bukása után ismét jobban előtérbe kerülő Amerika-barátság is szerepet játszottak a dolgok ilyenén alakulásában.

A Wilson váratlan lemondása után 1976 áprilisában őt követő Callaghan nem kívánt változtatni az elődjétől örökölt Európa-politikán, amelynek alakításában külügyminiszterként maga is tevőlegesen részt vett. A CAP reformja, a közös költségvetés és a közös halászat ügye, a szupranacionalizmus veszélyének elhárítása és ezzel összefüggésben (a föderalista áramlatoknak, a központ erősödésének ellensúlyaként) a mediterrán tagjelöltek felvételének támogatása – ezek a kérdések maradtak London érdeklődésének középpontjában. A font zuhanórepülése, majd a megszorító intézkedéseket igénylő IMF-hitel felvétele amúgy is válságmenedzselésre kényszerítette a kormányt, energiáinak jó részét felemészítve. További problémát jelentett, hogy az 1975-ös megegyezés

ellenére a brit nettó hozzájárulás a közösség költségvetéséhez a vártnál lényegesen több lett, 1979-re elérte a 780 millió fontot. Nagy-Britannia, az egy főre eső adatok szerint ez idő tájt az EGK harmadik legszegényebb tagja Nyugat-Németország után a második legnagyobb befizetővé vált.

Callaghannek, aki fél szemmel állandóan pártja egybentartására ügyelt, két régi-új integrációs fejleménnyel kapcsolatban kellett állást foglalnia. Az egyik az 1974-es párizsi csúcson született elvi döntésnek megfelelően az Európai Parlament képviselőinek közvetlen választása, a másik az Európai Monetáris Rendszer életbe léptetése volt. A közvetlen választást eredetileg Olaszország és a Benelux-államok szorgalmazták, a kormányközi együttműködés keretei között érvényesülő francia-német dominancia ellensúlyozására. Callaghant ezúttal nemcsak a Labour balszárny rutinszerű ellenkezése korlátozta, hanem az is, hogy a csekély parlamenti többség miatt a Liberális Párttal 1977 tavaszán kötött paktum következményeit figyelembe kellett vennie. A liberálisok ugyanis az őket sújtó brit választási rendszertől eltérő arányos választási szisztémát kívánták az Európai Parlamentben meghonosítani. Ebben a helyzetben a kormányfő azt javasolta, hogy a munkáspárti képviselők, sőt a kormánytagok is egyéni belátásuk szerint voksoljanak a parlamentben. Az Alsóház ezután megszavazta, hogy az Európai Parlament tagjait közvetlenül válasszák, de elvetette az arányosság elvét, és azt csak egy újból beterveztett törvényjavaslat formájában fogadta később el. A brit késedelemnek volt köszönhető, hogy az európai választásokat a tervezett időpontnál egy évvel később, 1979-ben tarthatták meg.

Az Európai Monetáris Rendszer (EMS) kiépítéséhez az első lépést közvetve az 1977 januárjában német és francia támogatással az Európai Bizottság elnökévé választott

Roy Jenkins tette. Jenkins, aki a Munkáspárt jobb- és Európa-szárnyának vezéréként Benn fő ellenfele volt, ősszel egy beszédében felmelegítette a nemzetközi pénzügyi rendszer átalakulása és az olajárrobbanás miatt a hetvenes években félretett valutaunió tervét. A Gazdasági és Pénzügyi Unió (EMU) létrehozásához a Werner-terv és az 1972-ben, indítása évében felfüggesztett valutakígyó kudarc óta ez volt az első érdemleges hozzájárulás. A javaslat azonban langyos fogadtatásban részesült, ami – a helyzet iróniáját mutatva – leginkább Londonban volt érzékelhető. 1978 elején Schmidt német kancellár vetette fel egy stabil valutazóna kialakításának szükségességét, aminek nyomán a tagországok még abban az évben elfogadták és a következőben életbe léptették az EMS-t. A rendszer legfontosabb eleméhez, az árfolyam-mechanizmushoz (ERM) egyedül az Egyesült Királyság nem csatlakozott. Ennek egyik fő oka az volt, hogy Callaghan a pénzügyminisztérium erőteljes támogatásával és a kabinet többségének egyetértésével nem óhajtotta a kormánynak a nemzeti valutával kapcsolatos mozgásterét korlátozni.¹⁵ Másfelől úgy gondolta, hogy az EMS az Európai Közösségnek és az Egyesült Államoknak a világgazdaságot érintő együttműködését zavarja. Végül a kormányfő döntésében az is közrejátszott, hogy nem akart támadási felületet nyújtani pártja baloldalának.

Amikor az „elégedetlenség telének” sztrájkhullámainak követő, 1979 májusában megtartott parlamenti választáson az 1975 óta az ellenzékot vezető Margaret Thatcher került kormányra, az elemzők egy része úgy gondolta, a torrykkal együtt Heath Európa-barát szelleme is visszaköltözik a Temze partjára. Ezt látszott alátámasztani például az a heves kritika, amellyel Thatcher az előző kabinetet támadta, amikor az ország kimaradt az ERM-ből. A konzervatív választási kiáltvány hangvétele is inkább pozitív a közösséget illetően, negatív bizonyítványt főként a Munkáspárt integrációs politikája kap. Igaz, az elmarasztalás

ürügyén azért gondokról is értesülünk” ... őszintén és tevélegesen együtt kell dolgoznunk az európai közösségbeli partnereinkkel... Együtt sokkal többet tudunk elérni, mint egyedül... Hiba lenne viszont azt mondani – amint azt a Munkáspárt teszi –, hogy Európa csalódást okozott nekünk... a munkáspárti miniszterek gyakran obstruktív és rosszindulatú magatartása gyengítette magát a közösséget is, Nagy-Britannia alkupozícióival egyetemben.” A fejezet nagyobb része ugyanakkor a brit szempontból elsődlegesen felmerülő konkrét problémákat veszi sorra: a halászati és agrárpolitika reformját, a költségvetési mechanizmus ügyét, a brit hozzájárulás kérdését, a bürokrácia csökkentését és ezzel összefüggésben a vállalkozások szabadságának a biztosítását, a külpolitikák összehangolását. A felsorolás meglehetősen kontinuitást mutat az előző Labour-kormányok hasonló listáival, egyedül a bürokráciára és a vállalkozások szabadságára történő utalások mutatnak – a gazdasági szemléletben rejlő – különbséget.

Az új vezetés valódi prioritásaira viszonylag hamar fény derült. Thatcher tulajdonképpen nem sokban tért el a wilsoni külpolitika fő irányaitól, de a maga vonalát határozottabban, erőteljesebb kontúrokkal képviselte, jobban hangsúlyozva, hogy Nagy-Britannia aktív világpolitikai szerepre tart igényt, és kész ebben az értelemben cselekedni. A leglényegesebb különbség talán abban volt, hogy a szovjet fegyverkezésre és terjeszkedésre (pl. Afganisztán, Afrika stb.) hivatkozva sokkal keményebb fellépést követelt a Szovjetunióval szemben, a védelmi kiadások növelését, a Nyugatnak (és ezen belül elsősorban a NATO-nak) az Egyesült Államok vezetésével történő szorosabb együttműködését szorgalmazva. Stephen George-nak az a mások által is osztott megállapítása, mely szerint Heath az európai kapcsolatokat helyezte előtérbe az amerikai relációval szemben, és ezt Thatcher fordította volna vissza, vitatható. Egyfelől, kérdéses, hogy Heathnek Európa felé

fordulása és brit viszonylatban kétségtelenül szokatlan elkötelezettsége a kontinens irányába az amerikai kapcsolatok rovására, netán a különleges angolszász viszony helyettesítésére történt volna. Egy ilyen horderejű váltásra már csak a rendelkezésre álló rövid idő miatt sem volt mód, de magára a szándéokra sincsen kellő bizonyíték. Másrészt az euro-atlanti vonal erősödése és ezzel párhuzamosan az euro-szkepszis növekedése Wilson és Callaghan politikáját is jellemezte. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Heath-féle intermezzó után a dolgok mintegy visszatértek a normális kerékvágásba, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az Európára vonatkozó távolságtartás most már nem a kívülálló, hanem a résztvevő pozíciójából történt. Az kétségtelen, hogy – a fent elmondottaknak megfelelően – Thatcher idején a „különleges viszony” felértékelődése és az EGK-n belüli viták látványosabban zajlottak, mint előzőleg. Nagy-Britannia az őt érintő minden fontos vonatkozásban (NATO, a Szovjetunióval való kapcsolatok, az Európai Közösség) reflektorfénybe került. A kérdés az volt, hogy a megnövekedett aktivitás és ambíciók együtt járnak-e a brit érdekek jobb érvényesülésével.

A Thatcher-kormányok integrációs politikájának első öt évét a brit befizetések ügye uralta. Noha az EGK közös költségvetése a tagállamok összesített GDP-jének csak kb. egy százalékát tette ki, az egyes országok által befizetett hozzájárulások abszolút értelemben azért elég jelentősek voltak ahhoz, hogy adott esetben kemény alku tárgyai legyenek. A szigetország esetében ez az összeg 1979-re elérte az egymilliárd fontot. Az első Európai Tanács ülésen, amelyen Thatcher részt vett 1979 júniusában Strasbourgban, sikerült elérnie, hogy a következő csúcstalálkozóra a Bizottság jelentést készítsen, és egyúttal javaslatot tegyen a kérdés rendezésére. Egyúttal vállalta, hogy Nagy-Britannia befizeti az Európai Monetáris Együtműködési Alapba a rá eső részt, és ezzel az Európai Monetáris Rend-

szer (EMS) három eleme közül kettőnek a működtetésében – a másik az európai valutaegység, az ECU volt – maga is részt vesz. Az ígéretes kezdetet kommentálva a kormányfő szereplésére a *The Economist* június 30-i száma egyenesen a „communautaire” jelzőt használta, ami csak a közösség ügyeiben nagyon együttműködő személyeknek járt. Az állam- és kormányfők következő, novemberre összehívott dublini találkozásán azonban a harcias és tántoríthatatlan Margaret Thatchert hallgatva a jelenlévők valószínűleg visszasírták a wilsoni és callaghani kellemetlenkedés éveit. A Bizottság által javasolt 350 millió fontos visszatérítést Thatcher kevesellte, egymilliárd fontot követelve. A franciák ragaszkodtak a 350 milliós plafonhoz, és az álláspontok az ezt követő tízórás vitában sem közeledtek. A brit politikus ekkor használta azt az elhíresült és később a sajtókonferencián is megismételt megfogalmazást, hogy „csak a saját pénzünket akarom visszakapni.” Megpendítette továbbá a brit befizetések visszatartásának a lehetőségét, és azt, hogy nem járul hozzá a mezőgazdasági árak emeléséhez, ami különösen a választások előtt álló francia és német politikusokat érintette érzékenyen.

A dublini fiaskó utáni mintegy öt évben az Egyesült Királyságnak járó visszatérítés az Európai Közösség életének egyik meghatározó problémája maradt. Az 1980 áprilisában megtartott luxembourgi csúcstalálkozón London az előzőnél jóval kedvezőbb ajánlatot kapott – 760 millió fontot arra az évre és hasonló összeget a következőre, valamint ígéretet arra, hogy időközben egy hosszú távra érvényes megoldást dolgoznak ki. Saját külügyminiszterének és Jenkinsnek, a Bizottság elnökének rábeszélése ellenére, általános meglepetésre Thatcher nemet mondott. Végül elfogadta a külügyminiszterek értekezletén elért, valamelyest még előnyösebb feltételeket biztosító, három évre szóló egyezményt, amelynek értelmében a szigetország a befizetéseinek mintegy kétharmadát visszakapta.²² Takti-

kája azon alapult, hogy a közös költségvetés bevételei – főként a CAP gyorsan bővülő forrásigényei miatt – egyre kevésbé fedezték a kiadásokat. Úgy gondolta tehát, hogy az idő neki dolgozik.²³ 1982 májusában a britek beváltották korábbi fenyegetésüket: miután a visszatérítés kérdésében nem történt előrehaladás, Peter Walker mezőgazdasági miniszter az 1966-os luxemburgi kompromisszumra hivatkozva megvétózta az agrárárrakra vonatkozó tervezetet. (A még de Gaulle által kiharcolt, sosem kodifikált, de mindenki által elfogadott megegyezés szerint ha egy tagállam alapvető nemzeti érdekeire hivatkozva egyhangú szavazást kér, akkor azt el kell fogadni.) A többiek azonban nem vették figyelembe a vétót, mondván, hogy a mezőgazdasági árak megállapítása nem érint „alapvető nemzeti érdeket”. Nem sokkal ezután az új francia elnök, Francois Mitterrand egy nyilatkozatában azt indítványozta, hogy Nagy-Britannia a teljes jogú tagság helyett valamiféle különleges státust kapjon. Thatcher az Alsóházban elmondott beszédében elutasította a felvetést, leszögezve: „... Teljes jogú tagok vagyunk, és azok is kívánunk maradni.” Az idők változását mutatta, hogy majdnem tíz évvel a csatlakozás után a brit miniszterelnök a kilépést már taktikai fegyverként sem használja a közösséggel folytatott vitákban. Igaz, a „négyek bandájától” megszabadult, balra tolódó Munkáspárt Foot vezetése alatt újból a kiválás mellé tette le a garast, de azután ők is fokozatosan – a nyolcvanas évek végére – visszahátráltak a bent maradás programja mellé.

A brit vétó kudarca jelezte, hogy az erők maximális kihasználására, az eltökéltségre és erőszakosságra épülő konfrontatív érdekérvényesítésnek az a módja, amivel Thatcher eddig sikerrel operált, elérkezett lehetőségei határához. Látszott, hogy újabb jelentős pozícióelőny szerzésére nincs mód, minden ilyen kísérlet a vele szembeni ellenállást növelné. Látható volt az is, hogy az EKG intéz-

ményeinek és működési mechanizmusainak a brit igényekhez való közelítését a továbbiakban csak együttműködőbb, valódi kompromisszumokra kész politikával lehet elérni. Ez vonatkozott a brit csatlakozás egyik fő háttérjének, a nagyhatalmi szerep megőrzésének a kérdésére is, hiszen az ezt szolgáló eszközök, így a kül-és biztonságpolitikáknak London által mindig szorgalmazott összehangolása szintén lehetetlen volt a kooperáció egy bizonyos szintje alatt. A nagyhatalmi szerep másik attribútuma, az angolszász „különleges viszony” szempontjából sem volt mellékes, hogy a szigetország milyen befolyással bír Nyugat-Európában, hiszen egy fajsúlyosabb Nagy-Britannia nyilván nagyobb értéket képviselt Washington szemében. És fordítva: megbízhatónak tartott közös piaci partnerként komolyabb eséllyel léphetett fel az itteni érdekek képviselőjeként az Atlanti-óceán túlsó partján.

Ebben az új helyzetben sok függött attól, hogy Thatcher, politikai szövetségeseivel egyetemben, képes-e ugyanolyan eltökéltséget tanúsítani a kompromisszumok kimunkálása terén, mint amelyet a konfliktusok vállalásakor mutatott. Legalább ilyen fontos volt, hogy a kormány belpolitikai helyzete kellőképpen szilárd legyen, hiszen erőteljes diplomáciához erős háttország szükségeltetik. Ehhez a közvélemény nagyobb részét kellett meggyőzni arról, hogy a kormány, a választási ígéreteknek megfelelően, jó úton halad a brit gazdaság több mint negyedszázada tartó nemzetközi leértékelődésének a megállításához, illetve visszafordításához. Ami nélkül egyébként az európai vagy euroatlanti brit pozíciók megszilárdítása is illuzórikus volt. A GNP kétévi csökkenés (3,4 és 1,6%-os) után 1982-ben 1,7%-kal növekedett, az infláció pedig az 1979-es 13%-ról a felére, 6,6%-ra mérséklődött. A költségvetés hiánya a GNP-nek 1979-ben 5%-a volt, 1983-ban 3,2%-a. Igaz, a munkanélküliség ugyanezen idő alatt 5,1%-ról 12,4%-ra nőtt, a társadalmi támogatottság szempontjából azonban

az előzőekhez képest ez utóbbi bizonyult a kevésbé fontosnak. A Konzervatív Párt szerényen javuló népszerűségi mutatói a falklandi győzelem (1982 júniusa) után egyértelműen kedvezően alakultak, és ez elegendő volt ahhoz, hogy egy év múlva a toryk a kiválások miatt meggyengült Munkáspártot és a kétpárti rendszert ostromló SPD– Liberális Szövetséget egyaránt legyőzzék.

(Következő számunkban folytatjuk.)

SÁLYI TAMÁS

HÁROM ORSZÁG, EGY HAZA

Hegedűs Imre János életútja

„Visszanéztem félutamból...” Hányan énekelhetik őszinte szívvel a nyugati magyar emigránsok közül? Pedig immár tizenöt esztendő követeli a szembenézést: milyen szerepet töltött, tölthetett be a legújabb magyar emigráció a nemzeti tudat alakításában? Az egyéni (bal)sorsoknak, fájdalmaknak – ami alapérzése az elszakításnak a szülőföldtől – mindig és mindenütt vannak közösségi érvényű tapasztalatai is. Fordítsuk vissza tekintetünket az előző menekülthullámok, az első világháború után hontalanná lett nemzedék emigrációs életérzésére: a harmincas évek közepén, a Trianont követő 15. esztendőben a szétfutottak és részint visszatértek tapasztalatai, elsősorban az irodalom révén, részei voltak a nemzet létérzékelésének. Ezzel szemben 1945 és különösen 1956 után a vasfüggöny két ellentétes, sőt ellenséges társadalmi-gazdasági rendszert és erkölcsi normarendet (vagy éppen gátlástalanságot) alakított ki. A szakadás óhatatlanul együtt járt – legtöbb esetben – lelki elidegenedéssel, az önismeret torzulásával. Emiatt, az őszinte vallomások hiányában, még mindig nincs megbízható képünk a mai kapitalizmus s ennek lélekölő változata, a globalizmus tényleges értékrendjéről – vagy éppen látszatértékeiről –, s egymást gazdagítja vagy szegényíti a látszatboldogság, a naiv álmodozás, az önpusztító hajsza vagy megtévesztő szélhámosság.

Hegedűs Imre János tudatos összehasonlítások és számvetés jegyében töltötte emigráns éveit Bécsben, és valamennyiünket jőzanító, gazdagító tapasztalatokkal tért

vissza magyar földre. Ez az alapállása nem engedte, hogy egyetlen pillanatra is megszakítsa láthatatlan, lelki kapcsolatait szülőföldjével, a Székelyfölddel és a nemzet egészével. A kolozsvári egyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomájával előbb a Hargita megyei Dánfalván tanított, majd átkerült Háromszékre (Kovászna megyébe), ahol hamarosan tanfelügyelő, az anyanyelv oktatását ellenőrzi és támogatja a magyar tannyelvű iskolákban. Kilenc évig tölti be ezt a tiszteletet. Ekkor hallottam róla először; szülőfalum kiváló magyartanára, gyermekkori barátom, Széplaki Károly dicsérte Hegedűs tanfelügyelő igényességét a tanárkollégák munkája és saját maga tervei iránt. Őszintén dicsérte, amiért gyötrelmes tanfelügyelői feladata mellett nekifogott monográfiát írni Benedek Elekről. Az erdélyi magyar irodalom újr alapítójáról, a magyar meseírók klasszikusáról jó néhány rész tanulmány, emlékezés jelent meg, hiteles munkák, néhányat a fia, Marcell írt, de az utóbbi évtizedekben nem készült Benedek Elek egész életművét áttekintő monográfia. Pedig a kisebbségi sors nehéz évtizedei után erőteljesebben rajzolódik ki „Elek apó” munkásságának történelmi jelentősége.

Hat évvel Bécsbe kerülése (1985) után találkoztunk újra, ezúttal Keszthelyen, a Berzsényi Társaság 1990. május 4–5-i tanácskozásán. Családjáról kérdeztem, majd a Benedek Elek-monográfiáról: „Újra elővettem a kéziratot, gőzerővel dolgozom rajta. Most vált igazán fontossá: végre eljuthat majd Erdélybe is.”

Ez a keszthelyi találkozó, hivatalosan a negyedik Berzsényi Helikon, az egész nemzet első találkozása volt a második világháború után. Képviselet volt a Kárpát-medence teljes magyarsága, sőt a rendezők ki is bővítették a földrajzi kereteket, és meghívókat küldtek Ausztriába is. Eljöhetnek Romániából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, de a Szovjetunióból is (még így nevezték ezeket az államokat). A tanácskozás teljes anyagát Pomogáts Béla szerkesztésével

a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 1991-ben, kétezer példányban megjelentette. Nagyon ritkán emlegeti valaki, pedig ez még valóban *népi találkozó* volt, nem a hivatalos politikai és félpolitikai egyesülések értekezlete, és ezért a résztvevők a legkényesebb kérdéseket is megvittatták, s könnyen jutottak közös nevezőre. Ausztriából ketten jöttek el Keszthelyre, a Festetics-kastélyba: dr. Galambos Ferenc, Alsóőr plébános és dr. Hegedűs János Bécsből, az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének képviselőjében. Azért emelem ki mindkettőjüket, mert akkoriban – talán még most is – Ausztriában kétféle magyar népcsoportot tartanak nyilván, a várvidéki (burgenlandi) „őslakókat” és a Bécsben meg Ausztriában szétszórtan élő emigráns magyarokat. A két csoport vetélkedett egymással, főleg azért, hogy melyiknek járjon a népképviselőket megillető állami támogatás. Hegedűs a bécsi szövetség nevében jött el, de a nemzet egységének mindenek előtt való fontosságát vallotta.

Két év múlva Bécsben, lakásán folytattuk a magántanácskozásunkat, ezúttal a bécsi megmaradás lehetőségéről. Szintén tanár feleségével hétvégi iskolát hoztak létre.

„Erről a szép nevű (Bécsi Magyar Iskola), de nagyon szerény intézményről csak annyit, hogy négy csoporttal működik: kettő anyanyelvként, kettő idegen nyelvként tanulja Arany János nyelvét. Kuriózumból említtem meg: olyan gyerekek is jár, akinek az édesanyja finn asszony, apja magyar. De dél-koreai feleséget is sikerült beszereznie egyik honfitársunknak, így Kelet-Ázsia is színezi ezt a nagyon vegyes összetételű társaságot. Az édesapa szerint a koreaiak is a magyarhoz hasonló agglutináló nyelvet beszélnek. Szakemberek a megmondható, igaz-e. S ha a filológusok sarjújába is belekaszáltam már otthon, írni is szoktam több nyugati és újabban magyarországi lapba. Én köszöntöttem például a római Katolikus Szemlében a hatvanéves Sütő Andrást.”

BOLONDOK HAJÓJA

Természetes volt, hogy Hegedűs János megbízható tárgyilagossággal sorolta a bécsi magyar hagyományokat. A szomorú emlékek, a császári gonoszság, a magyarok mellőzése mellett ott volt a „másik oldal”, Pázmánaeum, a váradi születésű bíboros-primás alapítása 1623-tól, amelyben most a világ minden tájáról érkező magyar vendégtudósok értekeznek... Barcsay Ábrahámot is Erdély adta, nemkülönben Barcsay Ákos testőrót, vagy Szacsvay Sándort, a *Magyar Kurir* alapító-szerkesztőjét. Illő volt, hogy a vasfüggöny idejében a Magyarországhoz legközelebbi világváros folyóíráttal segítse a rab nemzet ébresztését. A *Bécsi*

Napló elsősorban nem is a bécsi magyarság lapja volt, viszonylag többen olvasták Erdélyben, a Felvidéken, és az újság is mindjobban figyelt a diktatúrák kalodáiban vergődő magyar közösségek kitörési kísérleteire. Kisebbségi tapasztalatok cseréjének fóruma volt a *Napló*, akkor, mikor Kelet és Nyugat magyarsága csak az emigránsok véletlen találkozásain ismerhette meg a különböző, mégis sokban hasonló kisebbségi sorsokat.

Hegedűs Jánostól azt kérdeztem Bécsben, hogy van-e értelme, jövője Ausztriában az ágrólszakadt magyar életnek. Őszintén felelt: nincs. Az emigráció, a diaszpóra nagy csábítója a beolvadásnak, az asszimilációnak. Az ideig-óráig tartó szellemi, nyelvi vegetálás azért volt lehetséges, mert az egymást követő magyar tragédiák újabb és újabb menekülthullámokat dobtak Nyugatra. Legmerészebb reményük, hogy megpróbálnak nemzeti nyelvükkel, kultúrájukkal is berendezkedni az idegen környezetben. „S a nyugati demokráciák megengedik ezt, csak éppen nem segítik elő... Az az illúzió él Nyugattal szemben, hogy gazdag. Sajnos nincs szegényebb réteg a világon a diaszpóránál, amikor a nemzeti kultúrára kell adakozni.” Ne felejtjük azt sem, hogy emigrációban is, de idehaza is jóval kisebb a magyar nyelv vonzása, mint a világnyelveké. Beszélgetésünk idején nyílt meg Budapesten az osztrák gimnázium. „Magyar szülők egymás sarkára hágva rohannak, viszik gyermeküket az osztrák gimnáziumba, hogy megtanuljanak németül. Itt, Bécsben 2–3 évvel ezelőtt összeírták azon szülők neveit, akik kérnék a magyar iskolát. Tizenketten jelentkeztek!” Ezek – ne szépítsuk a dolgot – eleve lemondtak arról, hogy magyarságukat utódaikban is megőrizték. Magyar anyanyelvük nem volt többé érték számukra. Igaz, a pesti német iskola népszerűségét sem a német nyelv értékei magyarázzák, hanem az anyagi előnyök, a nagyobb kereset lehetősége ebben a minden lehetőséget megnyitó, de minden nemzeti értéket elherdáló globalizációban.

Hegedűs Imre János az életkörülmények, szokások, a lelkület hasonlóságát és különbözőségét tanulmányozta bécsi emigrációja legelejétől kezdve. Első feljegyzései 1985-ből keltek, Bécsbe érkezésének esztendejétől. Nem naplóléletrajzokba foglalta nyugati élményeit, hanem glosszákbba, újságokba szánt életképekbe. Erkölcsei tanulságok a nyugati életfelfogásokról. Ezeket a glosszákat adta ki először, mint egy irodalmi névjegyként, hazatérésekor. (*Körfolyosó. Bécsi glosszák*, Accordia Kiadó, Budapest, 2003.) Ugyanilyen jellegrajzi önéletrajzi regénye, *A néma esküje* (Széphalom Könyvműhely, Bp., 2004.)

Műfajilag is figyelemre méltó írói teljesítmény! Életképek vagy éppen állóképek füzére több mint hat évtizedes életútjáról, gyermekkorától, világra eszmélésétől emigrációja végéig, hazaindulásáig a magyar világba, ezúttal az anyaországba. Ehhez a kerethez nagyszerű ötletet talált: egy bécsi pszichiáter professzor, ideggyógyász szakorvos, H. J. Demel rendelőjében – az orvos faggatásaira – élete eseményeit meséli. Éppen olyan kerek történeteket, állóképeket, mint emigrációja előtti életrajzát. A két nagy életvonalat a regényben egységbe rendeződik, egyik a másikat teljesíti, értelmezi.

Eközben két életézés, erkölcs, szorongás, menekülés, otthonkeresés ütközik össze előttünk. Szerzőnk egyik énjét, a hazulról magával hozott gyermekkori élményei határozzák meg, ezek vetülnek rá a felnőtt férfi terveire, tetteire, csalódásaira, és hívják elő egyéni identitása jegyeit. Vagy éppen fordítva: az idegen világ sebei hívják elő emlékezete mélyéből az elraktározódott, feledettnek hitt, de mégis minden döntésénél jelen lévő székely szülőfalut, Székelyhidegkutat, három erdélyi táj és élet találkozásánál: a székelyek és szászok történelmi életkeretének és a román tömb szélének egybeölekezésénél. Lehet, hogy ez csak látszat, öncsalás, de a szülőföld világa, szokásai, a hidegkúti, majd székelykeresztúri emlékképek, még a fáj-

dalmasak is, a tisztaság, emberség, erkölcs tükrét tartják a felnőtt férfi elé, s képzelete vizében megfürödve, megfialodottan viseli az évek múlásával elnehezülő sorsot. A pszichológia reális csodája, az újrateremtés megy végbe előttünk, és hősünk felismeri, hogy életének állomásai nem is esnek olyan messzire egymástól.

Közös élménye a gyermek és emigráns Hegedűsnek: a biztonság riadt keresése. A huszadik század egyetemes életérzése volt ez Keleten és Nyugaton egyaránt. Erre utal a bécsi glosszákat összefogó könyvcím, az első pillantásra értelmetlennek tetsző *Körfolyosó*. Találó és kézenfekvő jelkép. Roskadozó várban körfolyosó húzódik a falak alatt, a mélyben. Arra szolgált, hogy az ostromlott várban a föld alatt oda küldjék a tartalék erőket, ahol legnagyobb volt a veszedelem. Az sem baj, ha a törökök meglátták a csapatmozgást, sőt kívánatos volt a védők feltűnése. Az ide-oda rendelt csapatok láttán az ellenség azt képzelhette, hogy hatalmas sereg védelmezi a várat, kiváló fegyverekkel felszerelve, és ezek a katonák meg is tudják oltalmazni.

Ez volt az ozorai csel is a Dunántúlon, a szabadságharc idején! Hegedűs János példabeszéde kisebbségi stratégiát kínált 1986-ban, még a dunavölgyi diktatúrák regnálása idejében. Körfolyosókat kell ásniuk egymás felé Erdély, Felvidék, Kárpátalja és Délvidék mai magyarjainak, még inkább az anyaország népének, ezen a körfolyosón kell gyülekezniük, mindig ott, ahol legnagyobb a szükség erőre, bátorságra, összefogásra. Nevezhette volna ezt a „történelmi mentőcsónakot” a nemzet szellemi-lelki egységének.

Óv a széthúzástól, óv az olcsó ábrándoktól. Szomorú öncsalás áldozatává lettek az emigráció ezrei, tízezrei. Csak jussunk át a vasfüggönyön, ott túl dús élet, pompa, azonnali boldogulás vár mindenkire! Az első két-három esztendőben Hegedűs Imre János, az irodalomtudomány doktora volt alkalmi munkás, kazánfedél-nyitogató, vasmunkás, kereti segédmunkás, sofőr... Székely konoksággal állja a pró-

bákat. Nem panaszkodik, hanem üzen, realista íróként. A világon mindenütt kutya kemény az élet, és aki könnyű sikerekre számít, de ez nem jön be neki, annak gyakran jobban kiszárad a szája, mint a diktatúra szomjazóinak. Mert a vasfüggönyön innen még pislákkolt az emberi szolidaritás hunyó csillaga, de túl az Enns folyón („Túl az Óperencián boldogok leszünk!”) a közöny mindent elborított. Nemcsak az embertársa iránt vált lélekben jéghideggé az ember, az uralkodó közöny még az identitás döntő elemét, a személynevet is elragadta a semmibe. Szavaljuk Márai *Halotti Beszédét*, hogy „*A csákány koppan, és lehull nevedről az ékezet.*” Földrajzilag sokkal közelebb, az ausztriai emigrációban a „jöttment” még családi nevét is elveszíti. Sofórködése azzal járt, hogy a Hegedús nevet Haukéra kellett felcserélnie. Egy Hauke nevű család alkalmazta vállalati gépkocsivezetőnek, és Ausztriában szokásos, hogy a gyár nevét átviszik az alkalmazottakra is. A Hegedús névről egyébként is lebeszélte a gyárat vezető mérnök-nő-tulajdonos. Ezt a „kínai hangzású” nevet egyetlen osztrák se tudná megtanulni.

Kísérteties, hogy a „nyelvi racionalizmus” elkísérte Hegedús Imre Jánost, a magyar nyelv oktatóját, szerelmesét anyaországi új hazájába is. Az ékezeteket nemcsak az átlagos osztrákok nem kedvelik, de az e-mail-porta sem. Egyelőre a címzéseknél... Lehet élcélődni ezzel, ha kedve támad erre valakinek; Hegedús inkább szomorú. A megélhetés kényszere akadályozza, hogy ítélkezzék. De én beleérzem a keserű iróniába az ijesztő üzenetet: nehogy egyszer az internetező magyarok valamelyik későbbi nemzedéke, pusztán „praktikusságból”, az e-mail szövegek mindegyikénél kifelejtse az ékezeteket! És a globalizáció világboldogságában az elsüllyedt népek országútján hagyja a korszerűtlen, nehézkes írású „kínai” nyelvet, a magyart is.

Minden emigráns magyarnak, ha lelkéből fakadó igény identitásának megőrzése, akkor legfőbb kincse, reménysége, vigasztalója az anyanyelve. Kisebbségi magyar

közösségekben ugyanígy. Hegedűs Imre János hatvanöt esztendejét kegyetlen sorsa háromba tépte. Ez a három életszakasz – három országot jelentett. Gyermeki ideje, serdülőkora, majd tanári pályájának biztató indulása Romániára esett. Húsz esztendőt tett ki ezután ausztriai emigrációja. És végül a hazatérés Magyarországra.

Különböző tájakkal ismerkedett, eltérő szokásokat ismert meg, más és más volt az ételek íze, a levegő illata. Hozzá kellett szoknia az új körülményekhez, ha meg akart maradni. Emigrációban „osztrákból” kellett viselkednie, mint a helybelieknek. Munkaadója kioktatta Hegedűs Jánost az okos asszimilálódás törvényeire. Például a magatartásbeli és nyelvi alázatra. Emigráns ne bírálgasson bennszülöttet, mert ezt neki soha nem bocsátják meg. Helyesebben, szebben kell beszélnie németül, mint egy született osztráknak. Egy osztrák beszélhet slamposan a saját hazájában, de a jövevénynek naponta hálát kell adnia, amiért a befogadók nyelvét beszélheti.

És az emigránsban, éppen a kiszolgáltatottság bilincsei között, felébred a saját értékeinek, nyelvének, szokásainak, identitásának tudata. Elkövetkezik a választás pillanata. Latolgatása annak, hogy mit ér az, amit megőrizhetek vagy elhagyhatok? A nyelv, amely eddig csak a közlés eszköze volt számára, lelki vagyona lesz vagy nem lesz, a hagyomány kapocs lesz vagy nem lesz szüleihez, nagyszüleihez, a tudata mélyén magával hozott világhoz. Sok minden súghatja neki, egyebek között saját kényelmessége: dobd el az értéktelen lelki koloncokat, hagyd a népek országútján, könnyebben haladhatsz nélkülük. Ilyenkor éli át mindenki a maga magyarságát: akkor is, ha tudatos sorsként fogadja el, de akkor is, ha többé tudni sem akar róla. Ez utóbbi csak látszatra egyszerű, lelki viaskodások és drámák vagy éppen gyűlölködések, belső összeomlások magját hordja magában. Az előbbi választás, közös örökségünk védelme, többet kíván munkában, tudásban, egyebek között nyelvtu-

dásban és nyelvvédelemben; jellemszilárdságot, nemzeti öntudatot. Ezt nem értik meg az anyanyelvüket, kultúrájukat könnyen elhajítók, és ezért nevezik gyakran „nacionalistának” azt az emigráns magyart vagy kisebbségi sorstársát, aki a védekezés ösztönében tudatosabban magyar.

Hegedűs Imre János, a magyar nyelv és irodalom tanára, aki doktorált a szülőföldjén ezekből a „tantárgyakból”, nyugati kietlenségében, kiszolgáltatottságában fedezte fel anyanyelve védelmező erejét. Teljes mélységében megérezte identitásunk alapkövének hatalmát Nyugaton és Keleten, emigrációban és kisebbségben, és ezzel a tudattal lépett fel publicisztikájával és önéletrajzi regényével egyszerre a nyugati emigráció és az egyetemes magyar irodalom színterén. Hazafelé tartva. Vagy pontosabban: lelki hazáját hozva magával, azt a felismerést, hogy az igazi haza az anyanyelv és a nemzeti kultúra.

Nincs ennél érvényesebb igazság, kigyöngyözött tanács, természeti törvény viharos korunkban. A globalizáció semlegesítő, uniformizáló és ezért kultúraellenes rohamában hűség az anyanyelvhez, szerelem a kultúrához az, amely csakugyan megmentheti lelkeinket. Kedves János, veled vállaljuk ezt a törvényt, amelyért csak író szenvedhet meg annyira, mint te. Hatvanöt éves „indulásodban” ezért lehetsz lankadatlanul fiatal.

BEKE GYÖRGY

NYELVEM HEGYÉN NEMZETEK

Egyszer volt Svájcban kutyavásár! A legenda szerint Emi kor Garibaldi minden talját egyesítő haditervében sorra került Ticino „oda(vissza)csatolása” is, az említett tartomány olasz anyanyelvű lakói jó öreg elöltöltős puskáikkal kihaláltak a bércekre, s odakiáltották – nemcsak a diadalmas piemonti királyság hadseregének, hanem az egész világtörténelemnek, hogy „liberi e svizzeri!” – egy tapodtat se tovább, mi itt svájciak vagyunk, s azok is maradunk. A dologból annyi mindenképpen igaz, hogy a kanton címerén ma is ez a jelmondat díszeleg; a nemzeti történelemnek múzsája pedig azóta is leesett állal s ölbe ejtett plajbásszal ámul, mert egy kordivattal, s a történelmi napirenddel szemben döntöttek így e derék helvét polgárok, a másik négy-öt nációval összhangban. Hogy rengeteg példálózás óta, után és közepette, hasonló logikával „erdélyit” is teremthetett volna az Úristen? Úgy látszik, arra nem ért rá.

Maradnak a tények és a spekulációk. Ugyanis az a bölcs és boldog se-magyar, se-román, se-szász, mert magyar is, román is, szász is, zsidó is, ukrán is, szlovák is Transzszilvánia, az önállósuló soknemzetiségű paradicsom, mely egy szép napon ama célszerűség alapján hozná létre magát, hogy a saját testi-lelki zsírjából jobban megél, mintha hozzá képest fejlettebb-fejletlenebb országok társult vagy bekebelezett provinciája lesz – bizonyára csak akkor jöhetne létre egyhamar, hogyha az ezredforduló politikai színpadán testvérháborús rémdráma helyett hirtelen operettet kezdenének játszani.

Vannak játékszabály-rendszerek és nemzeti jellemképletek, melyek a maguk gravitációja mentén, nyomós inertív okból meg nem állíthatók, csak miután a falnak mentek. Ki kell hogy fussák magukat a többnyire tragikus végkifejletig, többször is. Ilyen helyeken mond csődöt minden papírforma, a vulger-haladás és közjó történetfilozófiája: de ha szabadulhatna, ha szabadabb lenne, ha szabadabb lesz... Persze: csak erőszakoskodna attól is. Annyi a kompenzálónivalója, hogy még a maga kárán sem hajlandó tanulni. Hagyni kellene tehát; de hát hagyni sem lehet...

Lám a horvátok nem követelik azokat a területeket, ahol a magát megint Horvátországnak nevező területen kívül is élnek még horvátok (például Ausztriában, Magyarországon), mert biztosítottnak érzik ott etnikai létük folytonosságát. A románok nem érzik biztonságban etnikai létüket se az országon belül, se kívüli térségekben a Lehető Legnagyobb Romániában se éreznék, amíg egy idegen házaspár, Ádám-Évanyi ott lebzsel; de hát ez után az ismeretes pár ezer éves történelem után *olyan* homogén hazát legfeljebb a Holdon lehetne alapítani bárkinek. Mindketten, a horvátok *is*, a románok *is* a történelem mellett a jelenkori közvéleményt környékezik meg döntőbíróul, miközben megpróbálják maguk *is* azt a status quót megbontani, megváltoztatni, melynek azt köszönhetik, amit eddig elértek; egyik akaratlanul is polgárháborút robbant ki ezzel, a másik valami olyan diplomáciáskodó csiki-csuki bűvészmutatványba kezd, mely csakis az ő új mozdulataira vonatkoznék, más mindenki maradjon merev és veszteg. Hát az éppen érvényben lévő játékszabályokra valóban ráfér a csi-szolás, de nem kivételező, semmiképpen sem ügyeskedő alapon.

És itt jön be a mi magyar erdélyiségünk *is* a képbe, ha netalán egy kialakuló kordivatnak engedve: elszerbesedve-horvátosodva-románosodva-moldvaisodva – etnikai létünket mások szupremáciája alatt mi se éreznénk bizton-

ságban. Mert miféle *népek tavasza* az, ahol egyesek tovább hervadoznak? Repül a nehéz tavasz, ki tudja hol áll meg, csillapít a józan ész. Mindenesetre a csúnya irredentizmus végleténél jóval közelebbi, „bocsánatosabb bűn” az önálló Transzszilvániárról ábrándozni, de ostobaságban veri amazt.

„Ha a másik kútba ugrik, nekünk nem muszáj” – alapon nem hihető, hogy az erdélyi (romániai) magyarságnak most alkalmas volna részt venni ebben a kollektív Romániában, mely történelmi jogú nemzeti lakhelyek ikonná, fétisé visítása közepette kezd elharapózni a tankos, vasfüggönyös, szögesdrótos rendtől szabadult térségben.

Ebben a pillanatban számunkra fontosabb a józan tisztázás: most végre nem mi vagyunk a bűnösök, a nevetségesek sem; hál’ istennek a legszorongatottabbak se; van egy kis idő, és gyűlt egy kis energia. tudatosítani belső tartalékainkat, értékeinket és esélyeinket; mert nézzük csak: ha a románok, szerbek, németek és a többi, és a többi olyan szerencsésen véghezvitték, befejezték a magukét, bizonyára majd csak sorra kerülünk mi is, hogy megkezdjük a magunk egyetértéséért való ősi és történelmi jogú küzdelmet; már amennyiben ez a folyamat ilyen törvényszerű, hogyha ez valami pozitív értéket képvisel a történelem új, elkövetkező szakaszában is, még annál is többet, mint hogy megértsék, végre elviseljék, tolerálják egymást a népek, nyelvek, nemzetek. Hiszen a történelemnek bizonyára nincsenek kedvencei, meg olyanok, akiket dob! Vagy egyik paktum, döntés, béke se jó, amelyik más ország határai közé lök, dob, zár, rekeszt, vezényel népeket, nemzeteket, nyelveket – vagy bármelyik „jó”, mert eljött végre az ideje, az európai ideje, hogy olyanok, olyan országok legyenek, ahol oly „svájciasan” élhet mindenki, mint amikor a mesebeli kiskirályhoz betévedt egy kisleány, amint éppen uzsonnázott tulipános udvarán... következőképpen mindegy, hogy ki lakik kinél, pláne az olyan hagyományo-

san vendégszeretőbbeknél, akikkel ezer éve osztozunk a kérdéses családi viskón vagy palotán és annak kertjén.

Másrészt mégiscsak tény, hogy Erdélyi Ember vagyok néhány milliomod magammal, akik – ez se kutya! – e földet itten történt születésünk jogán bírjuk, s nem szeretem, ha ezt visszamenőleg bárki fitymálón emlegetipiszkálja. Valaha a legeslegdöntőbb érvényű paktummal Erdélyt hozzám csatolták, úgy hogy azóta is csak ezen belül tárgyalgat, hagyakozgat, osztogathat Szolimán és Zápolya, Mihály és Basta, Habsburg és Hohenzollern, akik mind jövevények, hozzám, az erdélyi emberhez képest. Lehet, hogy soha többé nem lesz már mód böcsületesen megszámlálni Józsefeket és Máriákat ebben a Betlehemben, de azért akad egy statisztikai fogódzó is: engem tényként kell kezelni, amíg csak vagyok. Márpedig én mindenkivel megfértem és megférek, beengedem a vizigótokat, mert nem félttem hisztériásan tőlük a „gyepes udvart”, pedig szegény-nekem igazán az egyetlen jelenti – és pontosan ott, ahol van: nem Ázsiában s még a Balkánon se. Ez a legfontosabb történelmileg-földrajzilag.

Van egy ezeréves japán versike: „szomorú nagy szememben örökre könny ragyog, mivel szegény vagyok, mivel japán vagyok, mivel ember vagyok...” E mondóka koncentrikusan táguló felismerései értelmében kívánok élni és dolgozni, nem annak naponta elzsolozsmázott görcsében, hogy mindenki a nacionalistáknak hízeleg, ahogy azelőtt az internacionalistáknak. Mára *tartani kell attól*, avagy *van-e remény arra* két egymásnak ellentmondó előjelű kérdésfelvetése is mutatja, hogy ez kinek milyen skálán érték. Csak egyről nem szabad megfeledkezni: mikor Erdély Magyarország része volt, az önállósulásról a magyarok nem akartak volna hallani se, most a románok. Egyelőre tapasztalatai alapján mindkettő távol áll a svájciság közérzetétől, annyira tart a másiktól. Mivel egy történelmi helyzet beállván, beláthatatlan, hogy ez megváltozzék magától, s a megválto-

zásnak rendszerint iszonyú ára van még a felülkerekedő számára is, kár ebbe az irányba legeltetni a vágyakat „egyik dombról a másikra”, mint a jó transzhumáló szokás szerint most épp a szerb pásztorok. Bízzunk inkább a tiszta észben, mely „elborítja” végül majd a szenvedélyeket. Addig is részemről minden érvényes és igaz: hogy nekem Erdély édes” és hogy „itt vagyunk”, s hogy érte élünk és halunk; nekem ugyanis nem kell bevonulni (se fehér lovon, se indulóval), mert sosem vonultam ki, sosem vonulnék ki belőle.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

AZ ELFELEJTHETETLEN MICHEL FOUCAULT

A francia szociológus, Jean Baudrillard mintegy harminc évvel ezelőtt megjelent *Oublier Foucault* (Felejtsük el Foucault-t) című könyve nem csupán szokatlan hangvételeivel keltett érdeklődést.¹ Baudrillard ugyanis nem egyszerűen vitába kívánt szállni a korszak egyik legnépszerűbb francia filozófusának tekintett Michel Foucault egyes állításaival. Álláspontja szerint a modern társadalom olyan átrendeződésének lehetünk tanúi, amelyek megfosztják témájától Foucault-nak a szociális jelenségek elemzésére kidolgozott újszerű eljárásait. Ma olvasva, Baudrillard provokatív írása a szándékolt hatásnak éppen az ellenkezőjét éri el: szinte mindennél inkább felhívja a figyelmet a tényre, hogy napjainkban Foucault gondolkodása legalább annyira jelen van, mint valaha.

Nem vitás, hogy e jelenlét felerősödése azoknak a megemlékezéseknek is köszönhető, amelyek a filozófus halálának tavalyi, huszadik évfordulója kapcsán kerültek megrendezésre Franciaországban. Az évfordulókra mindig kényesen ügyelő francia kulturális élet számos eseménnyel tisztelgett az életmű és annak szerzője előtt. Ám az is észrevehető, hogy e megemlékezések csupán új lendületet adtak a Foucault gondolkodását már jó ideje napirenden tartó kutatásoknak és kritikai számvetéseknek. Az újabb és újabb értelmezések és tematikus összeállítások mellett, itt mindenekelőtt arra a könyvsorozatra kell felhívni a figyelmet, amely a Seuil és a Gallimard kiadó közös gondozásában 1997 óta szerkesztett formában teszi hozzá-

férhetővé Foucault-nak a *Collège de France*-ban elhangzott mindeddig publikálatlan előadásait.² Ezekben a szövegekben a „tudás” és a „hatalom” különböző társadalmi formáinak elemzése során számos olyan kérdés is terítékre került – például az állam, a nemzet, a liberalizmus vagy a rasszizmus esetében –, amelyek ebben a formában nem voltak jelen a már ismert művekben. Mindez azonban azt is jelenti, hogy a Foucault-hoz való francia ragaszkodásban semmiképp sem pusztán egy hagyomány ápolását kell látnunk. Inkább egy olyan gondolkodás felértékeléséről van szó, amelynek érezhetően napjainkban is van mondanivalója.

A Foucault iránti kortárs érdeklődés kitűnően profitalhat abból is, hogy filozófiája jellegénél fogva alkalmasnak látszik a folyamatos újjászületésre. Ebben minden jel szerint döntő szerepe van annak, ahogyan gondolkodása az elmúlt négy évtized minden filozófiai érdeklődésváltásán és divatjelenségén keresztül képes volt megőrizni integritását. A strukturalizmussal való szándékosan tisztázatlan viszonya arra például mindenképpen jó volt, hogy megakadályozza besorolását ebbe az irányzatba, és így ellenállóvá tegye annak hetvenes évek végi gyors értékvesztésével szemben. Ironikus távolságtartása pedig mindattól, amit a francia filozófia elsősorban tengerentúli értelmezői „poszt-modernizmusként” szerettek volna felismerhetővé tenni, olyan gondolkodóvá tették, akit egy pillanatra sem érintett meg ennek a szemléletmódnak egyébként szinte észrevehetetlen elpárolgása a kortárs filozófia terepéről. Ennél is fontosabb szerepet látszik betölteni azonban Foucault-nak a marxizmussal szembeni bizonyos fokú közömbössége. A tény, hogy számos kortársával ellentétben munkáját sem tartalmi, sem kritikai értelemben nem alapozta az ezzel az irányzattal való számvetésre, nemcsak azt eredményezte, hogy a marxizmus bukása után gondolkodása megőrizte hitelét, de lehetővé tette a társadalmi jelenségek elemzésére kialakított sajátos

KERT

szempontjainak napjainkig tartó kamatoztatását is. Ettől eltérően a fenomenológiai gondolkodásnak műveiben fellelhető erőteljes kritikája folyamatosan népszerűvé tette és teszi ma is azok körében, akiket nem győzött meg a közvetlen tapasztalatszerzésben feltáruló filozófiai igazságok burjánzása, és itt különösen a társadalomfilozófia és a társadalomtudományok képviselőire kell gondolnunk.

Talán ennek az integritásnak köszönhető, hogy a Foucault-i gondolkodás képes volt túlélni még saját radikalizmusának időhöz és helyhez kötöttségét is. Ez azt jelenti, hogy ha a francia filozófus számos hatvanas és hetvenes években megfogalmazott állítása idegenül és idejétmúltan cseng is ma, életművében mindig találhatóak olyan szempontok, amelyek lehetővé teszik az alapul szolgáló problémák termékeny kortárs átalakítását. Jellemző példája ennek, hogy míg a hatvanas években Foucault legtöbb vitát kiváltó állításai az alany eltűnéséről, a szerző hiányáról,

röviden „az ember haláláról” szóltak, addig ma különösen az ember kései elemzése állnak az érdeklődés középpontjában, amelyek az emberi „szubjektivitás” különféle formáinak kialakulását és ezek erkölcsi komponenseit taglalják. Hasonlóan, ha Foucault korai hatalomelméletét elsősorban a „fegyelmező társadalom” elgondolása tette népszerűvé és széles körben vitatottá, akkor ma inkább azok a későbbi fejlemények keltenek figyelmet, amelyekben a hatalom társadalmilag produktív természete került előtérbe, mint például a „kormányzás” vagy a „biopolitika” jelenségeinek elemzésében. Röviden azt lehetne mondani, hogy abból a Foucault-ból, aki a hatvanas években és még a hetvenes évek elején is új utakra vitte a történelem- és társadalomfilozófiai gondolkodást, napjaink gondolkodása már némileg másként profitál. A történelem és a hatalom természetéről folytatott viták, valamint az ezekkel összefüggő szüntelen politikai fellépések helyébe Foucault kritikai-elemző használata lépett, amely inkább alkalmazni igyekszik ezt a gondolkodást, mintsem megelégedne tetelei ismétlésével.

Ebből ugyanakkor az is kitűnik, hogy napjaink Foucault-nak szentelt érdeklődése nem annyira egy tannak vagy társadalomelméleti álláspontnak, hanem a probléma-kezelés és az elemzés egy módjának szól. Az efféle elemzéseknek pedig a filozófiai tevékenység olyan meghatározása szolgáltathat általános elméleti keretet, amelynek célja nem egy doktrína szentesítése, hanem a kultúra és a társadalom egyes jelenségeinek hatékony vizsgálata. Valójában Foucault-nak a filozófiáról adott meghatározása már a hatvanas évektől kezdve a műveleti jelleget tartja szem előtt: a filozófia nézete szerint „diagnosztizáló tevékenység”, melynek célja jelenünk feltárása és megértése, vagyis annak megállapítása, hogy „mi a jelen, és miben különbözik mindattól, ami nem azonos vele, tehát a múltunktól”.³ Ez a feladat kijelölés pedig olyan történeti erővonalak mentén elvégzett konkrét vizsgálódásokat követel, amelyek

mindig az aktuálisan fennálló, kulturálisan és társadalmilag meghatározott jelenségekre, viszonyokra és intézményekre vonatkoznak. A jelen diagnózisa tehát mindenekelőtt azt jelenti, hogy egyes jelenleg nagy súllyal érvényesülő társadalmi alakzatokat történeti származásuk alapján tárjuk fel. Ebben a szellemben szentelt Foucault elmélyült kutatásokat például az „őrület”, a „kórház”, az „embertudományok”, a „börtön” vagy éppen a „szexualitás” modern formái kialakulásának.⁴

A foucault-i vállalkozás termékeny és időszerű jellegét az újabban publikált előadások talán mindennél inkább bizonyítják. Ezekben az előadásokban ugyanis a hatalom különféle formáinak történeti vizsgálata során számos olyan jelenség került konkrét elemzésre, amelyek napjaink érdeklődésének is középpontjában állnak. Foucault a „biopolitika”, illetve a „biohatalom” névvel illeti azokat a stratégiákat és intézkedéseket, amelyeket a 18. századtól kezdve a modern állam saját népességének biztonsága érdekében léptetett életbe. Ezek az intézkedések nem csupán az „életbiztonság” újfajta fogalmát vezették be, megteremtve a modern népességpolitika és közegészségügy feltételeit, de közvetlenül hozzájárultak a társadalom újfajta önképének kialakításához is. Foucault részletes elemzésekben mutatja be például, hogy miként volt hatással a biopolitikai szemléletmód a nemzet fogalmának 18. századi értelmezésére, hogy miként került összhangba, egészen máig hatóan, az élet- és vagyónbiztonság fogalma a klasszikus liberális gazdaság- és társadalompolitikával, és hogy hogyan jött létre, a biopolitika önnön szélsőségeként, az általam támogatott rasszizmus modern formája. Legalább ennyire lényegesek azonban azok az elemzések, amelyekben az előbbiekkal összefüggésben Foucault a „kormányzás” és a kormányzással kapcsolatos „gondolkodásmódok” – francia neologizmussal a *gouvernementalité* – modern kialakulását taglalja. Itt nem csak a „gondoskodó állam” vagy a katonai-diplomáciai „államérdek” modern

eszméinek és stratégiáinak 18. századi kialakulásáról van szó, de a politikai önmegvalósítás és az állammal szembeni ellenállás, vagyis az önmaguk kormányzására képes modern egyének születési pillanatáról is.⁵

A konkrét történeti elemzések minden értékén túl Foucault filozófiája legnagyobb érdemének mégis az látszik, hogy egy széles körben alkalmazható gondolkodás modelljét nyújtja. Ezt mutatkozik meg például abban, ahogyan terminológiája alapvető módon beépült elsősorban a francia, de jelentős pontokon az amerikai történeti és társadalomtudományok szótárába. Foucault kutatási szempontjai pedig, mint amilyen a diagnosztikus látásmód, a stratégiák és elrendezések szerinti csoportosítás és leírás, a tudás és a hatalom jelenségeinek szentelt kitüntetett figyelem, a szubjektivitás történeti tényezőként való felfogása, olyan kipróbált módszertant és szemléletmódot biztosítanak, melyek a legkülönbözőbb témák kapcsán és a legkülönbözőbb tudásterületeken bizonyulnak termékenyek.⁶ Ez magyarázza azt is, hogy az így kialakított elemzési horizont számos olyan kérdéssel összefüggésben is alkalmazásra kerülhet, amelyekről Foucault-nak történeti okok miatt még nem lehetett kérielt mondanivalója, ám amelyek ma közvetlenül az egyes társadalmi törésvonalak jelenségeiből fakadnak. Ilyen kérdéskör például az illegális bevándorlók problémája, a bioetikai kérdések növekvő jelentősége vagy a droghasználattal kapcsolatos társadalmi feszültségek területe.⁷ Ennek fényében jól érzékelhető, hogy a „jelen diagnózisának” programja egy újra és újra mozgósítható elemzés lehetőségét nyújtja.

Ha tehát Foucault filozófiája napjainkban nem múló aktualitásra tehet szert, akkor ez elsősorban azért van, mert egy minden ízében eleven gondolkodásként lép elénk. Módszertanát lehet bírálni, mint ezt Habermas teszi, egyes állításaival vitába lehet szállni, mint ezt számos francia történeti munka esetében láthatjuk, de – Baudril-

lard javaslatával ellentétben – nem lehet megfélemedkezni róla. Foucault gondolkodása ugyanis nincs kimerítve. Ez azonban nem csupán azt jelenti, hogy művei eddig nem ismert tanulságokkal lephetnek meg bennünket. Foucault aktualitását az adja, hogy minden jel szerint saját jelenünk tartogat megfélepetéseket a számunkra.

TAKÁCS ÁDÁM

Jegyzetek

- 1 Jean Baudrillard: *Oublier Foucault*, Galilée, Paris, 1977.
- 2 A tizenhárom kötetesre tervezett sorozatból eddig hat kötet jelent meg. Ezekről, valamint a további újabb publikációkról részletes áttekintés található azokban a tematikus összeállításokban, amelyet a két legtekintélyesebb francia társadalomtudományi és kritikai folyóirat szentelt a közelmúltban Foucault művének: *Le magazine littéraire*, 2004 október, n° 435, és *Critique*, 2005 május, n° 696.
- 3 „Foucault válaszol Sartre-nak”, in *Strukturalizmus I.*, szerk. Hankiss Elemér, Európa Kiadó, Bp., é. n., 272. l.
- 4 Elégedettségre adhat okot, hogy e kutatások valamennyi alapműve olvasható magyarul: Foucault: *A bolondság története*, Atlantisz, Bp., 2004; Foucault: *Elmebetegség és pszichológia – A klinikai orvoslás születése*, Corvina, Bp., 2000.; Foucault: *Felügyelet és büntetés*, Gondolat, Bp., 1990.; Foucault: *A szavak és a dolgok*, Osiris, Bp., 2000.; Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*, Atlantisz, Bp., 1996.; Foucault: *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*, Atlantisz, Bp., 1999.; Foucault: *A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal*, Atlantisz, Bp., 2001.
- 5 Foucault-nak ezek az 1975 és 1979 között tartott előadásai az alábbi három kötetben jelentek meg: *«Il faut défendre la société»*, Gallimard/Seuil, Paris, 1997; *Sécurité, Territoire et Population*, Gallimard/Seuil, Paris, 2004; *Naissance de la biopolitique*, Gallimard/Seuil, Paris, 2004.
- 6 A Foucault által inspirált újabb kutatásokról áttekintést ad Lauren Jeanpierre írása, „Par-delà la biopolitique”, *Critique*, n^o696, 2005. május.
- 7 Megjegyzésre érdemes, hogy a foucault-i szempontoknak a droghaszna-
lát társadalmi problémáinak területén való alkalmazásában egyes hazai kutatások is úttörő szerepet játszanak. Lásd, *Drogpolitika, hatalomgyakorlás, társadalmi közeg. Elemzések foucault-i perspektívából*, szerk. Rácz József és Takács Ádám, L'Harmattan, Bp., 2006 (megjelenés alatt).

1% METAFIZIKA

SZABADOS GYÖRGY rovata

Az életszakaszok

Indiában a férfi életét négy szakaszra osztják. Az első a tanítványság, ekkor az ember tanul, másoktól sajátítja el az életet. A második szakasz a *családapáság*, ekkor az ember megházasodik, gyermeket nevel, megtanulja feleségét szeretni, s hozzá hűnek lenni. A mi esetünkben rendszerint ezen a ponton véget is ér a dolog. A legtöbben közülünk maradék életüket azzal töltik, hogy otthon üljenek, gyerekeik látogatására várjanak, javítgassák házukat, felújítsák fürdőszobájukat, várják az unokákat, karácsonyi ajándékot vegyenek a családnak. Mindez egyszer csak félelmetesen sivárrá válik: olyan világ ez, ami állandóan önmaga körül kering, nincs többé célja. A gyerekeknek és az unokáknak már csak ajándékokat tud venni az ember, mert nincsenek többé világaik, amelyekbe csalogathatná őket. A harmadik szakasz Indiában a *kereső* vagy *erdei remete* életstádiuma. Miután az ember családot alapított és felnevelte gyermekeit, kiszélesíti világképét és tekintetét újra nagyobb összefüggések felé irányítja. Pontosán ez az a szellemiség, amely a mi hihetetlen nárcizmus által terhelt nyugati világunkban hiányzik. Nálunk a legtöbb ember képtelen arra, hogy átnézzen kertje kerítésén. Ennek következtében hiányzik a jó és a rossz közötti erkölcsi különbségfelismerés képessége is. A jó az, ha *nekem* van állásom, ha biztosítva vagyok. A *jó* politikusok azok, akik biztosítják a gazdasági növekedést és fellendülést – nálunk! Ez a mi globális tudatosságunk! El vagyunk szigetelve a világ többi részétől – semmi más nem érdekel bennünket, mint

saját közvetlen jövőnk. Ez a hedonisztikus gondolkodás szembeszegül a történelemmel, és szellemi vakságról árulkodik. Szinte kényszerítő erővel kell ennek megtörténnie, ha a férfiak nem lesznek férfivá, megszállottá, „keresővé és erdei remetévé”, ha képtelenek arra, hogy többet lássanak annál, mint ami az ő és kicsiny életterük számára a jót jelenti. Arról van szó, hogy megtanuljuk látni azt, ami minden ember, Isten egész népe számára jó. Jézus Isten országáról prédikál: hatalmas képről, hatalmas családról. De még a legtöbb gyakorló keresztény is képtelen arra, hogy kövesse ezt a hatalmas látomást. Ez a vakság olyan mértékben belénk ivódott, hogy a legtöbben még azt sem veszik észre, hogy egyáltalán probléma van. Az a szellemisség, amelyről beszélnünk kell, így szól: van nagyobb világ a te konyhakertednél, templomtornyodnál.

Ha nem tesszük meg a lépést e nagyobb világba, úgy ennek nagyrészt a férfiak és társadalmunk férfi vezetői az okai, akik maguk sem jutottak el az élet eme harmadik szakaszába.

Az indiaiak számára azonban még ez a harmadik szakasz sem a végcél, csak egy új út kezdete. A végcél abban áll, hogy *öreg bölcsé* váljon az ember. A negyedik szakaszban bezárul a kör, minden a helyére kerül. A dogmákat, elveket és ideológiákat maga mögött hagyta az ember. A bölcs öregség adománya – Pál szavaival élve (a Korintusiaknak írt II. levél, 5.) – „a megbékéltetés szolgálata”. A bölcs nem harcol többé. A dolgok mindkét oldalát látja, és elfogadja azokat. Politikai vezetőink, bármilyen pártállásúak legyenek is, képtelenek az efféle integráló szemléletre. Az ideológiák el fognak pusztítani bennünket. Mert mindenki a maga csálhatatlan ideológiai frontvonalán áll – míg minden más látásmódra azt az ítéletet mondja ki, hogy azok gonoszak, tévesek vagy agyalágyultak. A bölcsesség magát az elfogadást jelenti. Csak nagyon kevés szelíd, valóban letisztult hetvenévesssel találkoztam. Egy

valóban bölcs nagyapa elfogadja, hogy háttérben van, és biztosságot sugároz magából – ahelyett, hogy kirekesztettséget és szigorúságot árasztana magából. Mivel a legtöbb apa hiányt szenved az ilyen nagyapákban, ezért életútjuk felén túl, saját önmegerősítő játékok foglyává válnak, s azt gondolják, hogy mindent maguknak kellene megcsinálniuk és teljesíteniük. Ezt az ördögi kört meg kell törni. S már fiatalon vagy középkorúan el kell kezdenünk ezért fáradozni.

Richard Rohr: A férfi útja

TÚL A SZŰKÖSSÉGEN

Balla Bálint újabb, az Osirisnél 2001-ben kiadott munkája óta megjelent magyar kötete, amely tizenkét magyarul másutt vagy először ebben a kötetben napvilágot látott tanulmányát tartalmazza, szépen gondozott kiadásban, alapos szerkesztéssel olvasható el a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatának újabb darabjaként. Telitalálat *Banga Ferenc* borítója is. A kötet tanulmányait maga a szerző is bizonyára igen alaposan megszerkesztette, hiszen több nyelven publikáló emberként tudatában van annak, hogy ugyanazt a gondolatát másik nyelvi közegben más eszközökkel és kontextusban kell elmondani ahhoz, hogy elérje az eredetileg szándékolt üzenetének adekvát átvételét. A tanulmánykötetet önéletrajz, bibliográfia és fotóanyag is kiegészíti a szerző sokirányú munkásságának és elkötelezettségének dokumentálására. A sorozatszerkesztő *Kodolányi Gyula* ismertetője, valamint a szerző bevezetője nagyon világos keretet ad a tanulmányok szerkezetéhez, ám mégis összekapcsolódó jelentéstartományának, a szociológia tudománnyá válásától a Kádár-korszak káderrendszeréig terjedő áttekintéshez.

A kötet első, *Szociológiatörténet és -elmélet* alcímű, hat tanulmányt magába foglaló, a kötet majd felét jelentő blokkja rákérdez a társadalomról való tudományos vizsgálódások kereteire, ami itt a szociológia, egy viszonylag új tudomány „gyors öregedésének” kérdését állítja előtérbe. A történet- avagy a gazdaságtudományokhoz képest viszonylag új társadalomtudományok között a szociológia az első egyikeként bomlott vitatkozó iskolákra, paradigmákra, alakította ki saját, a különféle irányzatok által eltérően értelmezett tárgyáról és módszeréről a tudást, és egyben a vitát is. A tanulmányok a szociológia fejlődését a társadalmi-kulturális keretek között vizsgálják, ez teszi őket érdekessé akár a nem szakmabeli olvasók számára is. Érdekesség *A hármas szám varázsa a szociológiában* című tanulmány (15–39. o.) központi témája. A szerző azt az érdekes és nagyon újszerű problémát járja körül, hogy a hármas szám transzcendens-mitikus jelentései, illetve a szociológiában gyakori hármas társadalomfejlődési stádiumok között van-e valamiféle kapcsolat. Egyike azon kérdéseknek, amelyeket felvetni igen, megválaszolni nehezen, vagy talán nem is nagyon lehet. Mind ebben, mind a többi írásban sok provokáló tézist találhatunk

a tárgyalt témák megközelítésében, ezért mondhatta a budapesti könyvbemutató egyik hozzászólója, *Saad József*, hogy Balla „antiszociológiai szociológus”.

Egy recenzióban nem lehet az egyes tanulmányok tematikáját részleteiben feltárni, engedjessék meg tehát a szociológiával foglalkozó részből számomra leginkább érdekes téma, a *Szociológia és szocializmus* viszonyának előtérbe állítása. Ennek tárgyalása Balla Bálint részéről azért „pikáns”, mert mint az előszóból és az önéletrajzból is fény derül rá, éppen azért hagyta el a szerző Magyarországot a hatvanas évek elején az NSZK kedvéért, mert itthon nem engedélyezték számára a szociológia tanulását és tanulmányozását, ott pedig jó lehetőségeket kapott erre. Ennek a tagadhatatlannal a szerző attitűdjébe épült életútbeli váltásnak, avagy „sorsfordulatnak” a hatása mutatkozik meg abban, ahogyan elfogulatlan igénnyel tárgyalja azt, ami a rendszerváltásig Magyarországon bizonyos értelemben tabu, tiltott gyümölcs maradt: a szocializmus és a szociológia viszonyát. Több évtizedet megélt a hatvanas években Balla nélkül megalapított magyar szociológia 1989-ig, és az adott ideológiai keretek között sokat foglalkozott e témával. Az NSZK-ban élő szerző azonban sajátos szemléletével tud ehhez képest új és érdekes adalékokat adni e problematikus viszony jobb megismeréséhez. Áttekinti a társadalom (*societas*) latin kifejezéséből nevet kölcsönző politikai-ideológiai irányzat, mozgalom és rendszer és a szociológia mint társadalomtudomány változó és változatos viszonyát, míg eljut a „létező szocializmus” 1989-ben letűnt szociológiájához. Nagyon aktuális a lengyel Szolidaritás szakszervezet, társadalmi mozgalom, majd párt megalakításának a kötet megjelenésének évében ünnepezt évfordulójakor az a gondolat, hogy: „A lengyel szociológia tudományos jelentőségét és szervezeti erejét a legjobban a *Szolidaritás Mozgalom* nyilvános virágzásának mintegy másfél éve bizonyítja” (94. o.) (Kiemelés az eredetiben – Sz. M.). Balla Bálint hangsúlyosan foglalkozik a dogmatikus járom alatt nyögő NDK-s szociológiával, amelyet az újr egyesítéssel a nyugati NSZK mintegy „megörökölt”. A magyar közönség számára új információkat közöl, hisz a téma német nyelven nagyon sok és részletes tárgyalást kapott, míg magyarul a lengyel szociológiánál jóval kevésbé dolgozták fel. A szociológiával foglalkozó részt a *Szociológia és posztmodern* című tanulmány zárja. A szerző ebben arra a más új jelenségekkel kapcsolatosan is meg-

szívlelendő álláspontra jut, hogy: „várjunk még” – lehet, ez a problematika még nem forrta ki magát, nem tisztázódott megfelelően ahhoz, hogy állást foglalhassunk vele kapcsolatban.

A második tematikus blokk *Szűkösség, káderrendszer és politikai szociológia* címen három tanulmányt tartalmaz, amelyeket a szerző stabil kutatási témái fűznek össze. Szervesen kapcsolódik ez a rész a korábbi, a „szociológia a szocializmusban” témához, ezúttal a Nyugaton élő, a rendszer külső kritikusaként dolgozó szerzőnek a káderrendszerrel kapcsolatos kutatási eredményeire építve. A szocializmus a bőség utópiáját és a szűkösség gyakorlatát konfrontálta élesen, mint arra a szerző korábbi nagyobb, németül megjelent, itt röviden ismertetett munkájában utal, és ezáltal kaotikus értékrendzavarok alakultak ki a nálunk 1989-ig „működő” Rendszerben. Társadalomtudósok és gondolkodók egész sora – nálunk legismertebb volt közöttük talán *Hankiss Elemér* kritikája – hívta fel a figyelmet a szocializmus értékeinek és társadalmi valóságának azokra a mély ellentmondásaira, amelyek több más folyamattal együtt vezettek e társadalmi berendezkedés válságához és európai visszaszorulásához. Feltehetőleg bizonyos szempontból hasonló folyamatok zajlottak és zajlanak ma Kínában és Vietnamban, mint a nyolcvanas évek Magyarországon, ahol a válság során, mint azt Balla megállapítja, a rendszer szinte ellentétére változott mikroméreteken újratermelve a kapitalizmust és a vállalkozást. Ma már ezek Kínában és Vietnamban makroszintű folyamatok, melyek révén a bőségutópia és a szűkösségvalóság ellentéte más formákat öltött. Persze a kérdés nem csupán a szocializmus eltűnő hagyománya. Bőségutópia van a jóléti rendszerekben és demokráciákban is, amely a realitások körvonalainak szűkössége ütközik a fogyasztói társadalomnak (a szocializmusban sokat bírálta, majd Magyarországon is újratermelt) értékrendjével. Balla előtérbe állít olyan értékeket, amelyek túlmutatnak a bőség vágya és a realitások szűkössége között tátongó szakadékon, és kiemeli a Természet és Tudás közvetítésre alkalmas szerepét. A társadalom a szűkösségen alternatív etikák révén léphet túl, amelyek tudományos megalapozását bizony nehéz számon kérni a szerzőn, aki nem is a tudományos kifejtés eredményeként, hanem álláspontjának jelzésére rögzíti ezeket.

„Nehogy azonban az a vád érjen, hogy nincsen legalább elvi álláspontom, írásom tárgyalt témájától teljesen függetlenül elmon-

dom, hogy egy mindenki számára élhető közösségben – ha nem is abban a bizonyos »jó társadalomban« – *minimumként a következő elveket kellene megfelelő gyakorlattal érvényesíteni*: A segítségnyújtás/ajándékozás legfőbb célja a tartósan vagy ideiglenesen életképtelenek támogatása; – a kölcsönösségnek hasonló a célja, de a méltányos viszonzás elve alapján; – a csere a kölcsönösségnél magasabb szinten való szűkösségenyhítést, javakkal a jog és a pengzgzádzlkodás védelme és ellenőrzése melletti előnyös gádzlkodást jelent; – a szűkösségkompenzáció célja és értelme az, hogy megtanuljuk: hogyan jövünk ki mint egyének létünk szűkösségeivel; – elvonás célja csak az igazság helyreállítása lehet; – a közvetlen teljesítmény egyrészt megtanít arra, hogy mennyi szűkös jószághoz juthatunk ingyen is (a természet szépségeitől a tapasztalás, az ismeretek, a tudás adta gyönyörökig), másrészt kötelez a természet és tudás védelmére.”

1989-cel Balla, akár más elemzők, alternatív társadalmi modellek lehetőségét látja meg a rendszerváltásban. Azonban csalódnia kell: a totális bőség kommunista utópiája a fogyasztói társadaloménak adta át a helyet. A szabadság visszaszerzése nem bizonyult a bőségutópia végének, nem jött létre olyan új társadalmi-politikai modell, amely a kultúra immaterialitását fogadná el kiindulópontként. Balla szándékosan használja az „im-materiális” kifejezést az elterjedt „poszt-materiálissal” (Maslow/Inglehart) szemben, mivel úgy véli, hogy a nem anyagi világ nem az anyagi kiteljesedést követően válik érvényes magatartás-orientáció alapjává. A posztkommunista változások a „komparatív szűkösség” tendenciájának nyitnak utat, mivel a korábban nélkülöző szűkösségi társadalmak konfrontálódnak a Nyugat gazdagságával, és bővülő szabadságukat a fejlettebb országok szintjéhez mérve relatív hiányként élik meg. Az európai integráció 2004-ben befejezett folyamata, mint a *Viszonylagos szűkösség és európai integráció* című tanulmány írja, újabb lökést ad a relatív hiány érzetének, hiszen ugyanazon intézményes modell részeivé válnak a szűkösség tapasztalataival, illetve a bőség múltjával rendelkező keleti és nyugati társadalmak, s a német egyesítés után a volt NDK-ban megjelenő a várakozások felfelé mutató spirálja.

A *Szűkösségtől a kultúra bőségéig* című alfejezet a szűkösség elleni küzdelem társadalmi mechanizmusait veszi sorba és elemzi, elsődlegesen kultúrszociológiai szempontokból.

„Írásunknak mármost ez a központi tétele: a kultúra az embernek a szűkösséggel való küzdelmében potenciális segítője, szövetségese, mert szűkösség elleni küzdelmünk jó részben abból áll, hogy az élet anyagi síkján tapasztalható hiányosságaink ellen a lét immateriális dimenziójában, azaz a kultúrában és kultúrával küzdünk. Míg az embernek a társadalomban a szűkösséggel állandóan kell küzdenie, a kultúrában le lehet győzni a szűkösséget.”

A kultúra „kultivál”, szűkösséget kompenzál, dematerializál, teljességélményt ad olyan tevékenységek révén, mint a segítségadás és szeretet, avagy a játék, az ünnep és a vallás intézményei. Érdekes elemzéseket tartalmaznak a tanulmányok a magyar benecésekről, a nyugati magyarság ökumenizmusáról, illetve az emigráció 1989 utáni változásáról.

A kötet egésze szépen kidomborítja az egyéni motívumok, az életút és a mű egységét. Magját a társadalom tudományos megismerése és mechanizmusainak feltárására való törekvés jellemzi, ahol a szűkösség a politika, kultúra és a gazdaság világa közötti kapcsolatteremtés fő csatornája. A szűkösség-centrumú individualista szociológia azonban kollektivistá értékekkel és a kultúra és természet immateriális értékeinek középpontba állításával kapcsolódik össze. A szerző szemléletmódja alkalmas a társadalomtudományi problémák széles körének egységes szempontú, kritikai elemzésére, és jól közvetít a kelet és a nyugat társadalmainak összevetésében és kapcsolataik, összefüggésrendszerük megvilágításában.

(Balla Bálint: Szociológia és kultúra. Magyar Szemle Könyvek, 2005.)

SZABÓ MÁTÉ

DEPORTÁLTAK AZ ALFÖLDÖN

1950-ben Magyarország kommunista leigázása látszólag elérte a mélypontot: a szovjet megszállók és hazai csatlósaiak totális hatalma alapján a közállapotokat az egyéni szabadságjogoktól és a politikai önrendelkezéstől való teljes megfosztottság, a szellemi és a gazdasági önállóság maradéktalan elvesztése és az ország és lakóinak teljes bezártsága jellemezte. És mégis, még ez alá a mély-

pont alá is süllyedt több ezer, minden normális megítélés szerint ártatlan ember sorsa.

Kik voltak ezek a még az ország többi lakosához képest is erősen diszkriminált emberek, és mi volt a sorsuk? Erre keresi és adja meg a választ ez a Saád József, az ELTE jeles szociológusa által szerkesztett terjedelmes kötet, mely számos tanulmány, feljegyzés önéletírás, korabeli és újabb fénykép, vázlat és térkép segítségével igyekszik a lehető leghűbb képet adni egy tömeges létállapotról, melyről azokban az években nyilvánosan még beszélni sem lehetett. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy még egyébként kiváló újabb történeti munkákban sem találni említést erről a tragikus eseménysorozatról, amelyről 1989 után máig is csak töredékek kerültek elszórtan nyilvánosságra. A szerkesztő egyik legfőbb érdeme, hogy szerkesztőtársaival, továbbá a kötet valamennyi önkéntes munkatársával együtt szellemi – és feltehetőleg anyagi – energiát, alapos és kitartó kutatást nem kímélve rekonstruálta történelmünknek egy teljes homály által fedett igencsak sötét részét – egy olyan időben, amikor a kort megélt legfiatalabb tanúk is már eltávozóban vannak.

Az itt *telepeseknek* nevezettek az általános titoktartás értelmében annak idején hivatalosan sohasem kaptak általános elnevezést, bár sok helyen telepesként emlékeznek rájuk. E közös elnevezést már az is indokolja, hogy e személyeket, illetve csoportokat (családokat) egy jó előre központilag elhatározott stratégia alapján 1950. június 23-án az egész országban egyöntetűen azonnal hatályba lépő végzéssel kitiltották otthonukból. Az ÁVH irányítása mellett, a rendőrség és a helyi párt- és államigazgatás segédletével haladéktalanul és csak minimális felszerelést engedélyezve vasúton és gépkocsikon elszállították őket a Hortobágyon és a Nagy-Kunságon kijelölt új lakhelyükre. E deportálás alaposágára már az is jellemző, hogy akit az elszállítás pillanatában nem találtak a helyén, azt szigorúan megkeresték, és utána vitték a többieknek, illetve a kitelepítés pillanatában a helyszínen talált egyéb személyeket is elhurcolták a kitelepítettekkel együtt. Így előfordult, hogy a kitelepítési határozat által nem érintett, de jelenlévő és a búcsúzkodást befejezni nem képes nagymamát is elvitték. Viszont az is megtörtént, hogy egy otthon nem talált és utána is hiába keresett családtag addig kutatott szerettei után, amíg megtalálta őket és önként vállalta sorsukat.

Saad József előszava után Kiss László ad áttekintést a tárgyról. Tanulmányából tudjuk meg többek között azt is, hogy minden gondos kutatás ellenére sem lehetett a táborlakók összlétszámát megállapítani. Számuk az évek folyamán pótlólagos kitelepítések által nőtt, viszont voltak folyamatos elbocsátások is (pl. gyerekek). Ezt figyelembe véve a telepések összlétszáma 7300 és 7900 között mozgott. A deportálás sorsára kerülteket két-három csoportba lehet osztani. A vonatkozó határozat talán leginkább a fogalom széles értelmében vett határsávbán sújtott, köztük elsősorban olyanokat, akik a jugoszláv és az osztrák határ közelében éltek, továbbá nem magyar származásúakat és olyan családokat, illetve személyeket, akik odaátról települtek a határon innenre, sőt akiknek rokonaik éltek a határon túl. A másik kategóriába „osztályellenségeket” soroltak, elsősorban „kulákokat” (sokszor önkényes minősítéssel), volt katonatisztek, csendőrök, rendőrök, a régi rendszer vezető tisztviselőit és volt helyi politikai vezetőket, így „áruló szocdemeket”. Sokszor döntő volt lakások felszabadítása, így a gyors iparosítás miatt lakáshiányban szenvedő városokban, elsősorban Budapesten. De emberek sokaságának áttelepítése a Kunságba szerepet játszott a kormányzatnak az Alföldre vonatkozó „természetátalakító” terveiben is.

A telepéseket tizenkét táborban koncentrálták. A kutatóknak gondos munkával 417 település nevét és helyét sikerült azonosítaniuk. A kötetben az olvasó öt tábor részletes leírását találja. A fellelhető dokumentumok, térképek, fényképek és sokszor gyermekrajzok száma és minősége miatt az egyes táborokról különböző részletességű kép tárul elénk, elsősorban azért, mert a felkutatható okiratok és egyéb írásbeli anyagok, rekonstruálható ábrák és nem utolsósorban még visszaemlékezni képes tanúk száma és az így nyert mindennemű információ helyszínenként erősen változékony volt. Nem egy esetben a tábori élet leírása idős emberek önéletírásszerű, elmúlt évtizedekre is visszapillantó krónikáján alapul. A megmentett korabeli, több esetben gyerekrajzokat is meg kell említenünk. De tömör és izes, eleven sodrású helytörténeti monográfiát is olvashatunk. Így írja le például évszázadokra visszatekintve Kalocsa helyzetét Landauer Attila, aki mint térkép- és képszerkesztő is méltatást érdemel (például számos, a táborokat ábrázoló és azonosításukat elősegítő akkori katonai légi felvétel közreadásáért). A kötet anyaga azonban mind az öt tábor eseté-

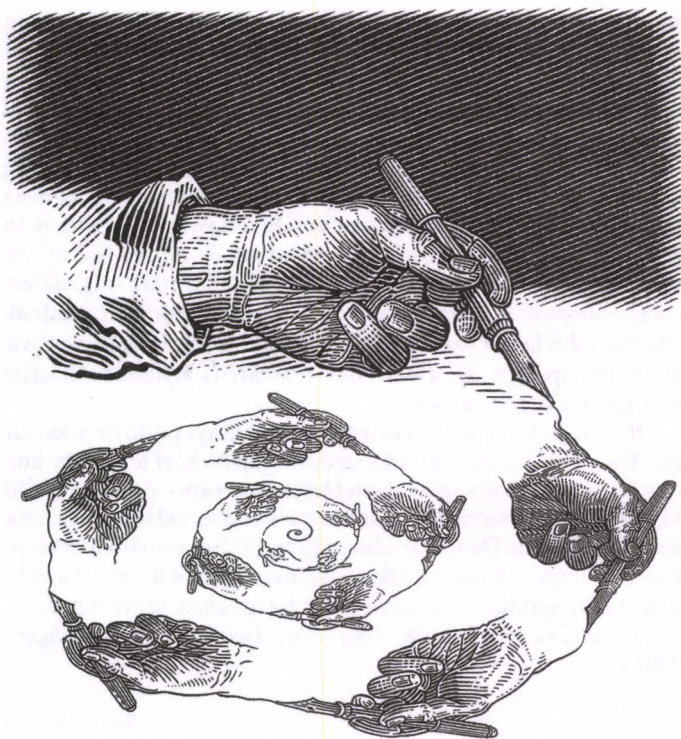
ben alapos, hiteles és főleg igen szemléltető is. Sőt a mű a jó szerkesztés további előnyeként – nem habozunk ezt a tárgy nyomasztó és komor volta ellenére kimondani – gördülékeny és olvasmányos is.

Ha az időközben eltelt fél évszázad és a múlt mai alapos felderítésére való eredményes törekvés éppen az időbeli távolság jóvoltából több helyen lehetővé is tesz egy olvasmányossághoz vezető hangvételt, maguknak az érintetteknek az akkori életét éppen a kötetben olvasottak alapján is sok esetben kilátástalannak kell nevezni. Amit lakóhelynek kell minősítenünk, sok esetben nem volt egyéb pajtánál, amit a kitelepítettek itt-ott önerőből lakhatóbá tettek, és ahol sokszor családok közössége egymástól elkülönítetlenül élt egy fedél alatt. Sokszor hiányzott a munkaalkalom és a bevásárlási lehetőség, már csak a mozgási korlátozások miatt is. Nem is szólva az iskola, orvos és újság, a lelki gondozás lehetőségétől való megfosztottságról.

De talán a telepes-élet kilátástalansága volt a legelkeserítőbb. A száműzöttek sokszor nem csak el voltak szigetelve, hanem sokszor éreztették is velük kiszolgáltatottságukat. A hatóságok emberei ezt alpári beszéddel, tettelegességgel és fegyverükkel való életveszélyes fenyegetésekkel is demonstrálták. A deportáltak a kitelepítettséget életfogytiglanig tartó sorsnak tekintették, hiszen a kitelepítés azonnali hatályával vele járt annak időbeli korlátozatlansága is. Nyilvánvalóan a legtöbb deportált úgy érezte, hogy ennek az „életnek” soha sem lesz vége, még ha nem is mindenkinek kiáltotta egy ávós kitelepítése órájában oda, hogy: „Ott fogsz te megdögleni!”

De volt a segítőkészségre is példa, és ilyeneket is felkutattak a szerkesztők, ha nem is túl nagy számban. Az egyik telepnek az volt a kivételes szerencséje, hogy oda volt száműzve egy orvostanhallgató is, aki ott belenőtt a „doki bácsi” szerepébe. Egy helyen akadt ki nem képzett lelkész, másutt egy volt apáca-tanárnő tartott imaórákat és adott megnyugvást és vigasztalást.

Volt, hogy a karácsonyt is kellően meg tudták ünnepelni. De a hétköznapi élethez is volt több helyütt táboron belüli segítség. Tapasztalt emberek részt vállaltak a közösségi élet megszervezésében és irányításában. Egy helyen a beszerzést is intéző volt kisgazdapárti képviselő nem csak a közösség bizalmát élvezte, hanem a rendőrök is másként néztek rá. A legnehezebb a táborból majd

KÖRLEVÉL

onnan hozzátartozókhöz való szökés volt, ilyenről a könyvben csak egy-két esetben olvashatunk, és már a kijutás utáni első döntő lépéseknél szükség volt civilek segítségére vagy jóindulatú elnézésére. Itt-ott nem főbenjáró ügyekben rendőrök is segítettek. Érdekes az egyik tábor lakóinak a változó helyi őrszemélyzet egyes tagjaira vonatkozó minősítése.

Egyszer azonban ez a soha meg nem szűnni látszó állapot is véget ért. Már Sztálin halálát követően itt-ott enyhült a légkör, majd Nagy Imre kormányra lépése és az általa kezdeményezett jelentős reformok keretében a párt 1953. június 27–28-ai ülésének határozata értelmében az egész ország területén feloldották a kény-

szerlakhelyhez kötöttséget. Sok helyen azonban még hónapokig tartott a telepes sorsból való tényleges szabadulás, mert a pártot nem Nagy Imre, hanem változatlanul Rákosi irányította, és az ő emberei sok helyen hónapokig akadályozták a deportáltak távozásának engedélyezését. A kötetben több „szabadulólevelet” olvashatunk. De e határozattal csak a kényszerlakhelyhez kötöttség szűnt meg, a telepéseknek azonban kifejezetten tiltva volt az eredeti lakóhelyükre való visszatérés. Életükre így továbbra is árnyék vetődött. (Sorsuk csak további három év múlva hozott számukra – akárcsak az egész ország lakossága számára – egzisztenciális változást: a forradalom következtében számos családnak sikerült jobb lakást szereznie, így például a sokak által visszavágyott Budapesten, ahol nem egy disszidens átjászotta lakását volt telepes ismerőseinek.)

Itt nem csak egy alapos és a tárgyban hiányt pótló munkát kapunk kézhez, hanem egyúttal egész legújabb kori történelmünk egy fontos és elhanyagolt részletéről is szó van. – A kötetet Saád József alapos társadalomtudományi elemzése, valamint összehasonlítóként Kiss Dénes tanulmánya az 1951-es romániai kitelepítésekről zárja. – A kötet általános színvonalának megfelel a változtatott bibliográfia, a képanyag és a települések jegyzéke is.

(*Telepessors. Szerkesztette Saád József. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.*)

BALLA BÁLINT

LUKA LÁSZLÓ SZÉP ÉLETE

Rendhagyó életút címen jelent meg tavaly Luka László Svájcban élő pszichiáter életút-interjúja, amelyet Sneé Péter készített. Luka életútja rendhagyó, de fontosabb, hogy ez a változatos élet szép. Szép, mert öntörvényű, mindig összhangban volt meggyőződéssel, életrésztelével, s ha ezek változtak is az évtizedek folyamán, az alapvető elvek változatlansága jellemezte cselekedeteit. Ez nem azt jelenti, hogy könnyű volt, de Luka László mindig tudta, hogy mit akar, mit miért csinál, s ez a tudat erőt adott neki a csalódások vagy kudarcok vagy sikertelenségek elviselésére. Luka László erős ember!

Édesapja orvos volt, akiről megtudjuk az önéletrajzból, hogy „katolikus identitás és öntudatos, demokratikus nemzeti magatartás” jellemezte. S fia is vállalta mindezt. Megkönnyítette vállalását, hogy apja baráti köréhez olyan kiválóságok tartoztak, mint Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő vagy Sinka István. Az öreg Luka és barátai az 1947–48-as politikai fordulat után „nem láttak más kiutat, mint az öntudatos nemzeti magatartás őrzését és a belső ellenállást”. Luka László természetesen egyházi iskolába járt, cserkészkedett, majd amikor ezt a mozgalmat betiltották, illegális Szív-testőr Gárdát szerveztek, s a tagok otthonában folytatták tovább a munkát. Ezt követte az illegális hitoktató tevékenység.

Közben orvostanhallgató lett, s itt került röpcédulázó-kapcsolatba egy szigorló kollégával. Kollégája rövidesen lebukott, s 1953. szeptember 18-án törvényszerűen bekövetkezett az ő letartóztatása is. A szokásos koncepciók pereknél megfelelően hamis és felnagyított vádak alapján, és főleg a beismerő vallomás megtagadása miatt hét évet mért ki Lukára a Jónás-tanács. A perről 1989-ben hosszabb cikket írt a párizsi Irodalmi Újság számára (melyet e kötet is közöl), a szerkesztő Méray Tibor szerint a per célja az ÁVO hatalomfitogtatása volt.

Luka érinti Sneé kérdéseire adott válaszaiban börtönbeli élményeit (sötétzárka, kétszemélyes zárka ráállított besúgóval stb.), de két momentum kiemelkedik börtönéveiből. A váci börtönkönyvtár gazdag állományából 150 kiváló könyvet olvashatott el három év alatt, s ezzel – mint mondta – „behoztam mulasztásomat”. (Érdekes megemlíteni, hogy 1945-ben, mint hadifogoly, én is igen sok jó olvasmányt találtam ugyanebben a börtönkönyvtárban.) A másik még lényegesebb. A börtönben töltött években a kétely egyre jobban kikezdte katolikus meggyőződését. Végül 1956 márciusában fogalmazódott meg benne, hogy felnőtt fejvel nem választaná a katolikus vallást.

1956-ban aztán elérkezett itthoni élete egyik legjelentősebb akciójához. Október 31-én és november 1-jén (természetesen külső forradalmi erők segítségével) ő szervezte meg és irányította a Gyűjtőfogházban raboskodó politikai foglyok szabadulását. Ő maga utolsóként, november 1-jén este hagyta el a Kozma utcát.

Első dolga volt, hogy felkereste családját, egyetemista és ellenálló társait. Ekkor már harcok nem voltak, de baljós hírek jöttek az ország keleti feléből: szovjet csapatok özönlének az országba. No-

vember 4-én aztán minden világos lett. Luka néhány társával együtt Ausztriába szökött, s az amerikai követet akarta felvilágosítani a tényleges helyzetről s a nyugati közbelépés szükségességéről. Volt fogolytársuk, gróf Esterházy László világosította föl, hogy reménytelen az amerikai nagykövettel való találkozás, viszont kisegítette őket Svájcba.

Svájcban ösztöndíjat kapott, így folytathatta tanulmányait. Mivel 56 vereségét nem tekintette véglegesnek, minden alkalmat megragadott, hogy tegyen valamit a Szovjetunió ellen. (Később egy svájci Hruscsov-látogatás alkalmával még egy merénylet tervével is foglalkozott.) Ennél hasznosabb és realisabb volt, hogy bekapcsolódott a 12 000 menekült egyetemista szervezetének megalakításába. A MEFESZ mintájára megszervezték a Szabad Magyar Egyetemisták Szövetségét (Union of Free Hungarian Students – UFHS), melynek első kongresszusán figyelemre méltó, érett emigráns magatartást sugárzó üzenetet küldtek otthoni társaiknak: „Szolgálni akarjuk 1956 követelményeit, Magyarország függetlenségéért a harcot, amit Ti nem tehettek. Nem képviselni akarunk Benneteket, hanem folytatni azt, amit októberben a magyar munkásokkal elindítottunk, egy semleges és független Magyarország létrehozását.”

A diákszövetség tagsága az évek múlásával egyre apadt, a 12 000-ból alig maradt néhány száz, viszont vésszen szaporodtak a beszívárgott ügynökök, akik 1966-ra át is vették a vezetést, majd megszüntették a szervezetet. Közben befejezte egyetemi tanulmányait. 1963 májusában megházasodott. 1970-re megszerezte a gyermek- és felnőttpszichiátriai szakorvosi képesítést, s privát praxisba kezdett.

A politika aztán éppen a szakmáján keresztül megint csak fontos helyet kapott életében. 1975-ben ő kezdeményezte a vasfüggönyön túli pszichiátriai visszaélések elleni helyi, majd európai kampányt. Megalakították a svájci Társaság a Pszichiátria Politikai Kihasználása Ellen elnevezésű szervezetet, melynek alelnöke lett. Munkájuk eredménye volt, hogy 1983-ban a Szovjetunió – kizárását megelőzendő – kilépett a pszichiátriai világszövetségből, amivel elismerte a visszaélések létét.

1976-ban az 56-os forradalom évfordulójára nagyszabású hangversenyt szervezett Zürichben és Genfben. Milyen egyszerű ezt így leírni, de mennyi munka és pénz kellett a sikerhez! 1977-ben *Dies Academicus Hungaricus Geneviensis* néven értelmiségi találko-

zót szervezett a párbeszéd jegyében. Olyan előadókkal, mint a volt parasztpárti Szabó Zoltán vagy a volt kommunista Molnár Miklós, és persze a volt börtönlakó Luka László. Ezzel indult diadalútjára a Dies, amely 1990 után Budapesten is megjelent, s mindmáig hasznosan tevékenykedik: hirdetve, hogy a megértés ellensége a fanatizmus, a zsigeri elfogultság.

Már 1967-ben megalakult a röviden Becsületadó Alapítvány néven működő vállalkozás, melynek elnöke 1977-ben Luka László lett. Ez az alapítvány létesítette a Nagy Imre-díjat, mellyel például a Böszörményi házaspár *Recsk* című filmjét jutalmazták.

Luka életét és felmérhetetlenül hasznos 56 utáni tevékenységét az intranzigens szovjetellenesség és 56 szellemének következetes vállalása mellett a megértés, a párbeszéd (vagyis a kulturált vita) megteremtéséért folytatott harc jellemzi.

A 141. lapon idézett *Megnyitó beszédében* (1980) örömmel állapítja meg, hogy olyan exkommunisták, mint Kende Péter vagy Molnár Miklós és az ötvenes évek elitelt összeesküvője egy 1976-os televíziós kerekasztal-beszélgetésen „20 év távlatából hasonlóképpen látta a magyar múltat, a magyar jelent”. Valóban: Kende Péter ötven évvel Donáth György, az első nagyszabású koncepció per fővádoltjának kivégzése után, a Magyar Hírlapban a következőket írta a bírósági komédiáról: „Donáth György az első perctől fogva lenyűgözött. Ő volt ennek a pernek... a legfőbb érdekessége és csodálni való hőse.” Majd megállapította, hogy a per anyaga az első betűtől az utolsóig hazugság, „minden részletükben kitaláltak”. Ezzel szemben néhány évvel később egy történész azt állította a Népszabadság lapjain, hogy Donáth György antiszemita broszúrákat terjesztett, s elvbarátai zsidókat akasztottak. Állítása forrásaként a Donáth-per („minden részletükben kitalált”) iratait nevezte meg.

Luka kritikus szemmel nézi az 1990 utáni Magyarország változásait. Minden kritikájával egyetértek, ami az emigránsok tudásának fel nem használását illeti, különösen, ha példái személyesek. A kérdés azonban nagyon bonyolult. Nem csak mellőzés, nem csak bántó értetlenség volt, a másik oldalon is volt hiba. Egy emigráns szerint mi itthon kollaboráltunk. Egy szellemes barátom így korrigálta a vádat: mi laboráltunk. S a belső emigránsok helyzete sem volt jobb, mint a külföldre távozottaké. Egy láthatatlan hálót feszítettek maguk köré azok, akik igazán kollaboráltak.

Vitatkoznom kell azzal is, ahogyan Luka a 164. lapon a tiszteletreméltó Nagy László közlésére hivatkozva előadja, hogy Károlyi

Mihály 1946-ban azért nem lett köztársasági elnök, mert emigráns volt. Ennek sok oka volt, nem utolsósorban az, hogy nem volt alkalmas. Miért? Most nem azt írjuk le, hogy mit csinált volna elnöként, hanem azt, amit korábban csinált. Nem 1919-ben, hanem 1939-ben és 1943-ban.

Fejtő Ferencről tudjuk, hogy a Ribbentrop–Molotov paktum eleni tiltakozást, amit a Franciaországban élő szocialista emigránsok kezdeményeztek, nem volt hajlandó aláírni. Amikor a náciellenes magyar ellenállás Böhm Vilmos 1918–19-es hadügyminiszter/népbiztos közvetítésével együttműködést kezdeményezett az októberista emigrációval, nem volt hajlandó erre. A Luka-féle emigráció mindig segítette a Kádár-rendszer honi ellenzőit) Ugyancsak Böhm kérte meg Károlyit, hogy tegyen valamit a magyarok elűzését tartalmazó beneši terv megakadályozására. Erre sem volt hajlandó. (Itt is meg kell jegyeznünk, hogy amikor Jászi Oszkár 1945-ben értesült e tervről, kemény hangú levélben tiltakozott Benešnél, megállapítva, hogy „Masaryk utódai... Hitler és Sztálin filozófiáját tették magukévá”.)

Luka a párbeszéd híveként értetlenül áll a magyar közélet kettészakadásának jelenségével szemben. A múltra vonatkozó nézetek ütközését e példákon át láthatjuk. De akad példa bőven arra is, hogy miként lehet növelni mesterségesen a feszültséget.

Luka László a 234. lapon SZDSZ-es ismerősével együtt nem tudja elfogadni Csoórinak a magyar liberális pártról és a zsidóságról a *Nappali Holdban* írt sorait. De nincs szava arról a hecckampányról, ami a kérdéses mondatokat követte, s arról sem, hogy Rónai András, az Izraelben élő színész nem talált Csoóri szavaiban semmi kivetnivalót? És a tudatosan gerjesztett hisztéria, a szöveg túldimenzionálása, ami Csoóri szövege után következett?

Kell néhány szót szólnunk a hittel kapcsolatos nézeteinek alakulásáról. Természetesen el kell fogadni, sőt meg kell érteni, hogy az, aki gyermekként odaadón vallásos volt, felnőttként megváltoztatta felfogását. A 74. lapon kijelenti, hogy „agnosztikus vagyok”. A 251. lapon pedig kifejti, hogy: „Egyértelműen az a véleményem, hogy mikor meghalunk, akkor mindennek vége az egyén számára.” De honnan lehet ilyesmit tudni? Ami a halál után következik, az a hit és nem az ész kategóriájába tartozik.

A Luka-életrajz legfőbb érdeme, hogy elgondolkoztat, vitára készítet, leköti az olvasót. Igaza van Borbándi Gyulának: sok olva-

sót érdemel. S van egy nagy haszna: ha az olvasó eddig esetleg – hamis információk alapján – irigyelte az emigránsokat, ezután becsüli őket.

Végül néhány hiba (sajtó?hiba): Bartók nem 1944-ben, hanem 1940-ben hagyta el Magyarországot (remélem, az emlékművön a helyes évszám olvasható), Szabó Zoltán nem 1948-ban, hanem 1949-ben emigrált (lélekből talán előbb), a polgári házasságot már 1895-ben bevezették hazánkban, tehát 1905-ben már nem csak egyházi esküvő létezett.

(*Rendhagyó életút. Luka Lászlóval beszélget Sneé Péter.* Basel – Budapest, 2005, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Magyar Napló)

TÖRÖK BÁLINT

TALÁLKOZÁSOK OROSZ ISTVÁNNAL

(Első találkozás) 1984, békés családi együttlét Gödöllőn, kora este. Egy polgári lakás a háttér, nem túl értékes, de barátságosra koptatott öreg bútorokkal. A tévében egy dokumentumfilmhez hasonló film pereg, vagy inkább film a dokumentumok ürügyén?! Figyelni kezdünk, egyre feszültebben, egyszerre csak „belül kerülünk”, és ott van teljes valóságában egy hetven-nyolcvan év előtti nemzeti dráma, amely előhírnöke az első világháború még súlyosabb történéseinek.

„Ah, Amerika!” a film címe. „Lapok a kivándorlók zsebkönyvéből, 1900–1914”, forgatókönyvíró: Dániel Ferenc és Orosz István, rendező: Orosz István.

Ilyen időtávtalból is emlékezetes maradt a filmen bemutatott emberek védtelensége, esendősége, azoknak a százazreknek, akik odahagyva a hazát, földet és családot, vállalkozni kényszerültek egy számukra teljesen idegen világ építésére. Személyként, testvérként szólt hozzám a bemutatott paraszt és iparos emberek fájdalma, néha groteszk sikere, vagy esélytelensége.

Orosz István filmjeiben a művészeti ágazatok, műfajok gyakran együttesen képesek hatni, megragadni a nézőt, a képeknek, a szövegnek, a szövegmondásnak, a zenének, a rajzoknak drámái összejátékával. Legutóbbi animációs filmjében (*Az Idő látképei*) az

emberi hangok, a versmondás jelenti a film zenei aláfestését, így teremtvé az érzelmekre erőteljesen ható atmoszférát. Ezt a színházi műfaj transzponálásának érzem az animációs filmbe, és nagyon újszerűnek. Akárcsak azt a tényt, hogy a saját verseit részben saját maga mondja el, elsőrangú előadóként, így teremtvé teljes, többsíkú művészi élményt.

(Második találkozás) A második találkozás az utcán történt.

Gyakran állít meg bennünket önkéntelenül egy plakát – hiszen ez a plakát feladata.

Na de kérem, itt egy orosz katona erőszakos vastag nyaka, tarkója mered rám, dermesztően mered rám! „Továrisi konyec!” szólt az üzenet. 1989-et írtunk. Uramisten – gondoltam –, ki rajzolta ezt, és mit fognak vele ezért tenni!

A közember évtizedes tapasztalása szólalt meg bennem, és kutatva akkori érzéseimben, nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy diadalt vagy felszabadultságot éreztem, hogy íme ezt már meg lehet tenni. Megrendült minden körülöttünk, ez a plakát előjel volt, erre épültek majd rá a pergő események, a 89-es, 90-es években, és sok-sok erős impulzus követte még.

Én nem kapcsoltam össze a két alkotó személyét, csak évek múlva.

„A plakát egyfajta támadás a szem ellen” – mondja Orosz István egy interjúban, de én kiegészíteném, hogy a szem csak a behatolás helyszíne, a támadás mélyebbre hat.

Személyesen egy szakmai ülés alkalmával ismerkedtünk meg 1995-ben, majd az akkori szervező tevékenységeből adódóan grafikai feladatokkal, megbízásokkal folytatódott. A magyar textilbiennálék plakátjait, katalógusborítóit éveken át ő tervezte, és mint annyi más feladat alkalmával, felismerhetően, jellegzetesen Orosz István-i arculatot adott a vizuális megjelenítésnek.

Műveivel 1999-ben találkoztam igazán, amikor a Gödöllői Alkotóház kamaratermében rézkarcokat és anamorfóziát állított ki. A két hónapig tartó tárlat alkalmat adott arra, hogy a munkáiból sugárzó atmoszférában lélegezzünk naponta, látogatóink, növendékeink és közösségünk tagjai lehetőséget kaptak újabb és újabb meglepő részletek felfedezésére, élményekre, a szellem és a szem örömére.

Az anamorfózis a reneszánsz kori időkből örökölt képzőművészeti technika, a ma embere számára is csoda, egy újabb lehetőség az ámulatra, ha fokozni lehet egyáltalán a grafikai megjelenítések varázsát. Az e tárgyról szóló írásában Orosz István Diderot-ra hivatkozva így magyaráz: „Az anamorfózis kifejezés olyan irreális, vagy eltorzított ábrákat jelöl, amelyek mindazonáltal természetesnek tűnnek föl, korrekt arányokkal, ha egy meghatározott látószög alól szemléljük őket. ... az első (legalábbis az első fennmaradt) anamorfikus ábrák Leonardo de Vinci nevéhez fűződnek. Leonardo Milánóban őrzött vázlatkönyvében, a Codex Atlanticusban található két kis ezüstvessző rajz. Furcsa, elnyújtott ábrák, ha azonban a lapot megdöntve „rövidülésben” nézzük őket, egy szemet és egy csecsemőfejet ábrázolnak.”

Orosz István *Shakespeare Színház* című rézkarca a Globe Színházra vetíti Shakespeare képmását, amelyet megfelelő szögből nézve meg is találunk.

Műhelybeli kamarakiállítás alkalmával ismertem meg jobban Orosz István munkásságának azt az oldalát, amelyet sokszor emlegetnek. Magas szakmai fokon művelt hagyományos rézkarccal fejezi ki filozófiai és képi mondanivalóját, illúziót keltve csapja be a nézőt, de gondja van arra is, hogy humorával kiengesztelje őt. *Mindezt megteheti, hiszen azt rajzolja, amit – játékos kedvvel vagy máskor kemény kíméletlenséggel – akar – bármit.*

Tekintetünk induljon el, kövessük figyelmesen, honnan hová tartanak az oszlopok, merre nyílnak-csukódnak az ajtók, ablakok, ki vagy mi bújik meg a levelek mögött, mit látunk a képen, ha távol megyünk és hunyorgunk, és mit, ha közel. Mit rejtenek a koponyák, a körülöttük megjelenő tárgyak, *A bolondok hajója* című, Sebastian Brant művéhez készült illusztrációkon? Az eredetileg korai újfelnémet nyelven megjelent könyvet Dürer illusztrálta fiatal éveiben. A magyar fordítás Orosz István illusztrációival 1999-től jelenik meg, folyamatosan. Évente egy kötet, valódi könyvészeti ritkaság az értőnek, a gyűjtőnek.

Az eltelt évek belföldi, külföldi kiállításai alkalmával újabb és újabb alkotásait ismerhettük meg, és egyre több esetben köszönhettük neki gödöllői katalógusborítóinkat, plakátjainkat (Az *Élmény és eszmény*, a *Magyar Zászlókiállítás*, és a *Kert-témájú plakátok*),

emblémáinkat (Gödöllői Iparművészeti Műhely, 100 éves a Gödöllői Művésztelep).

Most, hogy verseivel is megismerkedhetünk, kezd kialakulni egy rendkívüli módon alkotó ember alakja, aki minden területen, amelyhez nyúl, képes a legmagasabb művészi szintet elérni. Elgondolkodtató, ahogy erről maga vall a következő sorokban:

Múlt és jövőendő éppen szobádig ér itt,
tárd mindkét ablakod ki mostan ütközésig,
két naplementét látsz, szolgáltatál két urat,
s szétszórja dolgaid egy hűvös léghuzat.

Remélem, még előttünk áll egy-két munkaalkalom a találkozásra, olyan kiállítási lehetőségek, ahol csakis egy Orosz István-plakát vagy katalógusborító jöhet szóba, úgyhogy újból leülhetünk a kávéház asztalához, egy rövid tervmegbeszélésre.

... Arra azonban nagyon vigyáznunk kell, hogy egy szempillanásra se lankadjon a figyelmünk, mert ha félrefordultunk, mire visszanézünk, egy végtelenbe vesző korinthuszi oszlopfő „szélfűt-ta akantusz” levelei között találhatjuk magunkat... vagy ránk kacsint egy görög filozófus márványszeme... majd vidám halraj úszik belénk, szemünket dörzsöljük láttán, s már madárrajjá változva röpül tovább. Vagy netán hulló őszi falevelek azok?

Zavarodottan körülnézünk – Orosz István nincs sehol.

(Elhangzott 2005. április 15-én, a Gödöllői Városi Könyvtár előadótermében, Orosz István Útvesztők címmel megrendezett, könyvbemutatóval egybekötött kamarakiállítás megnyitóján.)

KATONA SZABÓ ERZSÉBET

OLASZOK ERITREÁBAN

Az Eritrea fővárosáról szóló Asmara című kötet (*Edward Denison, Guang Yu Ren, Naigzy Gebremedhin: Asmara. Merrel, London–New York, 2003*) az olasz gyarmatosítóknak az építészetét mutatja be, mellyel a két világháború között különösen figye-

lemreméltót alkottak. Az olasz diktatúra – szemben a némettel – nem bélyegezte elfajzott művészetnek a modern építészetnek ezekben az években feltörő alkotásait, „mindössze” szembehe-lyezett velük egy alternatívát, melyet Piacentini professzor építészete képviselt, s melynek több reprezentatív alkotása éppen a fasiszta rendszer bukása miatt nem fejeződött be. Így a római Termini pályaudvar, melynek addig még csak hatalmas neoklasszicista oldalszárnyai készültek el Angiolo Mazzoni terve szerint. S nem nyithatta meg kapuit a római világkiállítás (EUR = Esposizione Universala Romana) sem, mert a háború miatt elmaradt. Ezek a „maradványok” arról tanúskodnak, hogy az olasz építészek egy része hajlott a historizálással való kompromisszumra. Angiolo Mazzoni rendkívül gazdag életműve is a radikális funkcionalizmus és az antik örökség között ingázott. Közelítőleg jellemzi ez a mentalitás a „római iskola” építészetét is, melyhez éppenséggel a középületek sorában, nevezetesen a templomépítészetben sok jeles alkotás fűződik. (Még a mi Pasaréti templomunkat, Rimanóczy Gyula mesterművét is fűzik szálak hozzá.) De azok az olasz építészek, akik a Bauhaus és a Stijl szellemében, illetve az 1927-ben a stuttgarti Weissenhof-Siedlungnál demonstrált architektonikus tisztaság útján kívántak továbbhaladni, mégis csak inkább a Rómától távolabbi területeken kerestek alkotásaiknak lehetőséget. Ennek kiválóan megfelelt a fejlődő olasz gyarmat, a távoli Eritrea, ahol a terület nem kötődött az ókor mediterrán emlékeihez sem. Háromnegyed évszázadra volt szükség, hogy az építészettörténet felfedezze, ami ebben a sok vizionaritást megért országban akkor épült és máig fennmaradt.

Ha fellapozzuk a lexikont, kiegészíthetjük elhalványult földrajzi és történelmi ismereteinket. Eritrea 124 ezer km², 3,5 millió lakosa van, akik arabul illetve tigrin nyelven beszélnek, részben mohamedánok, részben eritreai-ortodox keresztények. A Vörös-tenger partján forró égövi alföld, illetve öntözéssel részben termékennyé tett felföld terül el. 1882-ben az olaszok gyarmatosították, innen indították 1935-ben Etiópia elleni hadjáratukat, melynek végén 1941-ben az angolok Eritreát is megszállták. Eritreát 1952-ben Etiópiához csatolták, előbb autonómiával, majd tartományként. Ez ellen véres háború bontakozott ki, melynek a végén Eritrea 1993-ban önálló köztársaság lett.

Az olasz gyarmatosítás merőben különbözött az angolok, a franciák, a spanyolok és hollandok egykori hódításaitól. A fiatal olasz királyság – az Italia Unita – csak néhány évvel a Szezei-csatorna megnyitását (1869) követően tudott ilyen tervekkel fellépni. Másrészt Észak- és Kelet-Afrikában a gyarmatosítást érdemben csak a török birodalom 19. század végi feloszlása tette lehetővé

Röviddel a Szezei-csatorna megnyitását követően, 1870-ben egy hajózási vállalkozó a Vörös-tenger partján a bennszülöttektől vásárolt egy kis öblöt, melyben kikötőt létesített. A kikötőt egyhamar átvette az olasz állam, majd ebből a „hídfejből” kiindulva katonai erővel meghódította Eritreát. Ez volt az első olasz gyarmat. Megjelenését az Indiába vezető hajóút mentén Nagy-Britannia gyanakodva figyelte.

Eritreában először is vasutat kellett építeni, amely a termékeny térségre vezetett. Massaua kikötőjéből kiindulva, 750 mm nyomtávval, tehát tábori vasút jellegével 1885–1888 között ebből először csak 27 km valósult meg. Csak 1900 és 1911 között, több ütemben és immár 950 mm, de még mindig keskeny nyomtávval további 117 km vasút épült Asmaráig. Ez a vonal 30 alagúttal, 13 viadukttal és további 13 híddal „átkelt” a hegységnek a gerincén. A 2342 m tenger feletti szinten elhelyezkedő Asmarához vezető vasút építése a hegyipályák sorában is figyelemreméltó teljesítmény. A vasútvonal máig üzemben van. Meg kell jegyezni, hogy 1935-ben nagyrészt ez tette lehetővé az Etiópia ellen indított olasz hódításhoz a haderő és utánpótlásának szállítását. A vasúttal mintegy párhuzamosan, de természetesen meredekebb vonalvezetéssel közút is épült, ami a két háború közti motorizáció miatt volt jelentős. Az agresszív fellépés miatt az angol ellenállással meghiúsult az az olasz elképzelés, hogy Asmarából vasútvonalat vezethessenek az angol fennhatóság alatt álló Szudánba. A vasútépítés eredményeként megnövekedett az addig kis lélekszámú Asmara település jelentősége.

Eritrea fokozódó jelentősége tehát elsősorban Asmara fővárost virágoztatta fel. Már 1913-ban Odoardo Cavagnari mérnök – korábbi elképzeléseket és azok révén megvalósított építkezéseket figyelembe véve – nagyszabású városrendezési tervet – készített (ezt 1916-ban módosítva fejlesztette). A terv az urbanisztika akkor fiatal tudományágnak korabeli elképzeléseit követve a várost három egymáshoz csatlakozó, mégis elkülönülő lakóterü-

letre, munkahelyekre és szabadidő-területre osztotta. Asmara városnak e terv szerinti kiépítését ugyancsak gátolta az első világháború, s ha ezt követően épültek is historizáló stílusban lakó- és középületek (többek között 1922-ben a nagyméretű római katolikus katedrális, melyet később elpusztítottak, és 1960-ban más alakban építettek újjá), intenzív építkezésről még nem beszélhetünk. Hiszen az olaszok lélekszáma – az iparban foglalkoztatott több ezer bennszülött mellett, akik a perifériákon lakhattak – a harmincas évek elején még alig haladta meg a 4000-et. Az Etiópia ellen vezetett hadjárat, amely világszerte felháborodást váltott ki, és végül is 1941-ben az olasz uralom megszüntetésével megfordította a terület sorsát, átmenetileg mégis nagy fellendülést eredményezett. Ebben az öt évben Asmarában nagyon sok szép és értékes épületet emeltek, nagy részük fennmaradt. A legújabb kori építészettörténetnek erre fel kell figyelnie.

A nemrég megjelent angol könyv színes fényképeinek tanúsága szerint az 1936–1941 között épített alkotások kissé kopottan, de állnak. A városban a 30 méter fesztávolságú (1) pillangótetővel épített FIAT autószervez és benzinkút meglepő mérnöki teljesítmény és látvány, nem csoda, hogy a könyv egyik belső címlapjára került (Építész: Giuseppe Pettazzi, épült: 1938). Ebben a műfajban az egykori Agip- (ma Shell-benzinkút) és az egykori Lancia autószervez is kitűnnek. A városban három modern filmszínház is létesült, a Roma, az Impero és az Odeon, utóbbinak belső kialakítása még a mai igényeket is kielégítheti (építészek: Giuseppe Zacchi és Giuseppe Borchiani, 1937). A kaszinó, a szálloda és egyik-másik ipari épület (ezek nagyjából már átalakítottak) is tetszetősek. A többlakásos lakóépületek sorában többször találkozunk Antonio Vitaliti építész nevével. A „villák” sorából kiviláglik egy ma művészeti központnak használt, markáns, tornyos kompozíció. Ez a korai funkionalista építészetnek olyan „eleven” példája, hogy ha Európában vagy Amerikában épült volna, ma minden tankönyvben szerepelne (Tervezőjének neve nincs feltüntetve). Stadion és színház is épült ekkor Asmarában. Az egyházi építkezések sorában a templomok közül az Enda Mariam ortodox templom sorolható a funkionalista „stílushoz”, míg a római katolikus Szent Antal-templom (építész Roberto Cappellano, 1940) tartózkodóbb, inkább a „római iskolát” követi. Nála még az általam ismert ródoszi Szent Ferenc-templom is modernebbnek tűnik.

Az összehasonlítás azért jogos, mert az olasz gyarmatosítás keretében mindkettő szinte egyidejűleg épült fel, 1940-ben. Csak 1943-ra készült el a nagy mosé, immár historizáló megjelenéssel. A kötet képei közül engem a legjobban a város egyik emelkedő útjának közepén, osztott lépcsőzet közé helyezett – ma Mai Jah Jah-nak nevezett, egykoron „La Fontana” nevű, vizet csurgató, szökőkút jellegű – utcai építmény ragadott meg. 1938 óta ékesíti várost.

A város lakosainak száma egy 1940. évi olasz lexikon szerint akkor már 15 ezer volt, az itt lakók túlnyomó része pedig olasz, míg a környéket benépesítő bennszülöttek száma ekkor már ennek a többszöröse lehetett. Mára a lakosság lélekszáma 400 ezer (!) fölé emelkedett. Etióp elnyomás, lázadás a gyarmatosítók és főleg a bekebelező szomszédok ellen az olasz jelenlétet fokozatosan megszüntette. Az olaszok egy része még az 1941-ben kezdődött angol megszállás idején is ott maradt, sőt tovább is dolgozott, aminek bizonyítéka, hogy 1952-ig is még jó néhány korszerű épületet terveztek olasz nevű építészek.

Ebbe a számunkra még ma is egzotikus helyzetű városba nem fogok eljutni, az olvasók közül is valószínűleg alig valaki. Mégis érdemes tudni arról, hogy van, és hogyan jött létre. És hogy átlásuk, még mi mindent nem ismerünk ezen a földön.

KUBINSZKY MIHÁLY

SE RIZSPOR, SE PARÓKA

Nincs rizsporos paróka, nincs krinolin, nincs holdfényes lugas, sem palotabelső. Csak mozarti zene van és eleven, érző emberek a színen. A Budapesti Tavasz Fesztivál első előadásai között szerepelt a Da Ponte-librettóra készült három remekmű bemutatása a Millenáris Teátrumban. A *Figaro házasságát*, a *Così fan tuttè* és a *Don Giovanni*t Kovalik Balázs rendezte a tőle megszokott, tehetséges újragondolással. A szereplők jobbra fiatal, pályakezdő énekesek, akik a Zeneművészeti Egyetemen a rendező tanítványai voltak. Meg is érezni az együtt gondolkodást, azt a bizonyos csapatszellemet!

LIBRARY ➤

A Millenáris kétfelé osztott, meredeken emelkedő nézőtere fogja közre a színpad széles sávját, ahol néhány széken kívül pusztán egy jókora faláda és egy fából készült, nyersszínű kapu van. A MÁV Szimfonikus Zenekar többméternyi magasságban, a színpad mellé emelt pódiumon helyezkedik el, az énekesek pedig a nézőtér első sorában ülnek, a többitől különböző, fából készült, egyszerű székeken. Ha nagy ritkán valamit jelezni akarnak, a ládából időnként előkerül egy-egy kellék, vívótőr, lepedő, levél, ruhadarab. A tér üres, és fokról fokra mégis kibomlik a Mozart-opera világa, semmi sem vonja el a figyelmet a zenéről.

A rendező a primer emberi érzésekre épít: a fájdalom, a szerelmi vonzalom, a bánat, az öröm az alap, amit a zene és a történet sugall, s ezen túlmenően, veszi rá énekeseit a bonyolultabb, árnyaltabb érzelmek természetes módon való kifejezésére (csalódás, féltékenység, kudarcérzet, diadalmaskodás stb.). Nincs kellemekeedés, megjátszás, mesterkéeltség, ami már-már örök kísérője a konvencionális operajátzásnak. A művész belülről érzi a mozarti figura megannyi hangulatváltozását. Így válik minden mozdulata, szerepformálása hitelessé. Az operaházi konvenciókhoz szoktatott néző számára ez persze szokatlan (jóllehet az Ybl-palotában épp Kovalik Balázs „szoktatta” néhány nagy sikerű produkciójával a közönséget az ilyesfajta megközelítéshez), de ha átadja magát a látottaknak, hallottaknak, s nyitottan fogadja őket, jobban elmélyülhet a történetekben, mintha az agyoncicomázott, gesztikuláló, hősként ágáló, természetellenes szereplők játékát kellene nyomon követnie.

A Figaro házasságában mintha egy csapat nagy gyerek játszana el a felnőttet, görcsösség, merevség, erőltettség nélkül belegabalyodva szerepébe. Mintha megannyi kis Mozartot látnánk meg-elevenedni, hisz köztudott, ő maga is gyermek tudott maradni mindhalálig, már ami az őszinteséget, közvetlenséget, belső tisztaságot illeti. Persze csodagyermek. Ilyen varázslatos, mesésen tiszta, mennyei harmóniát, rövid életéhez képest ilyen hatalmas oeuvre-t (mint ismeretes, javítatlan kéziratokkal) senki sem tudott komponálni a zenetörténelem folyamán.

A Da Ponte-librettókat a pontos megértés kedvéért magyarul és nem a eredeti olasz nyelven éneklik a szereplők. Kovalik Balázs a műsorfüzetben ehhez hozzáteszi azt is, hogy helyenként fölfrissítették, az eredeti szöveghez közelítették a fordítást. Szerencsére,

s ez ritka nagy erény, az énekesek tökéletesen érthetően artikulálnak, mindent érteni, pedig hányszor örvendezünk az Operaházban, ha magyar felirat fut az idegen nyelven énekelt művek előadásain, mert a magyart rendszerint nem érteni. Kovalik a dikkcióra, az érthetőségre igen nagy gondot fordított. Az sem titok, hogy nem sztárokkal dolgozott, nem a páratlan hangi teljesítmény volt a cél, hanem a mozarti operák világának varázslatába akarta a nézőt beleszédíteni – ami, megítélésem szerint, sikerült is. Csupa ígéretes, vagy máris elsőrangú fiatal művésszel találkoztunk a színen, jóllehet előfordult, hogy a felső hangfekvésben már nem ívelt tökéletesen az énekszólam, vagy az intenzitása nem elegendő, de az összbenyomás messze nem ez. A *Figaro házasságának* női főszereplői remekelnek: Geszthy Veronika Suzanna, Fodor Gabriella a Grófné képmásában nemcsak hangai adottságaival kelt meglepetést, hanem (kivált a szubrett) színészi játékának eleveniségével is. Cseh Antal Figarója ugyan kissé „mackós” külsejű, a fondorlatos eszű borbélylegényt intenzíven eleveníti meg. A többi férfi játék, átélés dolgában teszi a dolgát, de (meglehet, túl messzire ültem a játéktértől), hangjuk nemegyszer belevész a zenekari kíséretbe. Oberfrank Péter nagy beleélő képességgel teremtette meg az énekesek és zenekar közti harmóniát, tette egyértelművé a művészek szerepformálását, segítette az intonálást, némelykor ugyan előfordult, hogy megszakadt a kontaktus az énekes és a zenekar között, egyik vagy másik előrefutott, de hamarosan korrigáltak.

A *Così fan tutte* már a mélyebb, bonyolultabb, szövevényesebb emberi kapcsolatokra villantott. A maga puritánságában, ám a rokokó zene pazar gazdagságában mutatta föl Kovalik csapata a mozarti univerzumot. (A *Don Giovannit* csak lapzártánk után mutatják be.) A szerepcserékkel rajtacsípett, hűtlenné vált menyasszonyok és az álruhába bujtatott vőlegények „harca” a lelkek csatamezején zajlott, s ugyanakkor szépségesen érvényesültek a szereplők fájdalmának hangot adó, pazar áriák is. Wierdl Eszter (Fiordigili), Mester Viktória (Dorabella) megrázó élményt nyújtott, amiként Megyesi Zoltán (Ferrando) és Fátrai János (Guglielmo) is kiváló énekesi adottságokról tett bizonyosságot. A játékból szorongó-csalódott szerelmesek történetét bonyolító Don Alfonso (Bátki Fazekas Zoltán) és a szobalány-szubrett Despina (Farkasréti Mária) szerepükhöz híven szóltak bele a cselekmény-

be, és természetes játékkal egészítették ki a kamaraopera pompás életre keltését. Mélyen átélt, őszinte szerelmi konfliktusok, iróniával kezelt, groteszk-játékos helyzetek, jelenetek részesei lettünk a mozarti zene bővületében.

METZ KATALIN

HOL VANNAK A BOTRÁNYFILMEK?

A 37. Magyar Filmszemlén, a „nagy kép” mutatás seregszemlájén ezúttal a képmutatásé volt a főszerep. Csak néztem (mint a moziban), hogy ezt lehet. Hogy ezt felnőtt, magukat művészeknek nevező emberek játsszák egymással, egymásnak. Mert más, félreértés ne essék, azért ezt nem veszi be.

Néztem Grunwalsky Ferencet, aki egy sztahanovista elszántságával és rezzenéstelen arcával sorolta az „eredményeket.” Néztem Janisch Attilát, ahogy egy évvárót rendező iskolaigazgató buzgalomával féltette az ünnepet az igazságtól. Filmszemlék de-rengtek messziről, ahol úgy tűnik – de lehet, hogy nem más ez sem mint „fényes csalatás” – az igazság volt az ünnep. Szavak értelmébe próbáltam kapaszkodni; bűn és bűnhődés. Hány éve is, hogy épp Grunwalskynak írtam egy nyílt levélben, hogy le kellene mosni a szavakat is egy erős vízszaggal, mint Csernobil után a teherautókat.

Néztem a Máriássy-osztály egyszerre szánalmas és arrogáns igyekezetét, vártam az egyetlen helyénvaló szót, ami nem hangzott el. Nem véletlenül. Mert hogyan is írja Hamvas Béla? A bűn bűn marad és létrontás, és azt elkenni nem lehet és nem szabad. De a bűn által ütött seb a létezés testén a jóvátétellel meggyógyítható. Egyetlen egy esetet kivéve... s amit úgy lehetne meghatározni, hogy ez a lét elárulása, jónak tüntetni fel a rosszat, vonzónak az ocsmányat, igazságosnak az igazságtalant, a mi esetünkben azt a tényt, hogy a két kéz ölt, rabolt, a nyelv hazudott, de az ember ezt a társadalmi berendezkedés igazságtalanságára hárítja.”

Ráadásul hányszor idézték az urak drága mesterüket, akitől elsőként és mindenekelőtt azt tanulták, hogy nem muszáj minden áron filmet csinálni. Hát most kiderült, hogy minden áron csináltak filmet.

Ennél lényegesen több szót érdemel, hogy a dokumentumfilmes vitán, némiképp megtörve a szakma feszítő problémáiról szóló monológokat, egyszer csak Muhi Klára filmkritikus azt kérdezte: hol vannak a botrányfilmek? Mert helyben járást tapasztal: évről évre látjuk a szegényeket, a cigányokat, a drogosokat stb., de sok mindent nem látunk. Próbáltam emlékeztetni, hogy tavaly az előzsűri két egészen rendkívüli teljesítményt egy mozdulattal söpört le a pályáról, mert hiszen tudjuk, hogy ami nem kerül be a Filmszemle versenyébe, az jószerével nem kap nyilvánosságot sem, az a film nincs.

Az idén különösen élesen látszott, hogy a szakma szó nélkül hagyta diadalmaskodni a dilettantizmust, amikor nem emelt szót Jelenczki István botrányosan szép, a teljességet megcélzó József Attila filmjéért és Tóth Péter Pál *Számvetéséért*. Kétségtelen, hogy egyikük sem a Máriaássy-osztály tagja.

Több, mint sajnálatos, hogy a filmszakma, amely a rendszerváltás előtt partnere volt az alkotóknak a kimondhatóság határainak tágitásában, ma legfeljebb klikkérdések képviselőjére vállalkozik. *Ami a diktatúrának nem sikerült, az sikerült a demokráciának*. A művészértelmség önként és dalolva adta föl egyetlen fegyverét, a szolidaritást. Koncert marakodó kutyákhoz lett hasonlatos. Minden hatalom ilyen értelmiségről álmodik. Természetes, hogy egy ilyen közegben a nyilvánosságnak nincs, nem lehet ereje.

Losonczy Ágnes a dokumentumfilmes kuratórium elnökeként majd tíz esztendeje mondta: „Itt ma is látszattájékoztatás van. Nagyon felhangosodott a társadalmi tér, ami lényegében a politikát erősíti fel, minden politikai mezben jelenik meg. De a valóban lényeges társadalmi kérdésekről nem esik szó, vagy nem úgy, ahogyan egy komoly, felelős tájékoztatásban szó kellene essék. Tehát sokakkal ellentétben, akik azt mondják, hogy mára megszűnt a társadalomfeltáró dokumentumfilm funkciója, s ez fokozza a tapasztalható zavart, én azt mondom, hogy nem igaz, nem szűnt meg. Most is sok minden nem látszik, sok minden a mélyben, a háttérben folyik és arra vár, hogy feltárják, megmutassák. Ebben a rendkívül megkavarodott, harsány, színes térben, hangos nyilvánosságban változatlanul nem arról van szó, ami fontos, ami sokak számára érdekes és lényeges volna. Sőt: az egész inkább arra szolgál, hogy elfedje a lényegét. Hogy úgy tegyünk, mintha megbeszélhénk a dolgokat, de semmi lényeges ne derüljön ki arról,

melyek azok az erők, amelyek mozgatják egy-egy ügy szereplőit, s hogy kik a tényleges alakítói a szituációknak. A dokumentumfilm szerepe tehát abban állna, hogy ne csak a botrányt mutassa föl, de hozza elő a valóságot az alól a nagyon vastag „információs réteg alól, amelyek éppenséggel dezorientál.”

Igen, Losonczi Ágnes majd egy évtizedes gondolatát is szerettem volna felidézni ott a vitán. Hozzátenni, hogy a pályázati rendszer tökéletesen alkalmatlan oknyomozó, folyamatkövető dokumentumfilmek készítésének ösztönzésére. Továbbá el kellett volna mondjam, hogy mennyire hiányoznak a műhelyek, közülük is legjobban a „szabadság gettója” a Balázs Béla Stúdió. Mert ha ma lenne a dokumentumfilmeseeknek egy stúdiója, ahol az állami dotációt bemutatási kötelezettség nélkül lehetne felhasználni, akkor talán már készülne is egy film, mondjuk a Máriaasszosztályról. (De mert ilyen stúdió nincs, előbb készül el a hollywoodi mese Szabó István hősiességéről.) Aztán elmondtam volna még, hogy televíziós szerkesztőként lassan egyik legfontosabb munkaeszközöm, a büntető törvénykönyv, amelynek kívülről fújom a paragrafusait, különös tekintettel a rágalmazásra, becsületsértésre, a jó hírnév megsértésére stb. Gondoltuk volna például, hogy a szamizdatos éveket – Gulyás Jánosnak a *Beszélő* történetét feldolgozó dokumentumfilmjét – amelyet az előzsűri 2004-ben „természetesen” nem engedett versenybe, a demokratikus ellenzék egyik kiválósága még a képernyőről is leparancsolja majd? Gulyás a „közkatonák” nézőpontjából dolgozza föl a történetet, s én nem mondom, hogy ez nem szokatlan megközelítés az elitizmushoz szokott értelmiség számára, de hát ne tetszettek volna demokráciát csinálni. Mert a demokráciának vannak rizikófaktorai, például a vélemények pluralitása. S az azért kicsit snassz, hogy ilyenkor úgy szaladunk a bíróságra, mint régen a pártközpontba.

Tekintsük véletlennek, hogy az idén Gulyás János *Ismeretlenek* című, az Inconnu csoportot bemutató filmje ismét kimaradt a versenyből? A film arról a cáfolhatatlan tényről szól, szűkszavúan, dokumentárisan, hogy az Inconnu kezdeményezésére 1988-ban egy, majd később még háromszáz kopjafát faragtak és állítottak az addig jeltelen sírokból fekvő 1956-os hősök emlékére. Miközben a névtelenek az ősi kategorikus imperativusnak engedelmességgel – „jogunk van megemlékezni a mártírokról” – fúrtak-farag-

tak, cipekedtek, felgyorsult a politika gépezete, s megkezdődött a versenyfutás Nagy Imre és összességében az 1956-os forradalom kisajátításáért. „Hazugság lenne azt állítani, hogy sejtettük, hogy mi lesz itt egy év múlva, hogy forradalmi hangulat volt.” A zömében reformkommunisták által alapított TIB tagjai ellenzték az Inconnu akcióját. Anarchistának tartották őket, amely szerintük nem egyeztethető össze 1956 szellemiségével. S végül, ahogy az lenni szokott, a közkatonákat be sem engedték a temetésre. Az *Ismeretlenek* fájdalmas pontossággal láttatja a rendszer-váltás kulisszatitkait, az alkukat, amelyek a háttérben köttetnek „a társadalmi megbékélésért”, s hogy az újratemetés, amely az erkölcsei világrend helyreállítását célozza, végül is „egyike a szelepeknek, ahol a hatalom kiengedte a gőzt.” A nagy jubileumi esztendőben vajon lesz-e televízió, ami bemutatja Gulyás dermesztően illúziótlan, de a forradalom emlékéhez igazmondása miatt méltó filmjét?

Szegény Perczel Tamás, a *Számvetés* hőse, elég okos volt hozzá, hogy lássa, hiába próbálja ő átugrani a saját árnyékát, hiába próbálja, erőt merítve a halál katartikus közelségétől elmondani, mi is történt vele, mi is történt Fenyő Jánossal, mi is történt a hatalom és az értelmiség között az elmúlt tizenöt évben. „Nem lesz televízió, ami bemutassa” – mondta.

A demokratikus nyilvánosság állapotát tükrözi az is, hogy durván másfél órával a vetítés kezdete előtt közölte a Szemle-bizottság elnöke Dárday Istvánnal, hogy a *Falurombolás?* című filmet nem lehet levetíteni, mert a posta igazgatója nem járul hozzá. Értsd meg, nem tudok mit tenni, faxolt az ügyvédje. Dárday kicsit elképed, máshoz van szokva, a Filmfőigazgatóság annak idején azért előbb szólt, ha rendre kivágatta például az elhunyt SZKP-titkárok temetését a filmjeikből. Sosem értette, miért is, talán ettől remélték a birodalom halhatatlanságát, ki tudja. Telefonok a rendezőtársnak, Szalai Györgyinek, a vágónak. Gyors döntés, hogy kivágják a posta igazgatóját, mert hát ki az a Szabó? Az ő baja, ha nem vállalja a saját véleményét. Neki nincs szüksége a nyilvánosságra, de mégiscsak fontosabb, hogy akik kétszáz kilométert utaznak, hogy lássák a róluk, értük szóló filmet, ne fáradszanak hiába. Különben is, már rég nem a kisposták bezárásáról van szó, az csak jelkép, az esélyegyenlőtlenség szimbóluma. A lényege ennek a harmadik éve készülő, a hallatlan eredményeket produkáló

(MMK-tól például egy fillérrel sem támogatott) filmnek talán az, amit a vetítést követő beszélgetésen úgy foglalt össze egy hozzászóló: „Forgolódnak a tőkés birodalmak, csattog világot szaggató foguk. / Lány Ázsiát, borzolt Afrikát falnak, / s mint fészket ütik le a kis falut.”

Obersovszky Péter *Kulcsár és a haverok* című filmjét, amely amerikai típusú oknyomozó filmkészítést játszik – nagyon rosszul –, abból a szempontból érdemes megemlíteni, hogy politika és média összefonódása itt is feketén-fehéren megjelenik. „Beszélhetünk róla, de nem a választások előtt hat-hét hónappal” – mondja az SZDSZ képviselője széles mosollyal. Egy filmet azonban, amelyben Havas Henrik beszél az újságírás morális és etikai normáiról, amúgy nehéz lenne komolyan venni.

Akadnak, léteznek azért ma is filmek, amelyek – visszatérve Lósonczy Ágnes alapgondolatához – nemcsak a botrányt mutatják föl, de előhozzák a valóságot a nagyon vastag „információs” réteg alól, ami éppenséggel dezorientál.

Ezek a filmek azonban rendre nem jutnak el a nyilvánossághoz, azon egyszerű oknál fogva, mert nincs nyilvánosság. Pontosabban Lányi András gondolatát idézve – végletesen megosztott országunkban két nyilvánosság van, de ahol a két nyilvánosság között semmiféle átjárás nincs, ott marad a süketek hangos párbeszéde. Emberi kommunikációra némi esélyt a civil szerveződések jelentenének, azoknak viszont nincs pénzük dokumentumfilmek mecenálására.

TÓTH KLÁRA

EMELKEDŐ POLITIKA?

Van-e izgalmasabb téma bármiféle politikai elemzés írója számára, mint egy választás alakulása? E szónoki kérdésre csak egy válasz lehetséges: az, hogy nincs. Azt gondolom azonban, hogy mégis van. Mert a kérdésben nem politológusról, belpolitikai újságíróról volt szó, hanem elemzőről, aki esetenként nem csekély önhittséggel úgy véli, hogy nem a jelenségekre, hanem az azokat meghatározó mélyebb folyamatokra, változásokra kíván-

csi. Bármennyire is sorsdöntő a választás eredménye, bármennyire is mindennapjainkat meghatározó, életünk kereteit eldöntő, magánéletünket, közérzetünket is befolyásoló tényező, hogy milyen kormánya lesz Magyarországnak, még egy ideálisan demokratikus választás sem igazán szabad, éppen a legfontosabb, egzisztenciális értelemben. A választás szabadsága legfőljebb bizonyos politikai-jogi értelemben valósulhat meg, de a sorsunkról döntő múlttól, a nagyvilág erőinek hazánk életét befolyásoló túlhatalmáról sohasem szavazhatunk. Demokratikus szabadságjogaink csak ahhoz elegendők, hogy lehetőségünk nyílik bizonyos értékek iránti rokonszenvünket kinyilvánítani, s ezzel az azokhoz legközelebb állónak tartott politikai erőket ügyeink intézésére feljogosítani. És ha ezt igazából szabadságnak nem is tekinthetjük, mégis rendkívüli jelentőséget tulajdonítunk neki, mert ebben az összefüggésben ennél többre nem számíthatunk.

E sorok írásakor még nem tudhatjuk, hogy miként alakulnak a 2006-os választások, a szavazók kegyelméből milyen erő kap mandátumot a kormányalakításra. Előzetes esélylatolgatásnak ma már nincs értelme, és nemcsak azért, mert az esélyek roppant kiegyenlítettek. 2002-ben kemény lecke volt a veszteseknek, hogy a választásokat nem a kormányzati teljesítményt elismerő társadalmi támogatottság döntötte el, hanem az, hogy melyik párt alkalmazott hatékonyabb szavazatszerző módszereket és eszközöket, ki volt eredményesebb a mozgósításban, kinek volt fejlettebb logisztikai háttere. Érdemes eszünkbe idézni azt az akkori MSZP-s véleményt, hogy a párt sikerében meghatározó szerepet kapott a Fideszénél egy generációval fejlettebb számítástechnikai rendszer. Hogy az akkor emlegetett illegális adatkezelés, vagy éppen a nagy nyilvánosság előtt, látványosan megsemmisített elektronikus címlista létrehozása milyen jogi problémákat vet fel, arról már akkor sem volt érdemes beszélni, ma pedig végképp fölösleges. A jogellenes adatkezelés amúgy is csak kivételesen bizonyítható: hiszen ma annyiféle név- és címlista van mindenfelé használatban, s azok összekapcsolása technikailag oly egyszerű, hogy a közvetett bizonyítékok semmit sem érnek. (Ráadásul a büntetési tétel nyilvánvalóan jelentéktelen az esetleges sikerhez, a kormányzati hatalom megszerzéséhez képest.)

De nemcsak azt érdemes fölidéznünk, hogy az MSZP-t támogató aktivisták okszerű mobiltelefon-használattal s fölöttébb vitatha-

tó (utóbb jogellenesnek minősült) módszerekkel olyan választókat is a szavazófülkébe vittek, akik 1990 óta nem vettek részt a voksolásban. Gondolnunk kell arra is, ahogyan a későn ocsúdó jobboldal a két választási forduló között fölfedezte az SMS láncok használatát, a telefonok hívószámlistáinak természetes összekapcsolhatóságában rejlő, példátlan tömegmozgásokat előkészítő mozgósító eszközt. Akkor ez spontán módon alakult ki. Ugyanez a hálózat azonban így, vagy még sikeresebben működik akkor is, ha tudatos, ha tudatosan használják. Ezért a mai technikai szinten nincs már szükség tiltott adatbázisokra, azokat tökéletesen pótolja a legális regiszterek természetes kapcsolatainak működtetése. Ezért nem lehet kétségünk az iránt, hogy ezt az eszközt minden olyan politikai erő igénybe is fogja venni, amelyik technikailag erre képes. Ilyen körülmények között a választások kimenetelének előrejelzésében ugyanolyan fontos lehet egy adott párt szimpatizánsainak mobiltelefon-használatára vonatkozó kutatások eredménye, mint a pártszimpátiák és szavazási hajlandóság fölmérése. Erre vonatkozó kutatási eredményekről a politológusok tudomásom szerint még nem szóltak, s különösebb értelme nem is nagyon van olyan fölmérésnek, amelynek tárgya egy még sohasem látott jelenség, így fölmérésére nem is rendelkeznek megfelelő eszközökkel. A választások eredményéről tehát ma minden előzetes feltételezés csak több-kevesebb előzetes ismeret jegyében való tipp, és csak részben (megkockáztatom: kisebb részben) azért, mert az utolsó hetek, sőt napok még nagy döntő elmozdulásokat hozhatnak az elsődleges preferenciákat tekintve is.

Az utóbbi évek néhány választását látva feltűnő, hogy szerte a világban olykor meghökkentően kiegyensúlyozott eredmények születtek. Vagyis nemcsak Magyarországon, ahol már 1998-ban is ez történt, igaz, az akkori politikai tagoltság miatt jóval kevésbé szembeötlő formában. Esetünkben ezernyi, nyilván sok elemében meggyőző és helytálló magyarázatunk lehet erre, számtalan múltbeli és jelenlegi, „politikai hungarikumnak” minősülő tényt és folyamatot sorolhatunk föl okai között. Hasonlóan sok egyedi, esetenként véletlenszerű motívum játszott közre abban, hogy a közelmúltban olyan vezető demokráciákban alakult hasonlóan a helyzet, mint az Egyesült Államok és Németország. A jelenség tendenciának tekintéséhez nincs megfelelő távlatunk, s ez a né-

hány példa igencsak kevés, megalapozott teóriákat tehát aligha fogalmazhatunk meg az 50% körüli választási eredmények születésének szindrómájára.

Az említett esetek kis száma tehát önmagában még aligha bizonyítja, hogy új korszak kezdődött a modern tömegdemokráciák egyetemes történetében. Mégis: indokoltnak látszik, hogy elgondolkodjunk ezeken a jelzéseken. A látottak alapján ugyanis az a gyanú mindenképp megalapozottnak tűnik, hogy többről van szó, mint néhány véletlenről.

Okai közt meg kell említenünk a tudományosan kidolgozott elméleti alapokra épülő kommunikációs technikák használatát. Ennél is fontosabb az, hogy az elemi tények feldolgozhatatlan tömegének és az azokat számára értelmezhető információkká alakító tudatformáló-iparnak kiszolgáltatót egyén politikai tudata egyre csökevényesebb. A választó ma már nem elsősorban polgár, hanem inkább fogyasztó, aki előtt a politika is mint egy speciális áru-féleség jelenik meg. És kiváló marketing szakemberek buzgólkodnak azon, hogy ezt az árut sikeresen el is adják.

Nincs is nagyon nehéz dolguk. A választó életének mind nagyobb részét tölti a virtuális világban. Ennek élményei a valódi létezés tapasztalataival keverednek, bizonyos, kevésbé átlátható, nehezebben megélhető területeken – mint a politika is – akár túlsúlyba is kerülhetnek. Az egyén mind nagyobb személyes szabadsága is egyre inkább virtuálissá válik, egyre kevésbé valóságos, hiszen csak a mozgása szabad, de mozgásterében ezernyi előírás rögzíti a mozgásához szükséges eszközök, a tájékozódás szabályait. Sajátos paradoxona ennek a szabályozottságnak, hogy mindez alapján véve a polgárok szabadságát és biztonságát van hivatva biztosítani. De ahogyan a túlvédett gyermek is kiszolgáltatott, úgy az agyonvédett polgár is elszigetelődik saját világától. Ennek következményeként politikai választásaiban mind kisebb szerepet kapnak saját tapasztalatai, döntéseiben egyre kisebb szerepet kap autentikus véleménye, hiszen a személyisége is mind kevésbé az övé. Így a választási harcokban is egyre több az érzelem, mert a világ átláthatatlanabbá válása idején az ember még mindig inkább a sajátjának hiszi az érzelmeit és ösztöneit, mint a gondolatait.

A választói gondolkodásmód átalakulásában kiemelkedő szerepe van a posztmodern piaci módszereknek. A reklám, marke-

tingtechnikák sikeresen benyomulása a korábban magát e szint fölé pozicionáló politika meghatározó elemei közé. A választási kampányokban, általában a politikai marketingben az ezekben használatos eszközök nélkül nem lehet eredményesen szerepelni, de használatukkal a hagyományos, szűkebb értelemben felfogott politika (legalábbis az a része, ami látható belőle) pozíciókat veszített.

A „csak most”, „csak Önnek”, „szuperakció”, „új, hatékonyabb kivitel”, „kettőt fizet, hármát kap”, „szakmai szervezetek jóváhagyásával”, „klinikailag tesztelt” és ezekhez hasonló címkékkal gazdagított kommunikációban mind kevesebb a tartalmi, és mind több a figyelemfelhívó elem. E változásra épül a négyévenkénti voksadási szezon jelen szakaszában az, ahogyan – a kifejezés valódi jelentésére fittyet hányva – oly lelkesen populistáznak le olyan politikusokat, akiknek valaha legfeljebb azt lehetett a szemükre hányni, hogy nem átallnak a demagógia eszközához folyamodni. (De be kell látnunk, akár a „mi” politikusunk teszi ezt, akár az „övék”, ha a mai körülmények közt nem ezt tennék, akkor – szakmájuk szabályai szerint – még nagyobb hibáznának)

A politikai párharcokban az egymásnak feszülő erők mind-egyike kitűnően felkészült kampányszakértőket alkalmaz. Tudományosan megalapozott vizsgálatokra építik stratégiájuk és taktikájuk minden elemét. A kampányban, különösen a finisben az értékrend, az ideológia háttérbe szorul: csak a siker számít. A célba vett politikafogyasztók többsége mindennapjaiban máskülönben sem árut vesz, mert azt általában nem ismeri, hanem a csomagolás alapján dönt, s választásában a reklámnak döntő szerepe van. Lelke mélyén esetleg sejtí, hogy nemcsak a reklámkampányok hasonlóak, hanem egyre gyakrabban a termékek is. Gondoljunk arra, hogy látszólagos piaci ellenfelek egyazon gyárban, egyazon műszaki paraméterekkel állítanak elő különbözően adjusztált és más emblémával ékesített autókat, vagy pl. arra, ahogyan saját telefonos díjcsomagja ellenében kínál egy másikat egy szolgáltató. E jelenségek némelyikével párhuzamos jelenségeket már a politikában is láthatunk (az SZDSZ–MSZP rivalizálás már 1994 óta tartalmában ilyennek látszik). Ha tehát a választó csak a számára fölkinált információk alapján dönt, zavarba ejtően könnyen előfordulhat, hogy valójában kellő ismeret nélkül, a lényegyet tekintve esetenként teljes tudatlanságban szavaz. Ez pedig már nemcsak

a korábban említett egzisztenciális értelemben nem választás, hanem a mai politikai berendezkedést megalapozó alkotmányfilozófiai és ideológiai elképzelések szerint sem az.

A megnyerni akart állampolgár ízléséről, vágyairól, fizető- és hitelképességéről a marketing szakemberei többet tudnak, mint ő maga. A kegyéért versengők egymást is töviről hegyire ismerik. Ha valamelyik előnyhöz jut, a másik változtat, az esélyek kiegyenlítődnének. Részletezhetnénk ezt a folyamatot tovább, de itt csak arra van tér, hogy leszögezzük: a parlamenti választásokat tekintve az esélyek a politika mai eszközhasználatával tényleges programoktól, tényleges teljesítményektől függetlenül is kiegyenlítődnének.

Ez a pragmatizmus azonban a politika tartalmait is fokozatosan megváltoztatja. A pártok nem pusztán a maguk eszmei alapvetéseinek megfelelő módon politizálnak, a pragmatizmus gyakran erősebben hat a programokra, mint az eredeti értékrend és ideológia. Egyre nehezebben határozhatók meg azok az elemek, amelyek alapján a pártok jellege definiálható. A jelenség persze nem új, hiszen „tisztán” ideológiai pártok tán sosem voltak, s az I. világháborút követően drámaian felgyorsult a jobb- és baloldali, konzervatív, liberális, szocialisztikus elemek keveredése. Így a valaha határozott jelentésű, pártok identitását meghatározó műszavak ma már csak hajdani események föltárásával foglalkozó történész munkáiban bírnak valóságos tartalommal. A mai politikai közvélemény jobbára számonkérésekben, esetenként szitokszóként, vagy kispártok ideológusainak doktrinerségében és a zugpolitológia címkehasználatában találkozik velük, de arra még e kontextusokban is alig akad példa, hogy ténylegesen, eredeti tartalmuknak megfelelően, valóságos kérdések megközelítésében definiálják is tartalmukat.

A kifejezések – e bizonytalanságtól független – gyakori használata azonban azt a látszatot kelti, mintha mögöttük ma is érvényesen húzódnának meg egykori tartalmak. De például a címkebaloldaliság mögött a nagytőke érdekképviselete jelenik meg, a liberalizmus már nem valódi szabadságjogokért, hanem a kisebbség a többség ellenében érvényesített jogaiért harcol, a konzervatívok legfőbb célkitűzése a szociális érdekvédelem. Mindezt persze nagyon finoman és fellengzősen is meg lehet fogalmazni, lehet fennköltén értekezni e változásról, lehet a tényeket harci bunkóként használni, vagy éppen apologetikusan magyarázni. Ezek a tudományos finomságok azonban a választási kampányokban

nem kaphatnak helyet. Ez a teoretikus kuszaság, értékkeveredés a modern tudományosság eszközeit felhasználó politikai marketinggel már-már nemcsak lehetővé, hanem szinte törvényszerűvé is teszi, hogy a választások eredménye roppant kiegyensúlyozott legyen.

A szavazatok megszerzéséhez használatos eszközök finomulása ugyanakkor a politikum leegyszerűsödését, durvulását, s hogy korunk közkedvelt esztétikai műszavával éljek, dekonstrukcióját jelenti. Ami az elmúlt években e hasábokon rendszeresen panszolt jelenséget, az amúgy is alacsony szintű politikai kultúra hanyatlását (sportnyelven szólva: a gyenge kezdés utáni erős visszasesést) illeti, háttérben ezt a változást is kell látnunk.

Annál is inkább, mert az állapotainkkal való elégedetlenség, gyakran az önmagunkkal szembeni szellemi agresszióba csap át, s ez a tehetetlenség és kétségbeesés is hozzájárul helyzetünk romlásához. A magyar defetizmus gyakori tünete és gerjesztője az a szemlélet, mely szerint botránys dolgok „csak nálunk fordulhatnak elő”, hogy a világ minden pontján hétköznapi negatív jelenségeket nemzeti bűnnek szokás feltüntetni. Hirtelen két közismert és megrendítő példát idéznék erre. Az egyik Teleki Pál drámai búcsúlevele, melyben a magyarságot a „legpocsékabb nemzet”-nek nevezi, a másik Németh László híres, 1956-os cikke, a címében sokat (többnyire olvashatatlanul) idézett *Emelkedő nemzet*. Ebben minden történelmi alap nélkül írja, hogy a Gestapo Magyarországon kapta a legtöbb feljelentést. Sem Teleki, sem Németh László nem akarta gyalázni a nemzetet, de morális kétségbeesésük természetes kifejezést nyert a költői túlzás eszközével. A magyar múlt üzeneteiből én mégis inkább Zrínyit ajánlanám, nagyobb szükségünk van „az egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak” hitére, mint az önmarcangolásra. (Nem utolsósorban azért, mert a kétségbeesésben való lubickolás és az önostorozás után jönnek a széttárt karok: ugyan bűnösök vagyunk, de más is az, mi azonban bevalljuk, és vezeklünk, más pedig megátalkodott a bűnben, így végeredményben a mi tisztaságunkkal szemben ott áll a gonosz világ...)

A „mi” és a „mások” viszonyát illetően azonban ma talán változik a helyzet. Az uniós tagság ugyan a közpolitika hétköznapijában sok változást nem hozott, de az unió parlamentjének pártjaiban működő magyar képviselők a nyugat pártformációinak

világában egy olyan európai politikai diszciplína titkaival találkozhatnak, amelyhez a honi politizálásnak is illeszkednie kell. Ez a kényszer ellehetetlenít bizonyos szélsőséges megoldásokat, kiegyenlítettebbé teszi a politikai viselkedést. (Nem véd meg azonban a butaságtól, álszentségtől, közéleti hazudozástól stb.) A magyar pártok betagozódása egy európai struktúrába sok pozitív következménnyel jár. Így volt ez már a rendszerváltás kezdetén is, most azonban a minta nem valami külső képlet, hanem olyasmi, amiben pártjaink képviselve vannak. Bent lenni más, mint igazodni: az EU a maga bürokratikus kényszereivel és kötelező viselkedésmintáival megköveteli, hogy a magyar közélet szereplői új ismereteket tanuljanak.

Mindez a választási kampány idején kevésbé látszik. Sőt, a folyamat maga szinte ijesztő: a vaskos magyar valóság, az öröklött determinációk bizzarr formákban keverednek a kifinomult módszerek, a fennkölt demokratikus szólamok világával. Az eredmény: mintha füstölt szalonna zsírján pirított hagymával gazdagítanánk a ráksalátát. Ilyenkor eszembe jutnak azok a nyugati értelmiségi megjegyzések a kilencvenes évek elejéről, melyekben a hanyatlás tüneteire érzékeny alkotók hangot adtak irigységüknek amiatt, hogy a vasfüggönytől keletre, a diktatúra által befagyasztott változások negatív hatásai nem romboltak le bizonyos hagyományos értékeket. Így utólag nehéz meghatározni, hogy ők voltak-e naivabbak, frissen föltornynosuló illúziók rabjai, vagy mi, a frissen felszabadulók...

Amit látunk: a rendszerváltó értelmiség köztéri bukását a rendszerváltó pártok semmibe hullása követte. És mert egy házat néhány másodperc alatt föl lehet robbantani, de a leggyorsabb kivitelezés esetén is hónapok kellene a fölépítéséhez, a valahai értékek pusztulását egyelőre nem látszik követni a megújult politikai kultúra kiépítése. A választásokat ugyanis nem a biztos pártválasztók, nem az értékek jegyében szavazók döntenek el, hanem azok, akiknek nincs határozott prioritásuk. Ugyanakkor ezt az aluliskolázott, a mai szofisztikált ismereteket követelő politikai világban eligazodni nem képes tömeget Európa nemigen érintette meg. És a nagy pártok az ő szavazatukért harcolnak!

Az ember, minden tapasztalata ellenére és racionális megfontolásai dacára, genetikusan optimista lény. (Másként aligha viselhet

né el végessége tudatát.) Ezért bízunk abban, hogy a választások lezárása után, egy új kormányzati ciklus megkezdésével nemcsak a kampány zárul le, hanem lehetőség nyílik arra, hogy elkezdődjön egy új politikai kultúra felépítésének korszaka. Ez talán még a választás eredményénél is fontosabb. Történeti és tartalmi szempontból a jobb- és a baloldaliság ugyan nehezen definiálható, a politika napi gyakorlatában azonban világos a képzet. Megint csak arra utalhatok: úgy vélem (az óhajtott kormányzati szereptől vagy ijesztő kilátásokkal fenyegető ellenzékben maradásától függetlenül) ennek az új magyar politikai gondolkodásnak, politizálásnak, politikai gyakorlatnak kimunkálásában a jobboldal felelőssége a nagyobb. A 2002–2006 közötti jobboldali politizálás kényszerpályán alakult, egy sikeres ciklus lezárását nem követte hosszabbítás, a baloldali hatalom 2002–2006 között a kormányzati hibák halmozásától és a katasztrófával fenyegető örökségével kap történelmi súlyt. Ugyanakkor a valóságos folyamatokra cáfoló népszerűségi mutatók alapján korántsem zárható ki, hogy ez a kurzus folytatódik. Azt tehát már tudjuk, hogy az úgynevezett megújult baloldal milyen teljesítményre képes, míg a jobboldaliság „új generációja” még meg sem formálódott.

Az előzőekből talán látszik: nagy a választások tétje, de hosszú távon ennél jóval fontosabb, hogy akár kormányon, akár ellenzékben, a hagyományos értékek fontosságát valló, magát bárhogyan nevező, bármilyen kísérő ideológiákkal társuló erők képesek legyenek újjáépíteni, újrafogalmazni, új politikai rendszerré formálni magukat.

GÁSPÁR G. JÁNOS

SZÉCHENYI-DÍJAT SZUNDI ŐRNAGYNAK IS! (ÚJABB ADÓSSÁGCSAPDA?)

Még a megboldogult ántivilágban, Csehszlovákia baráti meg-
szállásán már túl, de még innen a lengyel munkásmegmoz-
duláson, a Néphadsereg politikai tisztje imígyen foglalta össze
nekünk, az egyetem előtt letöltendő katonai szolgálatra besoro-
zottaknak az állam-szocializmus helyzetét és távlatait. „Eltársak,
most a szocializmus a világ egyharmadán uralkodik, de eljön

még az idő, amikor a világ egynegyedén, egyötödén, egyhatodán lesz szocializmus.” Emlékezetesen sikeres politikai beszéd volt ez Szundi őrnagy részéről (valóban így hívták); próféciját később szépirodalmi mű is megörökítette. A mondástól még évek múlva is a térdünket csapkodtuk a volt katonatársak találkozóin, és versengve citáltuk a Sereg szakmai állományánál jóval gyengébb kvalitású politikai tisztek aranyköpéseit. Bár ahogy az iskolai matektanítás mai határfokát érzékelem, nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a törtszámokkal operáló pol. tiszt akaratlan poénját most is mindenki megértene. Tényleg, hova is kerültek a politikai tisztek? Mit kezd mai világunk az ilyen típusú emberanyaggal? (Csak nem a politikába mennek ismét?)

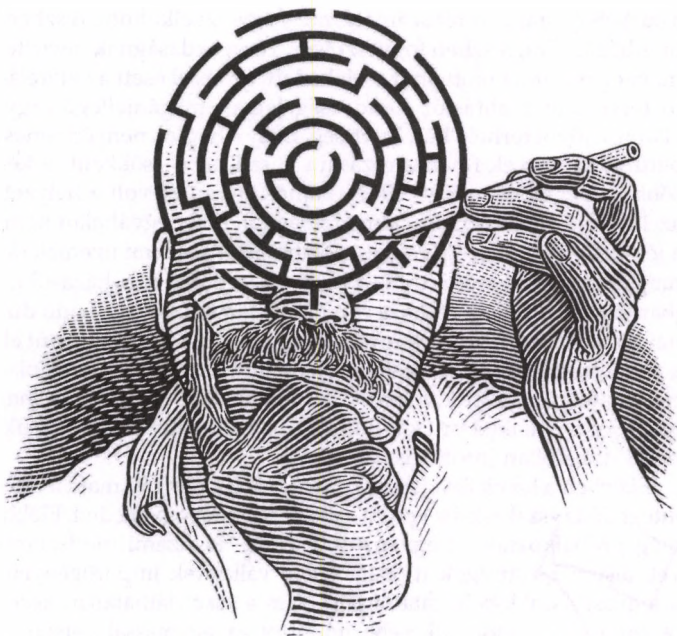
De nem a múlttól szólok itt, hanem kardinális nemzetgazdasági kérdésekről: az államadósságról és annak várható alakulásáról, különös tekintettel az új kormánynak a mozgásterére (melynek politikai színét e sorok írásakor csak találgathatjuk). Az adóssághegy, emlékszünk, az 1980-as évek végén, a demokratikus választások előtti hónapokban fenyegetően tornyosult fölénk; éreztük, hogy az új kormány életét, meg persze közvetve az országét, megkeseríti a tetemes kamatfizetés, és bennünk volt a félsz, hogy a külvilág hajlandó lesz-e egyáltalán megújítani a lejáró hiteleket. Ma már tudjuk: a tervgazdaság szétesését követő válságos rendszer-változtató években a nemzeti jövedelem erősen esett, és így az államadósságnak a bruttó hazai termék (GDP) nagyságához mért aránya jó ideig tovább nőtt, de a fizetési válságot sikerült elhárítanunk. Am csak évek múlva kezdett az adósság ügye visszakerülni oda, ahova szokásos viszonyok között tartozik: a nemzetgazdaság szűk körének szakmai vitatémái közé. 2001-re a GDP 50 százalékát alig felülmúló államadóssági hányaddal ugyan a volt tervgazdaságok között még mindig a leginkább eladósodott volt hazánk, de többéves arányjavulás után, valamint az uniós tagság közelsége miatt az ügy kikerült a közbeszédből. 2002-ben azonban már ismét növekedésnek indult az adósság, és nemcsak folyó forintban, hanem a bruttó hazai termékhez mérve is, és mostanra átlépte a több okból határnak számító 60 százalékos mértéket.

Előbb egy kis aritmetika. Egy ország adóssága – csakúgy, mint egy családé vagy vállalaté – minden időpontban, mondjuk az esztendő végén több gazdasági tényező hatására különbözik a megelőző időpontban mérttől. Nyilván különös jelentősége van magá-

nak a kiinduló értéknek: ha tavaly sok volt az adósságunk, akkor nagy valószínűséggel az idén is sok lesz. Az adósság mértékét apaszthatják bizonyos tényezők, meg dagaszthatják más faktorok, de nagy állományoknál az egyik évről a másikra sokat nem lehet tenni. A felgyülemlett adósságból ugyanis kamatfizetési kötelezettség fakad, és az növelő tétel: minél nagyobb a kamatszint, annál jobban hízik az adósság. A másik nagy változó az éves költségvetési egyenleg: ha az állami költségvetés többlettel zárna, azaz éves kiadásait meghaladná éves bevétele, akkor jutna pénz nemcsak az esedékes kamatok kifizetésére, hanem arra is, hogy az év során lejáró korábbi hiteleket visszafizessék, és így egy sor tétel kikerüljön az adósságkönyvekből. Amikor viszont deficit az államháztartás, akkor a hiányt valahogy finanszírozni kell, mondjuk öt- vagy tízéves lejáratú állampapírok kibocsátásával; ekkor persze e kötelezettséggel megnő az államháztartás adóssága, és a következő évekre az állami költségvetés kiadásai közé újabb kamatfizetési tételek épülnek be.

De nem az adósság összege, hanem a jövedelemhez mért aránya a kritikus, ezért szokás az éves GDP arányában kifejezni az adósságot. Az euró átvételéhez kijelölt úgynevezett maastrichti előfeltételek közé tartozik az államadósságnak a GDP 60 százalékában megállapított maximális határértéke; mivel a mi hivatalos adataink éppen a kritikus érték közelében vannak, innen ered a mérés körüli bonyodalmas hazai vita, amelyben a pénzügyminiszter azt hirdeti, hogy mi még egy hajszállal 60 alatt vagyunk, míg más mérések szerint jóval túlléptük azt. Nos, legegyszerűbben így írható le az államadósság mértékének ügye: az idei év végére a GDP-arányos hiány aszerint alakul, hogy (1) mekkora volt a hiány aránya a tavalyi év végén, (2) milyen kamatszinten kell finanszírozni a hiányt az év során, (3) mekkora a gazdaság idei reálnövekedése, és végül (4) ebben az évben többlettel vagy hiánnyal zár-e a költségvetés.

Ha a kamatláb nagy és növekszik, az növeli az adósságtömeget. Ugyancsak hozzátesz az adóssághoz az év során keletkező költségvetési hiány. Ugyanakkor a gazdasági növekedés csökkenti a mutatót, hiszen az adóssághányad mutatójában a GDP a nevezőben szerepel. Hasonló ez ahhoz, amit mindenki a maga bőrén érezhet: ha a jövedelme elég gyorsan nő, és a kamatok nem túl nagyok, továbbá az ember újabb adósságot nem csinál, akkor ugyan

ÖNARCKÉP

az adóssága a kamatok miatt számszerűen növekszik, de lassabban, mint a jövedelme, így egyre kisebb gondot okoz. Hosszabb idő alatt ki lehet nőni az adósságot, mint ahogy a régebbi OTP-hitel csekély tétellé válik egy előléptetést követően, vagy ha a családi üzlet beindul. De sajnos megfordítva is igaz: ha az idén is többet költünk jövedelmünkönél (azaz deficites a családi háztartás), akkor az adósság azonnal megnő a túlköltekezés mértékével; az adósságot ezen felül növeli a kamatfizetési kötelezettség.

Ha ez ilyen világos még egy család büdzséjére nézve, akkor mégis hogyan adósodhatott el a magyar állam, nem is egyszer? Nos, elég világosan áll előttünk az 1970-es évek második felétől kezdődő történet: az akkori igen alacsony nemzetközi kamatok mellett a Nemzeti Bank, konkrétan Fekete János elnökhelyettes, lelkesen vette fel a dollár- és jenhiteleket a külső pénzpiacokon

a párt- és állami vezetés számára, mely a pénzt elköltötte részben beruházásokra, részben fogyasztásra. Tervgazdaságnak nevezte magát a rezsim, holott amit cselekedett, az távol esett az előrelátó, tervező mentalitástól. Az adósság, legyen magánjellegű vagy állami, a jövőt terhelő kötelezettség, mely – hacsak nem értelmes beruházási tervek finanszírozására veszik fel – csökkenti a későbbi generációk anyagi jólétét. Sajnos éppen ez volt a helyzet az 1990 előtt felduzzadt államadóssággal, mely egyáltalán nem a jövőt szolgálta: az egyre rosszabb hatásfokú állami üzemek támogatására, a környezetre veszélyes energetikai beruházásokra (barnaszénbánya-nyitásokra és a Nagymarosnál felépítendő dunai duzzasztóműre), és „hangulatjavító intézkedésekre” ment el a pénz, meg persze mindinkább a kamatok fizetésére. A világpiacon a kamatok ugyanis nem maradtak sokáig alacsony szinten, hanem gyors emelkedésnek indultak, és a Nemzeti Bank már csak mind drágábban jutott friss pénzhez.

Eközben a szocialista tervgazdaság előbb a pangás, majd a dezintegrálódás szakaszába került, a gazdaság nem növekedett. Előbb még próbálkoztak az egyensúlyteremtés kisüzemi módszereivel: állami bizottságok nyesegették a vállalatok importigényeit, a fogyasztásicikk-behozatal listáit. Nem a piac „láthatatlan keze” osztotta el a mind szűkösebb importot az egymással versengő igénylők között, hanem Marjai miniszterelnök-helyettes elvtárs, mint az ilyen ügyek teljhatalmú döntnöke.

Az 1970-es és 80-as évek történéseinek felidézését nagyban megkönnyítette számunkra az a kormány-grémium, amely 2006 tavaszát gondolta megfelelő időpontnak arra, hogy magas állami kitüntetésben részesüljön Fekete János és Marjai József, sőt egy idős, nagy tekintélyű professzor révén ismét szóba jöhessen a dunai gátépítés azóta is megoldatlan ügye.

Az akkori történések drámai következményeként a 21 milliárd dollárnyi külső adósság a fizetéseképtelenség szélére sodorta a Magyar Népköztársaságot, amely akkortájt egy évben úgy 5 milliárd dollár kemény valutás exportra volt képes. Sem megszorításokkal, sem újabb hitelekkel már nem lehetett kísérletezni: az állampárt stratégiaalkotó körei is belátták, hogy jobb átadni a politikai felelősséget másoknak. A szabad választásokat követően az Antall-kormány végül is úgy vezette át az országot a gazdasági szerkezet radikális átalakulásának fájdalmas szakaszán, hogy közben végig fennmaradt az

ország külső fizetőképessége, és így a társadalmat megrázó számtalan sokkot nem tetézte még egy nemzetközi pénzügyi krízis is.

Az adósság azóta sem tűnt el, bár később aránya a nemzeti jövedelemhez képest mérséklődni kezdett: gyorsan nőtt az exportunk, növekedésnek indult az 1993-as mélypontot követően a nemzeti össztermék, és hosszú időn át csak mérsékelten nőtt a külső hitelfelvétel. Sajnos, 2001 után ismét romlani kezdtek a mutatók; az eladósodás újra téma lett. A helyzet ma még nem drámai, mert időközben gazdaságunk rengeteget modernizálódott. 2005-ben a magyar kivitel meghaladta az 50 milliárd dollárt (40 milliárd eurót); igaz, az import még mindig nagyobb a kivitelünkénél, és jól tudjuk, hogy a kivitel zöme külföldi tulajdonú cégektől ered, amelyeknek egy része esetleg később áttelepülhet más országba. Az mindenképp komoly eltérés a kommunista érárt követő 1990-es helyzethez képest, hogy gazdaságunk működik, növekszik. Azonban az újabb eladósodás mégis csak arra utal, hogy valami gond van nálunk. Az államháztartás külső nettó adóssága a tavalyi év végén 15 milliárd EUR körül volt (ami kétszerese a 2002-es mértéknek), de ez valóban csak a devizaadósság. Hasonló méretű forintkövetelést is tartanak tárcájukban a külföldiek, meg persze az állam tartozik hazaiaknak is.

Az állam külső tartozása tehát összességében elég közel áll ahhoz, amivel a rendszerváltozás kezdetén küszködtünk. Ám időközben rengeteg körülmény megváltozott, beleértve azt is, hogy immár nem csak az államnak van a külfölddel szemben tartozása, hanem a magánszektornak (cégeknek, bankoknak, sőt újabban a háztartásoknak is). Hazánknak a külfölddel kapcsolatos teljes adósságállománya most 70 milliárd euróra tehető (de gyorsan tegyük hozzá, hogy a magyar államnak és üzleti világnak követelései is vannak nagy számban: a nettó adósság „csupán” 34 milliárd euró, amelyen az állam és a magánszektor osztozik). Amíg azonban korábban elvileg rendelkezésre állt a privatizálható (azaz gyakorlatiasan szólva: pénzre tehető) állami vagyon, mára az államnak alig maradt eladható, piacképes vagyona.

Bárhogy vesszük: bajt jelez, hogy néhány éve gyorsabban nő az állam adóssága, mint a gazdaság teljesítménye. Számokkal: míg 2001-ben a bruttó hazai termék (GDP) 55 százalékát tette ki az állam összes (külső és belső) adóssága, addig jelenleg úgy 62–65 százalék körül lehet. Pontos számot nehéz mondani, mert a hivatalo-

san mért államadósság 13 ezer milliárd forint, de emellett bizony illene beszámítani az állami cégek (MÁV, Malév, a tömegközlekedési vállalatok) adósságait is, mert előbb-utóbb az adófizető fogja állni a veszteséges cégek tartozásait. Emellett több kormányiszerv kötött magáncégekkel olyan „partneri” szerződéseket (az úgynevezett PPP-projektek keretében), amelyek után rendelkezésre állás vagy egyéb cím alatt hosszú évekre fizetni köteles a mindenkori kormány.

Az adósság finanszírozási terhei már ma is nagyok: a központi költségvetésből tavaly úgy 900 milliárd forint ment el kamatfizetésre; ezt a hatalmas számot úgy képzelhetjük el, ha tudjuk: autópálya-építésre ennek harmadát költi egy évben az ország. Vagy mérhetjük az összeget az ország teljes személyi jövedelemadóijához, ami éppen csak felülmúlja ezt, tehát azt is mondhatni, hogy jövedelemadónk csaknem mind a múltban felhalmozott adósság kamataira megy el. Mivel a hazai megtakarítások nem elégségesek, így az adósság nagy részét külföldön, valutában veszi fel a kincstár. A teljes államadósságnak most harmada van devizában; ez az arány még nem kóros, de az utóbbi években erőteljesen nő. Most is több nagy összegű kötvénykibocsátásra készül a kincstár jenben, euróban.

Kell is a pénz, hiszen 2006 első két hónapjában 435 milliárddal költött többet az államháztartás, mint amennyi a bevétele. Mire ezek a sorok megjelennek, ismertté válik a márciusi deficitadat: sokan előre tartanak attól, hogy az állami költekezés következtében kínosan nagy hiányt lesz kénytelen bejelenteni a pénzügyminiszterium. Mind többen kérdik: hol az a pont, ahol a külföld egyszer megelégteli a magyar adósság nagyságát, és több hitelt nem nyújt, vagy csak a mainál is drágábban. Az uniós tagság persze e téren is ad bizonyos védelmet, az viszont valóban megeshet, hogy a világban még feljebb megy a kamatszint, és a nekünk nyújtott hitelek kamatai tovább nőnek. Ez a szomorú meglepetés egyszer már osztályrészül jutott az előző rezsim bankárjainak, akik az akkori kormánykitüntetések, állami díjak átvétele után nem sokkal azt voltak kénytelenek konstatálni, hogy az imperialisták mesterkedései folytán éppen akkor drágult a kölcsöntőke ára, amikor megsokszorozódtak a lengyel és magyar elvtársak fizetési kötelezettségei. Ilyenkor bizony a következmény az, hogy még többet kell kifizetni kamatokra, miközben annyi más helye lenne a pénznek.

A történelemből ha lehet tanulni, akkor ez az üzenet a mának: időben kell véget vetni az eladósodásnak.

És itt jutok vissza katonakorom emlékezetes bon mot-jához a szocializmus elterjedtségét illetően. Mert ha azt kutatjuk, hogy ma Fekete János és a külső eladósodás miért nem csak a különös kormánykötöttség miatt jut mind többek eszébe, akkor nem kerülhetjük el annak kimondását, hogy a 2002 utáni kurzus nem csak nevében szocialista (jut eszembe: hol voltak ez idő alatt a kisebb államot hirdető szabad demokraták?), hanem valóban olyan, amelyik a megváltozott körülmények között újrajátszotta az 1974 utáni államszocialista eladósodási játszmat. De miért megy bele a koalíció a régi zsákutcába? És itt bukkan fel a volt politikai tiszt mondásának különös tükörképe: a magyar nagyközönség az utóbbi években több felmérés és közvélemény-kutatás szerint a korábbinál jobban igényli az államot, az állami gondoskodást: az államilag befagyasztott gázarat, a támogatott szívgyógyszert, a jól megemelt minimálbért, és mindazt, amit jobbról és balról meg is ígérnek a politikusok. Az értékrendre vonatkozó kérdések alapján ma az látszik, hogy a magyar lakosság egyharmada (még? már?) államszocialista beállítottságú, és ez nagyobb arány, mint a demokráciához ragaszkodók hányada (a többinek nagyjából minden mindegy).

Lehet kritizálni a szociológiai felméréseket, ámbátor sokkal operacionálisabb kérdésekre adott válaszok szerint is nagy és növekvő a gazdasági versenyt, a piaci viszonyokat, a tőkét (főleg a külföldi tőkét) elutasítók aránya. Innen nézve már nem is meglepő a nagy pártok politikusainak gyakori etatista megszólalása. Hiszen ők is ismerik ezeket a felméréseket, vagy ha nem, hát saját fülükkel hallják az igényeket akár szocialista nyugdíjas-találkozón, akár nemzeti konzultáción.

Sokat mond piacgazdaságunk (kapitalizmusunk) elmúlt másfél évtizedéről, hogy ma az átlag magyar értékrendje államszocialistább, mint a rendszerváltozás kezdetén. Ami persze hamis tudat, mert az állam képtelen szállítani mindazt, amit elvárnak tőle kevésbé képzett honfitársaink. Az adósság megfékezését vagy a piac vagy az unió, de valamelyik külső tényező azonban hamarosan kikényszeríti: a korrekciót legfeljebb halogathatja, de el nem kerülheti a következő kormány. Amikor viszont a kormány eleget tesz majd a hiánycsökkentés imperatívuszának – hiszen csak úgy lehet mérsékelni az adósságnövekedés ütemét, ha az

egymást követő évek során egyre kisebb lesz az állam hiánya, sőt a kormány többletet ér a költségvetésében –, akkor mindezt olyan társadalommal szemben kell megtennie, amelynek jókora része a további állami költségektől várja saját sorsának javulását. Technikailag nem túl bonyolult a költségvetési konszolidálás művelete, hiszen „csak” az adókat kell kissé megemelni és „csupán” a kiadásokat erőteljesen leszállítani. Társadalompolitikailag azonban roppant megnehezíti a művelet sikerességét, ha valóban nagy arányt tesznek ki a társadalomban azok, akik a jövő generációi terhére szeretnék magukat államilag megfinanszíroztatni.

Csak reménykedni lehet, hogy Szundi elvtárs végül is nem nevetségesen hibázott, hanem tehetségesen prognosztizált hosszú távra, és valóban eljön majd az idő, amikor a szocializmus aránya egyharmadról egyötödre, egyhatodra nő minálunk. Mindenesetre neki is kijárna egy Széchenyi-díj. Miért ne?

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-monthly, Vol. XV., Nos. 3-4., April 2006, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasz-tói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH. *Country of Ravines.* Editor's Note on the deep divisions that fracture Hungarian society in the economy, in culture, in politics.

GERGELY EGEDY, Professor of Politics, School of Public Administration, Budapest. „*Patrician*” and „*Mobilizing*” *Conservatism.* The author associates „*Patrician*” conservatism with the policies of late Premier József Antall, with the corresponding strategy of the social market economy as propounded by Eucken, Röpke and Erhard. „*Mobilizing*” conservatism describes the attitudes of Fidesz leader **VIKTOR ORBÁN**, which is more populist, as defined by Margaret Canovan. .

ANDRÁS LÁNCZI, political scientist, Chairman of Political Studies, Corvinus University, Budapest. *Conservatism, Here and Now.* On appraising the unique achievement of **GERGELY EGEDY**'s two recent books on modern conservatism, the author examines the situation of conservatism in Hungary today, its rebirth and difficult passage toward acknowledgment in a country indoctrinated to its pores by forty years of Marxist dogma.

GYÖRGY SZAKOLCZAI, economist, Professor Emeritus, University of Engineering, Budapest.

The Dual Economy and the Trade Deficit. A study of the rift between the two arms of Hungarian economy, the one growing out of former tariff free zones and the „Hungarian” economy proper. The consequences of this rift for the toppling balance of Hungarian trade, and the chances of restoring the balance.

TAMÁS SÁLYI, historian, Budapest. *Britain and European Integration in the Seventies and Eighties*. In his historical overview, the author examines the integration process in the context of Britain's domestic and parliamentary changes in the Thatcher era, with a look at the Falklands war.

JÓZSEF SZABADFALVI, Professor of Law, University of Miskolc. *A Forgotten Scholar of Social Studies – Portrait Sketch About László Ottlik*. Ottlik was an outstanding international expert, the permanent foreign affairs columnist of Magyar Szemle during its previous, pre-1944 period.

LÁSZLÓ STURM, literary historian, Budapest. *On Rezső Peéry*. A portrait of the prominent Hungarian essayist and novelist of the Hungarian minority of Slovakia, who emigrated to the West in 1968.

PÉTER HÁMORI, historian, Teleki László Institute, Budapest. *A „Productive Social policy” on the Returned Northern and Eastern Territories. Part II*. After the Vienna Resolutions of 1938 and 1940, Hungary received back the predominantly Hungarian territories out of the two thirds lost in the Treaty of Trianon. The Hungarian government used the occasion for the adoption of a modern paradigm in social policies.

GYÖRGY BEKE, writer, Budapest. *Three Countries – One Home*. An essay portrait of Hungarian writer and journalist Imre János Hegedűs, who lived and worked in his native Háromszék County, in the Székely region of Transylvania (Romania), and then during the Ceausescu years in exile in Vienna, moving to Budapest after 1990.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, writer, Kolozsvár (Cluj, Romania), and Budapest. *Nations on the Tip of my Tongue*. On multiculturalism in Transylvania today, and on Romanian ambitions to create an ethnically homogeneous nation-state.

ÁDÁM TAKÁCS, historian of philosophy, Franco-Hungarian Atelier, Eötvös Loránd University of Budapest. *The Unforgettable Michel Foucault*. Last year's Foucault anniversary prompted an occasion for French intellectual life to examine the achievement of the philosopher. The legacy, it seems, has proven to be of lasting value.

1% METAPHYSICS. In the column of **GYÖRGY SZABADOS**, we publish a passage from „The Road of Man”, by Richard Rohr.

Books and Events

MÁTÉ SZABÓ. *Beyond Scarcity.* A review of the latest book of Balla Bálint, a sociological thinker living in Berlin. Culture and Sociology, a collection of essays, was published late in 2005 by Magyar Szemle Books, covering subject as diverse as, Marxist sociology, Weber, Gehlen, Sorokin, and the perspectives of Transition in East Central Europe. (Kultúra és szociológia, Magyar Szemle, Bp. 2005).

BÁLINT BALLA. *Deported People on the Plains.* On a much needed book of documents about the situations and fates of „class aliens” deported from Budapest in 1949–1950 by the Stalinist regime of Mátyás Rákosi to do farm labor under severe circumstances, with a prohibition to move. (Telepessors. Saád József (ed.), Gondolat, Bp. 2004).

BÁLINT TÖRÖK. *The Beautiful Life of László Luka.* Thoughts on the life interview conducted by Péter Sneé with László Luka, psychiatrist, a prominent member of the Hungarian community in Geneva, Switzerland. (Rendhagyó életút – Sneé Péter életút interjúja Luka Lászlóval. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Magyar Napló, Basel – Bp. 2005.)

ERZSÉBET KATONA SZABÓ. *Encounters with István Orosz.* A brief essay on *ISTVÁN OROSZ*, one of the most versatile and sophisticated Hungarian graphic artists, who produces Escherian etchings, anamorphic drawings, documentary and animation films, posters, as well as writing poetry, all with consummate mastery. The present issue of Magyar Szemle is illustrated with work by *ISTVÁN OROSZ*.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Italians in Eritrea.* Our architecture columnist writes about a new book on the architecture of Italian colonization attempts in Asmara, Africa During World War II.

KATALIN METZ. *No Face Powder, No Krinolins.* In the Mozart anniversary year, daring contemporary performances of *The Marriage of Figaro* and *Così fan tutte* can be seen at the Millenáris Teátrum of Buda, a postmodern venue for occasional opera productions under the direction of Balázs Kovalik

KLÁRA TÓTH. *Whither Film Scandals?* Surveying the recent Hungarian Film Festival, our cinema critic berates the lack of excitement, surprise and scandal once stirred by these events. Films uncompleted, films outjurred from the official programme, docu-

mentary films receiving no limelight, and the missing experimental narrative films of the Béla Balázs Studio, now hardly surviving its lack of public financing.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Politics on the Rise?* A survey of the broader implications of the Hungarian general elections campaign, which will be just about yielding scores by the time this issue of Magyar Szemle appears. The emergence of media marketing techniques in Hungarian politics triggers of speculations about the nature of contemporary mass democracy.

PÉTER ÁKOS BOD. *A Széchenyi Prize for my Major! – A New Debt Trap for Hungary?* At the recent annual celebrations of Hungary's National Day, János Fekete, former Vice Chairman of the Hungarian National Bank, and the emissary engineering Hungary's soaring national debt in the Eighties, received a high state decoration from the left-liberal government. Our columnist, a former Chairman of the National Bank (1991–94), muses on other retired comrades around to be decorated, including his army training major in the 70's, by a government which has brought national debt back to the paralyzing 1990 level during its four years of office.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated with works by **ISTVÁN OROSZ.**

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALLA BÁLINT (1928, Budapest): szociológus. 1965-től Németországban él. 1968–a Berlieni Műszaki Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa, majd professzora. 1990–95 a Német Szociológiai Társaság kelet-közép-európai munkabiztosa, 1995–99 szekcióvezetője, 1999– tiszteletbeli elnöke. F. m.: *Soziale Konflikte und die Soziologie* (1972), *Társadalom, megújulás, kereszténység* (1993), *Zu einer Soziologie des Postkommunismus* (szerk., 1994), *Ethnicity, Nation, Culture* (szerk., 1998), *Szűkösszociológiai tanulmányok* (2001).

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője. József Attila-díj (1999), Táncsics Mihály-díj (2001), Magyar Örökség-díj (2002).

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *3 ország, 3 történet, 3 szereplo, avagy rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze. Egy magyar közgazdász szemével* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002).

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, a Corvinus Egyetem Államigazgatási Kar főiskolai tanára, az ELTE BTK docense. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999), *Ausztrália története* (2000), *Konzervatívizmus az ezredfordulón* (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. *A Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanul-

mányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. *Szabó László: Kis népek hivatása* (előszó, válogatás és szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (kisszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (tanulmányok, kritikák, 2006).

HÁMORI PÉTER (1967, Budapest) Az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán végzett történelem-könyvtár szakon, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerez egyetemi végzettséget. Tíz évig az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Történelem Tanszékén, majd 2002-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetében társadalomtörténetet tanít. Szakterülete a magyar és közép-európai társadalomtörténet és szociálpolitika-történet.

KATONA SZABÓ ERZSÉBET (1952, Kolozsvár): textilművész. 1975-ben az Ion Andreescu Képző és Iparművészeti Főiskola textil szakán végzett. 1983-tól Gödöllőn él és dolgozik. A Gödöllői Iparművészeti Műhely tagja. Számos magyar és nemzetközi kiállítás részvevője. Művei itthon és külföldön középületekben is megtalálhatók, Ferenczy Noémi-díjas (2000).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

LÁNCZI ANDRÁS (1956) a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Tanszékének vezetője. Szűkebb kutatási területe a 20. századi politikai filozófia, demokráciaelméletek és a konzervatívizmus eszmetörténete. Jelentősebb munkái: *A 20. század politikai filozófiája* (1997); *Hagyomány és modernség Leo Strauss politikai filozófiájában* (1999); *Demokrácia és politikatudomány* (2000); *Konzervatív Kiáltvány* (2002). Számos könyvet fordított és szerkesztett.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a *Helikon*) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (vál. versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.:

Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus (1998), Hetedhét határon túli gongütések (2004).

OROSZ ISTVÁN a Magyar Iparművészeti Főiskolán diplomázott 1975-ben. Autonóm és alkalmazott grafikával, valamint animációs filmmel foglalkozik. Munkáival rendszeresen részt vesz képzőművészeti tárlatokon, grafikai biennálékon és filmfesztiválokon. A Pannónia Filmstúdió rendezője, a Nyugat-Magyarországi Egyetem tanára, mindkét magyarországi művészeti akadémia, valamint az Alliance Graphique Internationale tagja. 2003-ban a Vincze Papírmerítő Műhely *Útvesztők I–II.* címmel verses és novellás kötetét jelentette meg.

SÁLYI TAMÁS (1955, Budapest): az ELTE BTK történelem-angol szakán végzett 1980-ban. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású, PhD keretében a Thacher-korszakkal foglalkozott.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfai klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában* (2002).

SZABADFALVI JÓZSEF (1961, Debrecen): jogász, egyetemi tanár. Az állam- és jogtudomány kandidátusa (1993), dr. habil (2000). A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karainak tanára. F. m.: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (1994); *Jogbölcséleti hagyományok* (1999); *A cselekvési elmélettől az újrealizmusig* (2004); *Jogbölcséleti töredékek* (2004)

SZABÓ MÁTÉ (1956), politológus, egyetemi tanár, MTA doktora, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Intézet igazgatója.

SZAKOLCZAI GYÖRGY (1928, Budapest): közgazdász, habilitált doktor, a BMKE ny. egyetemi tanára, professzor emeritus, az ÁVF tanára. Mintegy 120 szakcikk szerzője. Szakterülete a gazdaságpolitikai döntések tudományos megalapozása.

TAKÁCS ÁDÁM (1970, Sáropatak), filozófus, az ELTE BTK Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Központ és Doktorképző munkatársa. F. m.: *A történelem anyaga.* Francia történelemfilozófia a XX. században (szerk.), L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2004.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquiote köpenyében.* Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegetvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

A **MAGYARSZEMLE** és a Magyar Szemle-könyvek a
Líra és Lant Rt. könyvesboltjaiban

**Rózsavölgyi és Társa
Zeneműbolt**

1052 Budapest, Szervita tér 5.
Tel.: 318-3312, Tel./fax: 318-3500
E-mail: rozsavolgyi@lira.hu

Fókusz Könyváruházak

1072 Budapest, Rákóczi út 14.
Tel.: 268-1103, fax: 267-9769
E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

4026 Debrecen, Hunyadi u. 8-10.
Tel.: 52/322-237, fax: 52/416-091
E-mail: fokusz.debrecen@lira.hu

3530 Miskolc, Széchenyi u. 7.
Tel./fax: 46/509-084, 46/348-496
E-mail: fokusz.miskolc@lira.hu

7621 Pécs, Jókai u. 25.
Tel.: 72/312-835, fax: 72/314-988
E-mail: fokusz.pecs@lira.hu

6720 Szeged, Tisza L. krt. 34.
Tel.: 62/424-789, fax: 62/420-624
E-mail: fokusz.szeged@lira.hu

LÍRA KÖNYVESBOLT
1056 Budapest, Váci u. 63.
Tel.: 266-6549
E-mail: lira.vaciu@lira.hu

GELLÉRT KÖNYVESBOLT
1114 Budapest, Bartók B. út 15
Tel./fax: 466-7008
E-mail: technika@lira.hu

MIKE ÉS TÁRSA KÖNYVESBOLT ÉS
ANTIKVÁRIUM
1053 Budapest, Múzeum krt. 13.
Tel./fax: 317-3559

3300 Eger, Bajcsy-Zs. u. 2.
Tel./fax: 36/517-758,
tel.: 36/517-757
E-mail: eger@lira.hu

ADY ENDRE KÖNYVESBOLT
3200 Gyöngyös, Fő tér 8.
Tel.: 37/500-640, 37/500-641
E-mail: gyongyos@lira.hu

MUSICDOME
9021 Győr,
Bajcsy-Zsilinszky u. 42.
Tel./fax.: 96/518-467, 96/324-611
E-mail: kenex@axelero.hu

ARÉNA KÖNYV- ÉS ZENESZALON
6000 Kecskemét, Petőfi u. 3.
Tel.: 76/507-163.
E-mail:
konyveshaz@arenaholding.hu

2000 Szentendre, Fő tér 5.
Tel./fax: 26/311-245
E-mail: szentendre@lira.hu

BABILON KÖNYVESHÁZ
6600 Szentes, Kossuth u. 11.
Tel./fax: 63/318-673
E-mail: havasi@wnet.hu

KO KÖNYVESBOLT
9700 Szombathely,
Kossuth L. u. 8/3.
Tel.: 94/505-855, fax.: 94/505-854
E-mail: info@ko.hu

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel

2280 Ft; Európában 30 €, az USA-ban 75\$

fél évre postaköltséggel

1140 Ft; Európában 15 €, az USA-ban 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.

Bankszámla: 11707024-20332033.

KULTURÁLIS MŰSOROK
A DUNA TELEVÍZIÓBAN

KIKÖTŐ

*kulturális magazin
hétköznap 17.30-kor*

irodalom

képzőművészet

színház

SZÍNLAP

*színházi folyóirat
havonta egyszer,
vasárnap 20.00-kor*

 DUNA

KÜLDJÖN EGY SMS-T A 06 20 90 00 789 NEM EMELT DÍJAS SZÁMRA A HV3 KÓDDAL, ÉS ELKÜLDJÜK ÖNNEK A HETI VÁLASZ KORÁBBI KÉT SZÁMÁT.

www.hetivalasz.hu

HetiVálasz

„Kell egy hely, ahol
senki sem fontosabb
a magyar embernél”

Látókör kérdése Heti Válasz

Az ajánlat az első 10 ezer megkapott levelezőre vonatkozik

www.hetivalasz.hu

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a moderniségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002. 2003.

Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

Herczegh Géza: *Peres örökségünk*. Tanulmányok, 2005.

Professzorok Batthyány Köre: *A Szent István Terv*. 2005.

Balla Bálint: *Szociológia és kultúra*. Tanulmányok. 2005.

Gróh Gáspár: *Határ. Ok nélkül*. Irodalmi tanulmányok. 2006.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza

Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

GRÓH GÁSPÁR
HATÁR. OK NÉLKÜL

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A könyv megjelenését a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és a

 BUDAPEST BANK

A GE Money Bank tagja
támogatta

1994-ben, a „patrícius” konzervativizmus veresége után úgy tűnt, hogy a rendszerváltozásra eredetileg kidolgozott posztkommunista forgatókönyv megvalósulhat: a „kettős hatalom” rendhagyó állapotának megszűnésével újra egy kézbe került a politikai és a gazdasági hatalom. A jobboldal egésze a „padlón” volt: sem az „úri középosztály” hagyományaira támaszkodó történelmi konzervativizmus, sem az utóbbtól idegenkedő, autentikus baloldali tradíciókat is ápoló, de a posztkommunista törésvonal által uralt erőter jobb oldalára kerülő népi-nemzeti tábor nem tudott meggyőző alternatívát állítani azzal a „szocialista” és liberális elittel szemben, amely a kommunizmus mentális örökségére épített, méghozzá igen eredményesen. Ebben a nehéz helyzetben vállalkozott a jobboldal újjászervezésére a Fidesz – s igen jó politikai érzékkel úgy döntött, hogy nem az öröklött rendszer megváltoztatásának sziszifuszi munkájában felörlődött, szélesebb bázis nélküli „patrícius” konzervativizmus feltámasztására tesz kísérletet, hanem új eszmei alapokon próbálja összefogni a jobboldal „mainstream” csoportjait. A fentebb alkalmazott disztinkciónkat követve: bár a Fidesz nem határozta meg magát konzervatívként (s erre volt is oka, mivel több nem konzervatív elemet is beemelt világképébe), tágabb értelemben mégis joggal minősíthetjük új elvi platformját, amelyben fokozatosan eltompult a párt kezdeti liberális karaktere, a „népi”, („populista”) konzervativizmus magyar változatának.

EGEDY GERGELY

